

EMANUEL VAN METEREN

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD
VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN OP GEZAG
VAN DE RECTOR MAGNIFICUS PROF. MR. E. M. MEIJERS
HOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGE-
LEERDHEID, VOOR DE FACULTEIT DER LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 12
NOVEMBER 1926, DES NAMIDDAGS TE 3 UUR

DOOR
WOUTER DIRK VERDUYN
GEBOREN TE LISSE

's GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF
1926

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2008

INHOUD

INLEIDING

Aan mijn vader

VIJFDE HOOFDSTUK

DE KINDERJAREN VAN EMANUEL VAN METEREN EN ZIJN
FAMILIEBETREKKINGEN

ZESDE HOOFDSTUK

ZIJN LEERJAREN TE LONDEN EN ZIJN EERSTE BRIEFWISSELING MET
ABRAHAM ORTELIUS

NEGENDE HOOFDSTUK

HET ENGELSE VRIJBURGERSCHAP

TIENDE HOOFDSTUK

ZIJN TWEEDE HUWELIJK MET ESTER VAN DEN CORPUT —
HAAR FAMILIE

ELFDE HOOFDSTUK

HUN DERTIEN KINDEREN

TWAALFDE HOOFDSTUK

ZIJN GEVANGENSCHAP TE ANTWERPEN

DERTIENDE HOOFDSTUK

DE MEMORIËN IN VOORBEREIDING

INLEIDING

... Dit proefschrift is slechts een bijdrage tot de kennis van Emanuel van Meteren, zijn tijd en het ontstaan van zijn geschiedwerk.

Aan de biografische bijzonderheden werd een aanzienlijke plaats ingeruimd. Ze werden toegelicht uit zijn werk en het leven van zijn tijdgenoten, waarbij zijn mentor, de beroemde geograaf Abraham Ortelius, en zijn levensbeschrijver, de bekende predikant van de Hollandse gemeente te Londen Simeon Ruytinck, op de voorgrond treden. Aan diens levensbericht is ruime aandacht geschonken en de daarin verstrekte gegevens zijn aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

Van Meteren's werk is behandeld niet betrekking tot de wijze, waarop het tot stand kwam en de omstandigheden, waaronder de verschillende drukken, tot en met die van 1614, het licht zagen. Daarbij is een dankbaar gebruik gemaakt van wat daarover reeds geschreven was, terwijl ook nieuwe gezichtspunten konden geopend worden.

Aanvankelijk heeft het in de bedoeling gelegen de bronnen te behandelen, die Van Meieren voor zijn *Memoriën* gebruikt heeft. Van dat plan moest echter afgezien worden, omdat de stof te omvangrijk bleek om te dienen voor een proeve van wetenschappelijke arbeid. Wel is in sommige gevallen tot de bronnen zelf doorgedrongen, ter kenschetsing van de werkwijze van de schrijver en ter beoordeling van de waarde van zijn berichten. Dat zijn eigenlijk de eerste schreden op dit onafzienbare terrein gezet. ... Etc.

De titel van de Memoriën luidt:

Commentariën ofte memoriën van-den Nederlandtschen staet, handel, oorloghen ende geschiedenissen van onsen tyden ..., mede vervattende eenige haerder ghebueren handelinghen / door Emanuel van Meteren. - Voor de tweede ende leste reyse oversien, verbeterd ende vermeerderd. Oock soo verre ghebrocht totten afstandt van wapenen ende vrede, in't jaer 1608.

Ghedrukt op Schotland, buyten Danswijck : Hermes van Loven, 1608. - [VIII], 244, 199, 167, [26], 36 fol. : gegrav. titelbl., krt., gegrav. portr. van de auteur en portr. in hsn. binnen de tekst ; 33 cm. - Gedrukt te Amsterdam in 1610 . - Met reg . - Volgt met eigen paginering: Appendix of byvoeghsel van de vrede-handel; het colofon daarvan vermeldt: tot Londen: voor Emanuel van Meteren. 1610.

De manier waarop en de tijd wanneer dit boek van Em. Van Meteren tot stand gekomen is, wordt door Verduyn uitvoerig beschreven in zijn proefschrift. In deze digitale versie werd dit niet opgenomen.

In 1972 verscheen een nieuwe studie van de Memoriën:

Twee ballingen 's lands tijdens onze opstand tegen Spanje: Hugo Blotius (1534-1608), Emanuel van Meteren (1535-1612) / door dr. L. Brummel. - 's-Gravenhage, 1972.

VIJFDE HOOFDSTUK

DE KINDERJAREN VAN EMANUEL VAN METEREN EN ZIJN FAMILIEBETREKKINGEN

„Emanuel Van Meteren, die met grotera vlijt ende vernuft desen Boeck bij een versamelt was heeft, (sic; lees: heeft, was) t' Antwerpen gheboren den 9 Julij 1535. Sijn Vader hiet Jacob Van Meteren van Breda, sone van Cornelius Van Meteren, Sijn Moeder hiet Ottilia Ortels, dochter van Willem Ortels van Ausborch, die Groot-vader was van den wijdt beroemden Wereltbeschrij ver, Abrahamus Ortelius. Sijn vader in sijn Jeucht hadde gheleert die edele Conste van 't Letter setten; hij was begaeft met de kennisse van veelderley talen ende andere goede wetenschappen, wist van in die tijden 't licht t'onderscheyden van duysternisse ende bethoonde sijnen bijzonderen ijver in 't becostighen vande oversettinghe ende Druck van den Engelsen Bijbel binnen Antwerpen, (hier toe ghebruijckende den dienst van een gheleert student met namen Miles Coverdal, tot grote bevoorderinghe van het Rijke Jesu Christi in Enghelandt. Sijn Moeder was een Godtvreesende ende troostelijke Jofvrouwe, die insgelijcks de kennisse der waerheynt ontfanghen hadde, ende met haren Man veel daervoor gheleden heeft." 1)

Familierelatie

Voor de familierelatie tussen Van Meteren en Ortels zij verwezen naar de stamtafel in Hessels. 2) Van Willem Ortels bovengenoemd worden daar twee broers Leonard en Nicolaas genoemd. Hij kwam in 1460 uit Augsburg te Antwerpen en stierf 7 Januari 1511 of 1513. Uit zijn eerste huwelijk met Mathilde 's Jagers, alias Reynaerts, worden vijf kinderen genoemd; Imbert, Anne, Odille of Ottilia of Godille (moeder van Emanuel), Leonard (vader van Abraham Ortels) en Joseph; uit zijn tweede huwelijk met _Marie Antheard- één -kind.: Willem Emanuel en Abraham

1) Ruytinck's Levensbericht.

2) Arch. 1, p. LXIII.

Blz. 37

waren dus volle neven en noemen elkaar steeds cousijn. Ottilia Ortels huwde eerst Nicolaes Van den Voorde en daarna Jacob van Meteren.

We kennen van hem twee kinderen, n.l. „onze" Emanuel en zijn zuster, van wie melding gemaakt wordt door Abraham Ortels. 1)

Leonard Ortels, getrouwd met Anne Herwajers, stierf in 1537. Hun kinderen zijn:

1. de beroemde Abraham, die zich terecht Belgo-Germanus noemt, geboren 4 April 1527 en ongehuwd gestorven 28 Juni 1598.

2. Anne, sterft ongehuwd in 1600 en

3. Elizabeth.

Deze laatste werd 16 Nov.1562 de tweede vrouw van Jacob Cool Sr. en stierf 14 Juni 1594. Hun oudste zoon Jacob Cool Jr., die bekend is onder zijn bijnaam Ortelianus, was de voornaamste erfgenaam van zijn oom Abraham. Hij werd 23 Dec. 1563 te Antwerpen geboren, stierf kinderloos en werd 14 Mei 1628 te Londen begraven. Hij huwde eerst 14 Juli 1594 met Maria Theeus van Londen, aldaar 14 Nov. 1594 begraven en vervolgens 16 Dec. 1606 met Louisa de Lobel. Jacob Cool Sr. werd 4

Sept. 1591 te Londen begraven. Zijn eerste vrouw, die dus vóór 16 Nov. 1562 gestorven is, heette Mayken blijkens een brief door Adriaan van Haemstede 10 Febr. 1561 uit Emden aan haar geschreven en geadresseerd: „Mayken Kools." 2)

De brief is de lezing waard. Het misdrijf van deze eertijds in Antwerpen zo gevierde predikant was niet, dat hij in Londen anabaptist geworden was, maar dat hij de aanhangers van het anabaptisme als zijn „zwakkere broeders in Christus" ook een plaatsje onder de zon gunde; hun dwalingen waren voor hem slechts van ondergeschikt belang. Na een heftige procedure, waarin Van Meteren openlijk zijn partij had gekozen, is hij het land uitgedreven door Utenhovius c.s. Deze had op zijn Deense reis voor dergelijke zaken een goede voorschool doorlopen. Van Haemstede schrijft aan Mayken over de gevaren, waaraan hij ter zee en te land blootgestaan heeft, nadat de bisschop van Londen hem „als een ketter verbannede;" dat in Holland zijn vijanden naar zijn leven gestaan hebben, maar dat God hun alleen macht gegeven heeft over zijn „kleedaren, lijnwaet, boecken ende huysraat dat zij dat mochten rooven ende plonderen . Als wij tot Embden quamen zo ward mij de stad verboden

1) Arch. I. p. 17.

2) ib. II, p. 146.

38

Maer het is een arm voghel die maer een nest en heeft Ende in deze mijne pelgrimage heeft hij mij den seghen ghegheven, dat mijn huysvrouwe mij drie kinderkins te ghelycke ghebaert heeft twee knechtken ende een meijnsken. Het jonckste knechtken is ghestorven. De andere is Emanuel gheheten. *Want God is warachtigh mit ons.* De dochter is Charitas gheheten, want God heeft zijn Vaderlicke liefde over ons bewezen, dat hij ons in Engelland van de bloedgierighe ende oock in Holland van de handen der ghenen die mijn leven zochten beschermt heeft. Het knechtken quam mit een helmet ter wareld, waer mede mij de Heere betuijght dat ick mij ten strijde wapenen moet. Want de duvel heeft zijn krijgshknechten teghen mij opgherust, welcke alle tzamen mijn verderfnisse zoeken. Ick moeder teghen strijden mit een vast gheloove ghewapent mit den helm des zalicheyds"

Zijn voornaam.

Hoe Van Meteren aan zijn voornaam gekomen is, beschrijft de volgende passage:

„T'is ghebeurt (haren Man om zijnen handel na Engelandt ghereyst synde) soose swangher was van desen Sone, datmen van d' Overheytsweghe haer Huys is komen besoecken, om Leonard Ortels haren Oom, die daer plach t'Huys te ligghen, te vanghen, om t' punt vande Religie ende met eenen te sien offer geen verboden Boecken te vinden waren; de wreetheyt van dese ondersoeckers, beweechde de goede Jofvrouwe den Heere vierichlijcken te bidden, op datse deselve niet vonden, twelk oock alsoo ghebeurt is, al wast datse verscheyden maal de handen op de kiste leyden daer de Boecken in waren; Godes ghenadighe hulpe ende bescherminghe daer in speurende, heeft beloofd (soose een Sone baerde) den selven Emanuel te noemen, dat is, Godt met ons, welcke belofte sy oock volbrocht. Hier uyt heeft Emanuel oorsake ghenomen, tot sijn Manlijck verstandt ghecomen synde bij t' woort Emanuel ghemeenlijck te voeghen *Quis contra nos*, dat is, *Is Godt met ons, wie is teghen ons*, om aan die voorighe weldaet te beter te ghedencken, ende in alle ghevaer op den Heere te betrouwen.

Sijnen Edelen Vriendt ende Cousijn Daniel Rogersius heeft daer op dit Latijns veers ghedicht." (etc.)

Vader Jacob van Meteren was naar Londen gereisd in verband met zijn uitgave van de eerste volledige Engelse bijbel, die zijn voltooiing naderde.. Alles moest in 't diepste geheim gebeuren. Antwerpen was wel een wereldhandelstad, waar iedereen zich vrij

39 moest kunnen bewegen en waar de vervolgd en dan ook van wijd en zijd heentrokken en een betrekkelijke veiligheid genoten, maar men moest zich verdekt opstellen, de plakaten niet openlijk trotseeren, de justitie niet tot ingrijpen dwingen.

Dat ondervond William Tindale, die 't Nieuwe Testament voor 't eerst uit de grondtekst in 't Engels vertaalde en in diverse plaatsen van 't vasteland het licht deed zien. In ditzelfde jaar 1535 werd hij te Antwerpen, waar hij Coverdale misschien wel de behulpzame hand bood bij zijn reuzenwerk, op verzoek van de Engelse regering gevangen genomen, naar Brussel gevoerd en 6 Oct. 1536 te Vilvoorde geworgd en verbrand.

Nu zocht men, zei men, Leonard Ortels, misschien ook in verband met deze affaire; doch de vogel was gevlogen, maar en passant ging men naar verboden boeken zoeken! Men vond niets, of wilde niets vinden, maar in een kist lagen ze, de diverse verboden Bijbeluitgaven nodig voor het werk van Coverdale, misschien wel met diens vertaling erbij. We kunnen ons de angst van de zwangere vrouw voorstellen. Geen wonder, dat de zoon van deze ouders een aanhanger der vervolgte religie geworden is en daarvan als *geschiedschrijver* de overtuigendste blijken geeft.

In een artikel over Emanuel van Meteren in Eigen Haard 1) zegt Rogge, dat Jacob Cornelisz Van Meteren in Antwerpen onder invloed van Praepositus en Grafeüs de leer der Hervorming aannam en even lager, dat ook de vader van Abraham Ortelius een warm aanhanger van de nieuwe leer was; de bron voor beide uitspraken bleef me onbekend.

Van de familiebetrekkingen van Van Meteren is zeer weinig bekend, wanneer we een uitzondering maken voor de verwanten van Abraham Ortelius, waaromtrent Hessels ons inlicht. Elke gelegenheid om iets naders van zijn familie te vernemen, moet dus aangegrepen worden.

Op welke grond wordt de bovengenoemde Daniël Rogersius niet alleen een edele vriend, maar ook „Cousijn" van Van Meteren genoemd? We weten er niets van. Volgens Hessels 2) is hij omstreeks 1540 te Aston in Warwickshire geboren. Maar dat zou wel eens onjuist kunnen blijken, want in het Album amicorum van Abraham Ortelius noemt hij zich „Wittenbergensis."

Daar heeft hij onder Melanchton gestudeerd. Na de dood van

1) Jaargang 1897, No. 12, p. 180. 9 Arch. II, p. 779. 3.

Maria Tudor keerde hij naar Engeland terug en voltooide zijn studie te Oxford. Koningin Elisabeth gebruikte hem herhaaldelijk als ambassadeur, o.a. naar de Nederlanden. Hij sterft 11 Febr. 1591. Het was een veelzijdig begaafd man, van wie verscheidene Latijnse brieven, waaronder aan Abraham Ortelius, bewaard bleven, b.v. een van 1580 met 't volgende adres: „Ornatissimo ac integerrimo vim D. Abrahamo Ortelio, cognato suo observandissimo Antwerpian. In officinâ Plantinij." 1)

Op zijn beurt schrijft Ortelius in 1586 in een brief aan Jacob Cool Jr.: „Salutem quaeso ex me, D. Danieli Rogersio cognato nostro." 2)

En boven de kaart bij p. 418 staat „ per Daniele Rogerium, magistri Ortelij consanguinum." Hij is volgens Wood, Athenae Oxonienses I, aangehaald door Hessels, 3) getrouwd met Susanna, dochter van Nicasius Yetswiert, „Secretary of the French tongue" van koningin Elisabeth, voordat hij aan het hof kwam

In het Album amicorum van Van Meteren 4) schrijft Daniël Rogersius d.d. VIII Idus Junij 1578: „Genio Emanuelis Demetrii, amicitiae Sanctioris Cupidinis, viri rarissimi animi dotibus, tum sanguinis proximioris vinculo, sibi conjunctissimi . . . "

Een broer van Daniël schreef in dit Album zonder bijvoeging van datum (maar natuurlijk na 1575): „Emanueli Demetrio Cognato Chariss4 Jo. Rogers jure consultus in amicitiae constantis mnemosynon P." (i. e.: posuit) 5) Dat dit een broer en niet de vader van Daniël was, zoals de uitgever van 't album beweert, blijkt uit een brief van Johannes Radermacher aan Jacob Cool Jr. d.d. 7 (17) Jan. 1604: „Domino Jo. Rogersio quoque salutem dici meo nomine opto, si forte memor sit quam amice mihi favorit faelicis memoriae ipsius quondam frater." 6) Het staat dus vast, dat deze Daniël en Johannes Rogers neven (Frans: cousins) waren van Emanuel van Meteren en Abraham Ortels.

Dus zal de vader van Daniël en „Johannes getrouwd geweest zijn met een zuster van Otilia en Leonard Ortels. Hij heette Johannes Rogers en stelde in Antwerpen een Engelse bijbel samen, die onder het pseudoniem Matthew in 1537 verscheen. 7)

Hij huwde met „Adriana Pratt, alias Van Weyden." Was deze Adriana misschien oorspronkelijk Adriana Ortels en Rogers haar derde man? In een brief, die Johannes Radermacher 14 Aug. 1603

1) Hessels, Arch. I, p. 221.

2) ib. p. 333.

3) ib. II, p. 779.

4) Oud-Holland. 1897, p.164.

5) ib. p.176.

6) Arch. I, p. 789,12.

7) Zie boven, p. 35.

uit Middelburg schrijft aan Colius Jr., om deze aan gegevens te helpen uit 't leven van Abraham Ortelius, staat de volgende passage: „sint dubito de nomine Caesaris ad quem missus Rogersius (d. i. Daniël) huius mater sororne an cognata, vel amita fuerit Ortelij." 1) Wij weten, dat de moeder van Daniël „amita," dat is een tante van Ortelius geweest is. Rogers Sr. is gestorven waarschijnlijk geruime tijd voor 't vertrek van Joh. Radermacher naar Londen in 1567. „Anno enim 67 Londinum abij, ibique permansi ad annum usque 1580," 2) want deze was van 1554-1567 in dienst bij de Antwerpse koopman Aegidius Hooftman, toen Ortelius door de weduwe belast werd met het verkoopgin van de bibliotheek van zijn oom Rogers en Radermacher hem daarvoor opzocht, enige zeldzame theologische boeken kocht en sedert dien warm met hem bevriend bleef: „Hac de causa nundinas Francfurtenses visitans cum frequenter abesset, negata mihi fuit oportunitas, qua ei innotescerem, donec in beneficium sororis nescio, an cognatae suae, matris Rogerssiarum (inter quos clarissimus ille Daniel omni elegantiore literatura non minus, quam humanitate morum spectabilis, mihi cjuoque valde amicus: utinam non praematura morte ereptus) data ei cura distrahendi bibliothecam defuncti eorum patris Joannis Rogerssij In hac cum essent libri theologici ob raritatem ea aetate valde expetiti, eos videndi gratia ad Ortelium adductus, ab ipso nonnullos emi; quos etiamnum tanquam testimonia initaie dulcissimae illius amicitiae custodio " 3)

Deze Johannes Radermacher 4) heeft evenals Ortelius, ja vrij zeker in zijn jeugd nog meer als deze, invloed uitgeoefend op de historische neigingen van zijn vriend Emanuel Van Meteren.

Zijn scholen

Ruytinck gaat ons nu inlichten omtrent de scholen, die Van Meteren bezocht heeft. Dat hoort zo in het levensbericht van een persoon die men tot de beroemdheden van zijn tijd wil gerekend zien. Maar aan de humanistische opleiding van zijn vriend heeft nog al iets ontbroken. Hij heeft geen universiteit bezocht; hij heeft ook geen studiereis gemaakt, zoals toen de loffelijke gewoonte was. Hij heeft niet veel meer dan lager onderwijs gehad met een beetje Latijn. Maar Ruytinck weet het handig te zeggen:

1) Arch. I p. 781.

2) ib. p. 782. 10.

3) ib.p.774. 8 en 9.

4) N. N. B.Wdb. II. 1154, vlg.

42

„dese Godtvruchtige ende yverighe Ouders, hebben haren Sone van jonghs aen ter scholen besteet, om inde Talen, ende goede wetenschappen onderwesen te worden, deselve houdende voor de nutste ende sekerste goederen; sijn eerste Schole was t' Antwerpen, sijn tweede te Doornick, alwaer hij Anno 1547 het Landt Juweel sach, de derde te Duffele, alwaer hij in de Latijnse tale seer toenam, tot vreucht van sijne Ouders, die hem t' huys ontboden om de blijde incoemste te zien Anno 1549. beschreven door Cornelium Grapheum."

Reeds op jeugdige leeftijd is Emanuel door zijn ouders van huis gezonden. Het zal hun zwaar gevallen zijn hun, voor zover we weten, enigst zoontje — slechts één gehuwde zuster wordt vermeld — zo vroeg te moeten missen. Maar hogere belangen moesten de doorslag geven. De vader moest voor zijn gevaarlijk beroep van uitgever van en handelaar in waarschijnlijk grotendeels verboden boeken zijn handen zoveel mogelijk vrij hebben. Het gevaar loerde voor de deur. In 1544 werden te Antwerpen veel mensen gevangen „ende velen ontliepen 't in Ingelant." 1) Behalve onder heftige vervolging zuchtte de bevolking onder zware belastingen en 't steeds duurder worden der levensmiddelen. 2)

De zoon moest opgevoed worden volgens de beginselen van de nieuwe, verboden leer, die zijn ouders met hart en ziel toegedaan waren. Die opvoeding van Emanuel kon evenwel in Antwerpen niet onder hun ogen geschieden. Dat zou de argwaan te meerder voedsel gegeven hebben. Dus zonden ze hem naar Doornik. Het Doornik. was de hoofdstad van één der 17 provinciën der Nederlanden, met eigen stadhouder, behoorde tot de vroegste bisschopzetels met beroemde abdijkerk, centrum voor wetenschap, handel en nijverheid, reeds in de eerste helft der 13de Eeuw lid van de „Londens Hanse." 3)

Daar wemelde het van aanhangers van de nieuwe religie in de Frans-Calvinistische richting. Daar was in 1544 zelfs een beroep uitgebracht op de predikant *Emily*, de opvolger van Calvijn bij de Franse vluchtelingenkerk te Straatsburg. 4) In het volgende jaar werd hij te Doornik verbrand. 5)

In het geheim werd het ventje daar besteed bij een vertrouwd geloofsvriend zijner ouders om zonder groot gevaar het onderwijs te kunnen volgen van mannen, die de hun zo dierbare leer beleden. Dat was de eerste schrede ge-

1) Aangehaald door Van Schelven, Vlucht. Kerken, p. 4.

- 2) ib. p. 11,
 3) Blok, I. p.261.
 4) ih. p. 596.
 5) Brandt, Historie der Reformatie, I, p. 149.
 43

zet op het zo mogelijke pad ter bereiking van het heerlijke ideaal, dat hun voor ogen zweefde: *een zoon van deze ouders moest opgeleid worden tot verkondiger van de ware religie.*

De berichten zijn wel spaarzaam, maar deze conclusie ligt toch voor de hand. In 1547 is hij nog te Doornik. Hij is nu twaalf jaar en ziet er het „Lant-Juweel." Diepe indruk zal het op zijn jeugdig gemoed gemaakt hebben en de herinnering eraan heeft hij altijd bewaard. Dit jaartal 1547 zal niet voorbehoud moeten worden aanvaard, zolang bevestiging van andere zijde, die ik niet gevonden heb, ontbreekt. Jonckbloet geeft een opsomming van 65 landjuwelen van 1431-1620, zonder op volledigheid aanspraak te maken. 1) Doornik komt daaronder eenmaal voor met het jaar 1533. Ook in de pamflettenkalatogi vond ik geen aanwijzingen omtrent mogelijke gedrukte *Spelen van Sinne* van 't bedoelde jaar. Bekend zijn die van 't *Landjuweel* van 1539 van de *Fonteynisten* te Gent en die van 1561 van de *Violieren* te Antwerpen, die wel in druk zijn gekomen.

Van Meteren wijdt aan het eind van zijn eerste boek een beschouwing aan deze bij de voorvaderen zo geliefde festiviteiten en behandelt de beide genoemden van Gent en Antwerpen, dit laatste verkeerdelijk op 1562 stellend. Het feit te memoreeren, dat hij er zelf indertijd een bijgewoond heeft, met de omstandigheden waaronder en de gewekte indruk, lag niet in zijn lijn. Dat is het werk van de meest er in zijn vak en van Van Meteren te veel geëist.

Merkwaardig is, dat de bibliotheek van de Londens kerk deze „Spelen van Sinne" bezit. 2) Verondersteld kan worden, dat ze uit het bezit van Van Meteren in die van de Kerk zijn overgegaan. Een daar voorhanden „Catalogus benefactorum Bibliothecae Londino-Belgicae" in handschrift, de schenkers van boeken van 1606-1695 chronologisch opnoemend, bevat misschien daarvan de bevestiging. Die van Gent zijn gedrukt in 1539, die van Antwerpen in 1562, ook de „Haechspelen" van dat jaar; vandaar waarschijnlijk de vergissing van Van Meteren, die in alle latere drukken wordt herhaald.

Ze waren daar in die vluchtelingenkerk inderdaad ook wel op hun plaats, want ze getuigen van de nieuwe denkbeelden, die zich op politiek en vooral religieus gebied baan breken. De vraag door

- 1) Ned. Letterk. ME, II. Groningen, 1889, p. 443.
 2) Catalogus of the Dutch Church Library Austin Friars. London, 1879, p. 132.
 44

de Fonteyne in 1539 uitgeschreven: „Welck den mense stervende meesten troost es," werd door de meesten van de 19 mededingende kamers met grote vrijmoedigheid beantwoord, zonder de kerk te sparen; ze verkondigen de rechtvaardiging uit genade en niet uit de goede werken; bijbellezing wordt aangemoedigd, vasten, bedevaarten, heiligenverering, aflaten afgekeurd. 1) Geen wonder, dat deze verzameling spelen 't volgend jaar bij scherpe keizerlijke ordonnantie verboden werd. Het anti-roomse karakter is Van Meteren volstrekt niet ontgaan en wordt door hem duidelijk op de voorgrond geplaatst:

„Ende sy hebben oorsake geweest dat vele mensen hare salicheijt in Christo, ende niet in andere middelen, ende haren troost tegen alle wereltsche ellende (-in de-

ontbreekt) verrijzenisse des vleeseb ghesocht hebben." 2) In zijn volgende uitgave, - dus van 1608, want die van 1605 wordt door hem niet erkend - wordt dit aanmerkelijk aangedikt. Hij betoogt, dat deze mensen blijk geven van een oprecht christelijk geloof, door zich niets aan te trekken van de „superstitieuse Ceremonien, daer de oude Catholijcke Apostolijcke eerste Kercke niet veel van wisten ofte ghebruyckten. Daer men nu eylacen [=helaas] siet veel eenvoudighe yverighe Mensen, die sulcken Christelicke vryheyt geerne soudent ghebruycken, siet (sic) ghescholden voor Erasmianen, Lutheranen ofte Kettters, ofte fauteurs van de selvighe, daer sij maer haer hooghtreffende Salicheyt in dese twistighe Eeuwe soecken te halen in de Schriftuere by de oude Catholijcke Apostolijcke Kercke, daer sy van geen Bedevaerden, Aflaten, Casseboeverijen (selve Casseboeverij, verboden bij het Concilie van Trenten) ende diergelijcke superstiteuse (1) Godsdiensten niet en vinden, soo dat sulcke eenvoudighe Christenen in Spaengien, ende bij de Jesuijten berispt, veracht, jae vervolgt worden, ten zij sij (tegen haer gemoet) volgen de voorsz. superstitionen, daer sy nu willen, men eenlijck een Christen Mense aen kennen sal." 3)

Voor de betekenis van dit „Casseboeverijen" zie men Kiliaen op „kasboeve" en Verdam Mnl. Wb. III en IV op Cassenaer en Muulstoter, een soort bedelmonnik, die met een casse of reliquieënkist rondvent, om de kost te verdienen met de verkoop van zijn heilige voorwerpen van duistere herkomst. Van Meteren geeft zelf

1. Jonckbloet, ib. p. 466, vlg.

2) ed. 1599, fol. 18e.

3) ed. 1614, fol. 29c.

een interessante illustratie van zijn bedoeling in een brief d.d. 14 (24) Nov. 1592 aan: „Magnifico Domino Abrahamo Ortelio Geographo suo honorando in Anversa." Hij bericht, dat te Londen twee schepen zijn binnengebracht „den coninck afgenomen." Daarin bevonden zich 28 vaten „gedruckte Bullen van aflaten" met uitvoerige aanwijzing, hoe ze verkocht moesten worden; „om dese comensappe wel aenteprijzen, isser bevel van den Coninck bij, mette forme hoe te prijsen," (d. i. de prijs ervan te bepalen ?) „also datmen hier seyt (dat ick mij selve schame)" (nl. voor de koning) „dat den Coninck niet alleen een bulle ende boeckvercooper is geworden, maer oock een muylstoeter ende Casseboeve, directelyck tegen decreten des Createurs Consilien" (lees: des Trentens consilien en vgl. de boven aangehaalde plaats) „ende selve in ons Cristendom ongehoort. Ick sal mijn beste doen enighe van dese Bullen te becomen..."¹⁾

Duffel.

Om welke reden Emanuel uit Doornik weggenomen is, om te Duffel, onder de rook van Antwerpen, ter school te gaan, wordt niet vermeld. Waarschijnlijk zullen de grote afstand van Doornik, de onzekerheid omtrent de daar telkens veranderende omstandigheden, de kostbaarheid en 't gevaar van 't reizen, een rol gespeeld hebben. Het is echter ook geenszins onmogelijk, dat Emanuel in Doornik niet aan de gekoesterde verwachtingen beantwoord heeft. In elk geval hebben de ouders in Duffel een gunstige gelegenheid gevonden hun ongeveer veertienjarige zoon in de kost te doen en te laten onderwijzen. Nu was hij ook dicht bij Antwerpen. Plotseling zou het nodig kunnen zijn, dat zijn vader zich door de vlucht met vrouw en kind aan de handen der inquisitie moest onttrekken. Duffel was toen een stad met belangrijke laken- en dekenfabrikage. 2) Daar werd ook de vermaarde en geleerde corrector Kiliaen geboren, die in 1607 sterft, na Plantijn ruim vijftig jaar gediend te hebben.

Om te doen uitkomen, dat de lezer met een begaafd kind te doen heeft, vermeldt Ruytinck, dat hij tot vreugde zijner ouders goede vorderingen in 't Latijn maakt. We nemen deze mededeeling voor kennisgeving aan, want al zijn tijdgenoten en ook hijzelf, maar zeker ook Ruytinck, waren overtuigd van zijn middelmatige aanleg voor de studie.

“Blijde inkomst”

In Antwerpen ziet hij in 1549 „de blijde incoemste” van Philips,

1) Arch. I, p. 541, 5, etc.

2) Blok. Hollandsehe stad onder de Rep. p. 187, vlg.

46

de toekomstige heer. De beschrijving van de reizen door deze in de Nederlanden gemaakt vindt men in de uitgave van 1614 op folio 14ab, waarbij ditmaal het persoonlijke element niet ontbreekt: „also wy selve hebben gesien.” Maar het verdient opmerking, dat deze woorden pas in de editie van 1614 verschijnen. Die verscheen na de dood van de auteur en daarin hebben anderen de hand gehad, wat hierbij ook 't geval zou kunnen geweest zijn. 1) Uitdrukkelijk vermeldt hij zijn bron: „Welcke heerlijcke blijde incoemste ende triumphen claerlijck beschreven zijn by Meester Cornelius Grapheus, doen ter tijdt Secretaris der stadt Antwerpen.”

De pamflettenverzameling van Meulman 2) en van de Kon. Bibl. 3) bezitten: „De seer wonderlijcke, schone, Triumphelijcke incompst, van den hooghmogenden Prince Philips, Prince van Spaingen, Caroli des vijfden, Keysers sone. Inde stadt van Antwerpen Anno 1549. Duer Cornelium Grapheum der selver stadt Secretaris, warachtelijck ende leventlijck int Latijn beschreven.” Aan 't einde: „Geprint Tantwerpen, voer Peeter Coecke van Aelst, gesworen Prince, bij Gillis van Diest 1550 .. . Cum Privilegio.” Aan dit exemplaar, uit 't latijn in 't Nederlandsch vertaald, beantwoordt één in 't Frans (Kon. Bibl.) met 't zelfde jaartal en dezelfde platen en drukker.

Het staat wel vast, dat Van Meteren het eerstgenoemde pamflet gebruikt heeft en niet een bron naschrijft, die 't in zijn tekst noemt. In elk geval heeft hij er bitter weinig uit overgenomen, eigenlijk alleen getallen, terwijl hij als ooggetuige zich zo licht had kunnen herinneren, wat door Grapheus als een ding van belang bij zulke plechtigheden ter dege gememoreerd wordt: „dat ter incompst vanden Prince, heeft sonder enich ophouden seere beginnen te regenen, so dat in sine incompste mits der dickheyt des reghens vele dinghen en sijn niet wel ghesien, oft behoorlijck gethoont geweest.”

Ook bij de feesten te Binst begin Augustus 1549 trof Philips het niet met het weer: „ende het worde so vuylen weder, ende so regenende dat het al bedorven was ende ten dien eynde moesten syt al laten staen,” (d. i. ophouden) 4).

Ruim 30 jaar later schrijft Jacobus Monaw d.d. 30 Juni 1581 uit Breslau aan Abraham Ortelius: „Pro libro Graphej ago tibi magnas et plano immortales gratias: Magna cum voluptate cum.

1) Fruin. Verspr. Geschr. VU, p. 383, vlg.

2) No. 83.

3) 317, C 10.

4) Nieuwe Cronyoke v. Brabant, ed. 1565, fol. 17 1b, die vervolgens tot fol. 219 Grapheus letterlijk overneemt.

47

perlegi, cum inter legendum etiam oculis meis lacrymae exciderent propter cogitationem de tanta vestra erga Regent observantia tot illustribus rationibus confirmata: pro qua vobis tam malam gratiam reddunt Hispani: Sed istarum rerum jam tunc quasi quoddam omen fuit, quando pluvia sub Regis adventum spectaculorum vestrorum pompam disturbavit. Haec ad te scribo pro amicitia nostra; et pro mea in te observantia: proque meo amore in patriam tuam. Utinam vero mi amantissime Orteli, tuo beneficio etiam nancisci possem Itinerarium profectionis ex Hispania in Belgicam, scriptum à Joanne Christophoro Calveto Stella: etiamsi lingua Hispanica scriptum." 1) Hier is de regen dus al een slecht voorteken geworden voor de toekomstige heer; zo iets te vermelden lag in de lijn van de tijd en ook van Van Meteren. Evenmin maakt hij melding van de ruzie, die de vreemde kooplieden kregen over de voorrang in de stoet: „des voerrijdens halven."

Die ruzie liep zo hoog, dat de kooplieden van Portugal, de Florentijnen en die van Genua niet gevolgd zijn in de stoet, „hoewel zij hen uitermaten costelick toe gemaect hadden." 2)

Wat voor Van Meteren het voornaamste schijnt, is het eventjes gauw overschrijven van de getallen onder „Summa": 879 te paard 3) „in violet Cramozijn fluweel." 4) Nu gaat hij de „triumphale boghen ende stellagien" tellen: 23, doch dat is één verteld, want 't waren er maar 22. Dan vergist hij zich pas goed door te zeggen 23 van de stad en 5 van de vreemde kooplieden, die in „summa" nog eens extra genoemd waren, maar al begrepen waren in de 22. Die 5 bogen kostten 26800 „Carolus guldens." Dan voegt hij erbij, wat zijn bron niet heeft: „Ende des stadts onkosten waren wel 260.000 guldens."

Dit is de werkwijze van Van Meteren, typeerend voor alle gevallen. Hij geeft zich niet voldoende rekenschap, van wat hij schrijft, zich daardoor voortdurend vergissend.

Behalve Grapheus noemt hij ook nog „Stella," die „generalijck van alle de reysen" geschreven heeft, „die men lesen magh;" dit is de boven door Monaw genoemde Joannes Christophorus Calvetus Stella, wiens werk hij door Ortelius wenst te bekomen. Bedoeld wordt „Juan Christoval Calvete de Estrella. El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoSo Principe don Phelipe hijo del

1) Hessels, Arch p. 257.

2) Grapheus. B. 3.

3) ib. 0.3. v°.

4) ib. B.4.r°.

Emperádor D. Carlos Quinto, desde Espana a sus tierras de la baxa Alemana; con la descripcion de todos los estados de Brabante y Flandes, escrito en quatro libros. Anvers, Mart. Nucio, 1552."

Dit is een soortgelijk werk als de beroemde „Descrittione di tutti i Paesi-Bassi" door Luigi Guicciardini, waarvan de eerste uitgave in 1567 te Antwerpen bij Sylvius verscheen, terwijl in 't zelfde jaar ook een Franse vertaling het licht zag. 1) Dat Guicciardini de „Felicissimo viaje" van Calvete d'Estrella gebruikt heeft, zonder de naam van zijn bron te noemen, zoals in die tijd dus al voor onfatsoenlijk gold, is gekonstateerd door Pontus Heuterus in zijn geschiedenis van de Oost enrijksche vorsten. Daar noemt hij de namen van de schrijvers, die hij voor zijn Bourgondische en Belgische geschiedenis gebruikte en zegt: „Joannes Christovallus Calvaetus Estrellanus, descripsit Hispanicè quator libris exactissimè inaugurationem Philippi

secundi Hispaniarum Monarchae apud Belgas, factam anno 1549, è quibus est mutuatus Ludovicus Guicciardinus in suo Belgio, suppresso Auctoris nomine." 2)

Op zijn beurt heeft Van Meteren weer Guicciardini als bron gebruikt, maar hij noemt wèl diens naam, nl. L. Guichardin, 3) waaruit men zou opmaken, dat hij een Franse uitgave gebruikt heeft. (nl. die van Belleforeest van 1582)

Veel heeft hij er weer niet aan ontleend en dan natuurlijk nog met de nodige misvattingen. Ter aangehaalder plaatse neemt hij 't op voor Anna Boleyn: „om dat veel Historyschrijvers van onse tijden, als L. Guichardin, ende andere, ooc veel famose libellen ofte schandelicke boecxkens van haer benijders, tot haerder oneere, veel mentie daer van maken ende oude wijven clap, uit nijt gesproten, sijn beschrijvende." Hij zal verhalen, wat hij gehoord heeft van „oude gheloofwaardighe mannen die te dier tijt in Enghelant waren ... lieden van autoriteyt ende experientie zijnde."

Hiermede zijn we aan het einde gekomen van de weinige, door Ruytinck verstrekte, gegevens over de kinderjaren van Emanuel, die hij in de Nederlanden doorgebracht heeft. Nu zou hij zijn geboortegrond en ook zijn ouders gaan verlaten. In den vreemde moest hij zich voor de strijd des levens gaan bekwamen. Zijn kindertijd was voorbij, Zijn jeugdherinneringen reisden mee de zee

1) Vgl. over de uitgaven van de Descrittione: Bode van Hensbroeck, Bijdr. en Meded. Hist. Gen. Utr. le dl. 1877, p. 199.

2) Daartegen komt Fruin op: Verspr. Geschr. VII, p. 197.

3) ed. 1599, fol, 11d.

49.

ZESDE HOOFDSTUK

ZIJN LEERJAREN TE LONDEN EN ZIJN EERSTE BRIEFWISSELING MET ABRAHAM ORTELIUS

„Emanuel's Vader om sijn affairen in Enghelandt ghereyst sijnde heeft sijnen Sone derwaerts ontboden. Anno 1550. ende heeft hem voorghekyt, dat soo hij nu vijfthien Jaren out was, dattet hem toestont te dencken waer toe dat hij zich liefst wilde schicken, tot Beroepskeuze. den Coophandel ofte tot de Studien; so hem de Studien aanstonden so wist hij hem besteedt bij den vermaerden Emmanuelem Tremelium, die met andere treffelijcke mannen uyt Duytslandt alhier ghecomen sijnde, van goeden aensiene was bij den Coningh Eduard de seste.

Hier op antwoorde hij sijnen Vader, dat hij wel ghenegen was een Coopman te dienen, den handel te leren ende sich daer mede ter bequamer tijdt te geneeren, dies wiert besteedt voor den tijdt van thien Jaren bij Sr. Sebastiaen Danckaerts van Antwerpen, die Anno 1552. (t' Jaer voor t' overlijden van Coningh Eduard) met de woonste van Londen nae Antwerpen vertrack." 1)

Jacob van Meteren reisde voor zijn boekhandel vaak naar Engeland en moet waarschijnlijk beschouwd worden als een van de voornaamste importeurs van theologische boeken, met name Bijbels. Hij hoopte vurig, dat zijn zoon eens predikant zou worden en had zich daaromtrent al verstaan met Emanuel Tremellius, vriend Tremenius. van Calvijn, professor in 't Hebreuwsch aan de Universiteit te Cambridge, een van de beste kenners der Oostersche talen van zijn tijd. 2)

Hij was van Italiaansch-Joodsche ouders en werd door de toen nog evangelisch gezinde, in de Engelse geschiedenis zo bekende, kardinaal Pole gedoopt. Toen Paus Paulus III in 1542 de Inquisitie invoerde, vluchtte hij naar Straatsburg etc.

1) Ruytinck's Levensbericht.

2) Herzog', dl. 20 p. 95.

VAN METEREN IS ZELFSTANDIG KOOPMAN GEWORDEN IN LONDEN

De informatie hierover is van weinig belang en wordt in deze digitale uitgave niet opgenomen

ACHTSTE HOOFDSTUK

ZIJN EERSTE HUWELIJK EN ZIJN CONFLICT MET DE LONDENS KERK

Volgens het Levensbericht van Ruytinck gaat Emanuel in 1562 merken, dat het huwelijk de haven der jeugd is! Hij schijnt het op echt oudtestamentische manier aangelegd te hebben en gaat niet zelf een vrouw zoeken, maar laat een ander voor hem kiezen, nadat hij God om een goede huisvrouw gebeden heeft; althans - Ds. Ruytinck zegt het:

„Ende merckende dat het Houwelyck de Haven van Jonckheyt was, soo heeft hij den Heere voor een Godtsalighe ende bequame Huysvrou ghebeden, sich daer over oock beradende met Sr. Johan Baptista Bartelotti, die hem tot een sijne Huysvrou aanwees Jofvrouwe Maria van Loobroeck, die onlanghs te vooren t'Antwerpen op ('t) Steen ghevangen was gheweest om datse te Hoboke hadde hooren predicken, maer wasser wonderbaerlijck uytgherocht door een gat 't welck inde muer gheboort was; dese Huysvrou nam hij aen, als vanden Heere hem toegheschickt, ende wiert in 't Houwelyck bevesticht Anno 1562, hy out synde 26 Jaren ende sy 22."

Ruytinck wekt hier de schijn van een atmosfeer van vrede, waarin het huwelijksbootje van Van Meteren van wal steekt, terwijl hij toch stellig beter geweten heeft. Maar wat zou hij de lezer van de *Memoriën* en van het levensbericht van de auteur vermoeien met het beschrijven van de conflicten, waarin de „eerwoerden, vrome ende vermaerde Emanuel Van Meteren" zich, zodra hij op eigen beenen stond, gewikkeld heeft! Dat zou het gezag en het debiet van 't boek maar geschaad hebben. Zijn toelig is volkomen gelukt. Het heeft, zodra de *Memoriën* in Holland verschenen waren, niet ontbroken aan aanvallen op de onpartijdigheid van de auteur, maar nergens vindt men gewag gemaakt van het feit, dat hij ook jaren onder verdenking van anabaptisme geleefd heeft, en dat wapen

79

zouden zijn bestrijders, als ze het gekend hadden, zeker met vreugde gehanteerd hebben.

Door de publikatie van het Archief van de Londens kerk door Hessels in het laatst van de vorige eeuw is het eerste licht over deze zaak opgegaan; door de uitgave van de „Kerkenraads-protocollen der Nederlandsche Vluchtelingenkerk te Londen 1560-1563" door Van Schelven, Amsterdam, 1921, (Werken Historisch Genootschap, 30e serie, No. 43) is het volle daglicht daarover verschenen.

De ontvluchting van Maria van Loobroeck uit 't Steen vinden we misschien bij Bor in deze passage toegelicht. Hoe scherper de vervolging geworden was, hoe meer pogingen gewaagd werden om degenen, „die in vrese van der dood . . . gevangen lagen," te bevrijden, „ onder andere zijn 26 January (1559 ?) snachts t'Antwerpen wonderlijk uitten Steen verlost twe jonge edele dochters en gesusters, met eenen Horlogemaker ... " 1)

De datum, waarop het eerste huwelijk van Van Meteren voltrokken werd, is ons niet overgeleverd. Ruytinck zegt: „Anno 1562, hy out synde 26 Jaren." Daar Van Meteren 9 Juli van dat jaar de leeftijd van 27 jaar bereikt had, moet het dus vóór die dag

geweest zijn. Uit de genoemde kerkenraadsprotokollen krijgt men evenwel of daarentegen de indruk, dat het huwelijk na 9 Juli is gesloten en dat Ruytinck ook hier gefaald heeft, door van 26-jarige in plaats van 27-jarige leeftijd te spreken. En als dit getal wel juist is, dan moet Van Meteren vlak voor zijn verjaardag getrouwd zijn.

Bezoek aan zijn bruiloft is zonde

Want pas op Donderdag 30 Juli 1562 is in deze protocollen één van die merkwaardige berichten van onverdachte getuigenis opgetekend, waaruit blijkt, dat de kerkenraad het twee hunner broeders kwalijk neemt, dat ze op Emanuels bruiloft geweest zijn. 2)

Daar de heren van de kerkenraad in die tijd allesbehalve traag waren in de behandeling van dergelijke zaakjes, die natuurlijk dadelijk te hunner kennis kwamen of gebracht werden, moet het huwelijk kort voor 30 Juli voltrokken zijn.

Het was juist in die tijd, dat de Hollandse gemeente opnieuw in heftige beroering gebracht werd door de onverwachte terugkomst van de verbannen Van Haemstede, die „opentlick in der duytscher Kercke op den Sondage voer den noen Julii 19. die predicatie compt horen." 3)

Dinsdag 21 Juli laat de bisschop van Londen (Grindall)

1) Bor, ed. 1679, I. 42a.

2) Van Schelven, Kerk. Protoc. p. 339.

3) ib. p. 336.

hem gevangen nemen. Woensdag 22 Juli biedt Dr. Hieronymus in tegenwoordigheid van Emanuel en Henrick Houck aan de kerkenraad de brieven aan, die Van Haemstede van de Emdense kerkenraad had meegebracht en die hij onderweg opengebroken had. 1) Daaruit blijkt, dat er inderdaad voldoende contact was tussen Emanuel en de gemeente en dat het zijn doen en laten niet aan kritiek zal ontbroken hebben. Het bijwonen van de bruiloft van zo iemand kwam voor ware Christenen eenvoudig niet te pas. Zaterdag 1 Augustus, „voerbereijdinge des Nachtsmaels," komt de kwestie weer ter sprake. Men zal de broeders vragen, of ze er geweest zijn en of ze de geëxcommuniceerde leden kennen. Indien ze bekennen er geweest te zijn, moeten ze zich van het avondmaal onthouden, of, om opschudding te vermijden, alleen toegelaten worden op voorwaarde, dat ze zich later aan een berisping zullen onderwerpen. 2)

Tegen anderen treedt men in analoge gevallen op dezelfde wijze op. Het slot was, dat een der broeders — over de ander wordt gezwegen — heeft moeten buigen; maar hij was ook diaken: „16 Augusti. Ipso dominico post meridiem. Agnoscit Egidius Broeders, diaconus, se peccasse quod fuerit in nuptiali Emanuelis caena, in consistorio." 3)

Er viel met de heren niet te spotten; van overheidswege krachtig gesteund hadden ze toen de macht hun mannetjes klein te krijgen en ze wisten er overvloedig gebruik van te maken om de orde te handhaven.

Van Meteren kan 't getuigen. En de vrouw, die hem toen trouwde, niet minder. De genoemde protocollen leveren daaromtrent — trouwens over de gehele periode — een rijke voorraad interessante bijzonderheden, gevloeid uit onverdachte pen, opgetekend op 't ogenblik dat de gebeurtenissen zich afspeelden, met nauwkeurige aantekening van de namen dergenen, die er een rol in toebedeeld werd. Het openen van deze schatkamer voor algemeen onderzoek is een voortreffelijk werk geweest. Reeds onmiddellijk na het eerste stadium van de „causa Haemstedii" wordt de naam van deze vrouw genoemd.

Van Schelven heeft verzuimd erop te wijzen, dat Maria Lobroch (lees: Lobroeck)

dezelfde is als de latere Mayken Emanuels. Ook op pagina 92 kan in noot 3) het „vermoedelijk" gevoelig vervallen, daar het vast staat, dat met Emanuel „de bekende historicus" wordt bedoeld, die ten overvloede „Emanuel, die sone van

1) Van Schelven, Kerk. Protoc. p. 333, vlg.

2) ib. p. 341.

3) tb. p. 347.

81

Jacobus van Breda" en „Emanuel Mercator" wordt genoemd. 1) Wel is het merkwaardig, dat zijn voornaam een twintigtal malen verschijnt en zijn achternaam overal onvermeld blijft. Dat dankte hij aan de grote bekendheid en zeker ook populariteit van zijn vader, die door ieder Jacob van Breda genoemd werd en wiens jeugdige zoon het dubbel kwalijk genomen werd, dat hij de gemeente, die zijn vader hielp stichten, zo ontstichtte.

Zodra Van Haemstede Zondagavond 15 December 1560 Londen verlaten heeft, 3) gaat de kerkenraad er toe over de leden groepsgewijze op te roepen, om de aanhangers van de verdreven predikant te leren kennen en tot rede te brengen. Zaterdagmiddag 21 December blijkt reeds, dat Emanuel tot de voornaamste behoort: „tanquam praecipui." 3) En acht dagen later, Zondagmiddag 29 December, blijkt ook Maria Lobroeck bezwaren te hebben tegen 't optreden van de kerkenraad tegenover Van Haemstede. Ze had van Joarines Baptista en diens vrouw gehoord, dat sommige kerkenraadsleden andere medeleden van partijdigheid beschuldigen.

Men heeft haar echter weten gerust te stellen en voldaan is ze heengegaan: „Convocati adsunt aliquot fratres cum sorore Maria Lobroch, ut tranquilletur quae sola suas habuit difficultates. Inter alias, se audisse quod quidam ex consistorio dixissent esse in consistorio qui partiarie egerunt adversus Adrianum Hamstedium. Audisse se ex Joanne Baptista et illius uxore. Sed pacificata acquiescit ministrorum responsis et satisfactionibus." 4)

Donderdagmiddag, 23 Jan. 1561, geeft Emanuel met nog twee anderen, Petrus de Mol, zijdewever en Petrus Tryon, lakenwever, gevolg aan de oproep om voor de kerkenraad te verschijnen. Hij verdedigt het oordeel van Haemstedius over de Anabaptisten en zegt, dat deze er net zo over denkt als de heren zelf.

„Emanuel defendit opinionem Adriani Haemstedii de Anabaptistis, dicitque Adrianum idem nobiscum sentire." 5)

Na veel heen en weer praten erkennen ze, dat de heren juist gehandeld hebben in zake Haemstedius: „Denique post multa ultro citroque habita verba agnoscunt ministros ecclesiae recte egisse in causa Adriani Hamstedii. Et Petrus de Mol agnoscit culpam, data ministris dextera et reconciliationis osculo. Sed Petrus Tryon voluit se iustificare; irreconciliatus discessit." Eigenaardig, dat niet vermeld

1) Van Schelven. Kerk. Pr. p. 155, 158 en 162.

2) ib. p. 90.

3) ib. p. 92.

4) ib. p. 94.

5) (b. p. 107.

82

wordt, hoe 't met Van Meteren afliep. Er zal verzuimd zijn te notuleren, dat hij eerder dan de twee anderen en wel irreconciliatus heengegaan is, wat klopt met zijn latere houding. Die aantekeningen zijn meermalen wat verward, omdat ze haastig ter verga-

dering zijn neergepend en niet altijd thuis wat aangevuld.

De kerkenraad gaat nu een reeks van lange besprekingen houden met andere leden, die de partij van Van Haemstede gekozen hebben, waarbij „feminae inquietae,” en het blijkt, dat behalve Van Meteren ook Johannes Baptista en zijn vrouw Maria met Katrina, de zuster van Van Haemstede, toch wel tot de ergste behoren.

Intussen vernemen de heren Donderdag 20 Februari, dat Van Haemstede uit Den Haag heeft moeten vluchten om zijn leven te redden en naar Emden gegaan is, waar men hem bevolen heeft weer te vertrekken.

Als de onrust in de gemeente voortduurt, besluit de kerkenraad Zaterdag 15 Maart tot krassere maatregelen over te gaan en de volgende dag van de kansel mee te delen, dat de onwilligen van het avondmaal uitgesloten worden en zo dat niet helpt, geëxcommuniceerd zullen worden: „Deinde esse quosdam rebelles et contumaces, quos a caena suspendimus, qui nisi se Deo et fratribus reconcilient suo tempore excommunicandos publicabimus.”¹⁾

Het antwoord van de tegenstanders is, dat ze de volgende Donderdag, 20 Maart, stoornis verwekken onder de „prophecie,” een bijeenkomst, waarin ook door anderen dan de predikanten godsdienstige vraagstukken te berde werden gebracht, of zoals Ruytinck in zijn Gheschiedenissen zegt: „De Prophetie was een openbare beproevinge van de lere der Predicanten.”²⁾

Maar daarmee waren de ‘rebellen’ nog niet tevreden: „Ende nadat die dienst gedaen was, so syn die rotgesellen bijeen gecomen in den tempel etc.”³⁾

Daar zal Emanuel ook bij geweest zijn. De volgende dag, 21 Maart, konstateert de kerkenraad, dat de gehele gemeente de „disciplinehandel” met Van Haemstede goedkeurt, „uutgehomen sommigen hartneckigen copen, met welcken wij oock dencken voert te varen, so sy hartneckygh blijven.”⁴⁾ 't Wordt ernst. Daar men voor verstoring van het avondmaal vreest, wordt de bisschop van Londen om hulp gevraagd: „Scribitur ad episcopum londinensem pridie caenae, ut aliquos mittat caenae peragenda testes, propter quosdam

1) Van Schelven, Kerk. Protoc. p. 141.

2) p. 84.

3) Van Schelven, K. Pr. p. 146.

4) ib. p. 148.

turbare timendos, quia suspenduntur a caena.”¹⁾

Zondag 30 Maart is er een lijst van een veertiental complices Adriani Hamstedii opgemaakt. Bovenaan prijken: „Johannes Baptista cum Maria Baptista uxore, Emanuel Mercator, Katelijne Haemstedia, A. H. soror.” Gedreigd wordt deze namen, zo nodig, de volgende Zondag van de kansel af te lezen.

Maar Donderdagmiddag 3 April werden de heren onaangenaam verrast, toen ze twee leden van de lijst lieten binnenroepen, want de overige twaalf stormden ook naar binnen en weigerden weer heen te gaan, zoodat de kerkenraad genoodzaakt was de wijk te nemen naar de woning van de predikant Petrus Delenus. „Comvlocht

plices qui tum temporis irruerunt sunt hi: „2. Johannes Baptista cum uxore, 1. Emanuel, die sone van Jacobus van Breda,”²⁾

De bedoeling is duidelijk: „Emanuel en dat nog wel de zoon van Jacobus van Breda, wiens naam altijd zo'n goede klank gehad heeft onder de Londense protestanten; hij moest zich schamen.”

Zo werd de zaak op de spits gedreven. 't Ging hard tegen hard.

Akte van beschuldiging.

Maar 't lag voor de hand, wie 't zouden verliezen. Duidelijk werd de akte van beschuldiging geformuleerd: „Capita quedam generalia complicum A.H.

1. Gerott tegen die dienaers, die den waerheit voerstaan ende met logenen beswaert.
2. Tzamen geraedtslagen ende gelastert, al ist dat zij meest all zijn lere niet toestaan, als zij seggen.

3. Die ghemeente beroert ende verscuert.
Hoewel die een meer, die ander min etc." 3)

Op Paas-Zondag 6 April worden dertien namen afgekondigd, volgens vastgestelde volgorde: „Jan Baptista die Italiaender" en „Marie B. zijn huysvrouwe" zijn de eersten. Emanuel is de achtste en Katelijne Haemstede de laatste: „Praescripta 13 personarum nomina publicantur e suggesto ut ad resipiscentiam moneantur a tota ecclesia, ut se Deo et ecclesiae reconcilient etc." 4)

Bijna dagelijks vergadert de kerkenraad om te beraadslagen over de maatregelen, die genomen moeten worden en te confereren met de afzonderlijk opgeroepen „harde koppen," want van gezamenlijk moeten de heren niets meer hebben: „Placet non esse admittendos ita catervatim." 5) Emanuel wordt met drie anderen Woensdag 16

1) Van Schelven, K, Yr, p. 149.

2) ib, p. 158.

3) ib. p. 159, vlg.

4) ib. p. 162, vlg. ib p. 165

84

April opgeroepen. Hun wordt aangezegd, dat ze in het openbaar hun schuld zullen moeten belijden, of anders zal excommunicatie volgen. 1) Dat laatste gebeurt pas, na overleg niet de bisschop van Londen, Zondag 4 Mei met tien complices (en Zondag 11 Mei met 4 Mei 1561. ex Janneken Sadelaers): „post plurimas huius negotii circumstan- communicatie tias declaratas." 2) „Emanuel" verschijnt tout court als No. 3. De uitvoerig toegelichte punten van beschuldiging tegen deze hardnekkigen, „qui ad aliquot huc usque menses non desinunt maledicere et peius ducere " 3) zijn niet mals, maar beperken zich tot veroordeeling van hun optreden als „tzamenrottinge, hartneekichlich beschuldigen ende lasteren zij hebben die ghemeente verstoert, ghescoert, geergert ende bedroeft," dus zonder de betwiste leerstellingen aan te roeren. 4) Want de opposanten van de kerkenraad moet men niet als Anabaptisten beschouwen, of ook zelfs maar als aanhangers van het standpunt van Van Haemstede, dat ze zwakkere medebroeders in Christus zijn en dat de leerstelling aangaande de vleeschwording van Christus uit Maria niet fundamenteel, maar slechts circumstantieel of bijkomstig is. 5)

Maar evenals de heren niet gerust hadden, voordat Van Haemstede met 't odium van Anabaptist verjaagd was, zo moest nu ook degenen, die alleen geprotesteerd hadden tegen de manier, waarop dat gebeurd was, door excommunicatie mores geleerd werden. En daardoor werden zij, de complices Adr. Haemstedii, op hun beurt eigenlijk ook weer openlijk als Anabaptisten gebrandmerkt.

Toen eenmaal het vonnis geveld was, hebben de heren natuurlijk getracht het zo hard mogelijk te maken. Reeds op de middag van dezelfde dag wordt besloten, dat er in een brief naar Emden ook al melding gemaakt zal worden van de excommunicatie en J. Utenhovius zal naar Antwerpen schrijven en de tien geëxcommuniceerde medeplichtigen met name noemen. 6) Zo wilde men ze bij voorbaat ook daar onmogelijk maken. Ten aanzien van Van Meteren is dat niet gelukt, want hij is in

Augustus 1564 in Antwerpen in volle glorie hertrouwd met een lid van de aanzienlijke Bredase regentenfamilie Van den Corput.

De heren gingen nog verder. Ook in de Engelse parochiekerken moesten de zwarte schapen gesignaleerd worden en moest

- 1) Van Schelven, Kerk. Pr. p. 174.
- 2) id. p. 185.
- 3) ib. p. 186.
- 4) ib p. 188.
- 5) Vgl. Hessels, II. p. 149, vlg. de documenten 49, 49e en 495.
- 6) Van Schelven, K. Pr. p. 189.

85

met de hulp van de bisschop van Londen, Edmund Grindall, belet worden, dat ze in hun gemeenschap opgenomen werden. Vooral in de wijk St. Martins was dat nodig, opdat de leden door de daarin toegelaten geëxcommuniceerde niet tegen Gods woord en hun geweten behoeften te handelen. 1) In die wijk schijnen veel vijanden van de heren gewoond te hebben, want „Petrus de More sive Turcke,” met wie ze veel uitgestaan hebben, beschuldigt Petrus Delenus gesproken te hebben van „die vuyle becken van St. Martens.” 2) Daar woonden de meesten van de ontrouwen.

Het is een zeer onverkwikkelijke geschiedenis, die sterk herinnert, aan wat in de winter van 1553 op 1554 met de Londens vluchtelingen in Denemarken voorgevallen was, toen het felle optreden van Utenhovius c.s. tot een geweldig fiasco geleid had. Met geweld willen de dienaren de afgesnedenen tot inkeer brengen. Het „dwingt ze om in te gaan,” is hun devies. Alle wapenen zijn hun goed genoeg. Zelfs wordt 24 Juni in de kerkenraad verteld, dat de bisschop van de ontboden „complices” geëist heeft, dat ze zich zouden verzoenen, of anders binnen een week verbannen of voor zeven jaar gekerkerd zouden worden. 3) Maar Ds. Petrus Delenus spreekt het tegen: de koningin wil niet, dat de vreemdelingen verdreven worden, maar dat ze in rust leven en onderling de vrede bewaren. 4)

Er blijkt toch wel uit, dat de positie van Van Meteren c.s. allesbehalve benijdenswaardig was. De heren hebben dan ook gehoord, dat ze tot allerlei Engelse kerkelijke autoriteiten hun toevlucht nemen, om het dreigende gevaar van „reconciliare aut regno exire aut carceres expectare” te ontgaan. Want hoe konden ze schuld bekennen, zonder zich schuldig te voelen? 2) Ze achtten zich grotelijks verongelijkt en konden van harte instemmen met de woorden van bovengenoemde Peter de More: „dat hij liever met Turcken, Joeden ende heyden te doen hebben, dan met die dienaren der duytscher ghemeent e.” 5)

Er wordt ook bij de kerkenraad een verweerschrift ingediend, „qua Joannes Baptista eandem nobiscum doctrinam refert.” 6) Het schijnt door Emanuel aan één van de broeders overhandigd te zijn. Johannes Utenhovius wordt de volgende dag, 22 Juni, met het onderzoek daarvan belast: „. colliget precipua capita conviciatorii scripti per Emanueleem

- 1) Van Schelven, E. Pr. p 210.
- 2) p 193.
- 3) ib. p. 216.
- 4) ib. p. 217.
- 5) 114 p. 297
- 6) ib. p. 217.

86

prolati."1) Het is aan goede handen toevertrouwd en weldra (1 Juli) blijkt, dat het wemelt van allerlei lasteringen en leugens: „quod scatet omnibus calumniis et mendaciis."2) De bisschop van Londen wordt ervan in kennis gesteld, wat leidt tot een conferentie op 12 Juli, waarin deze evenwel niet geneigd blijkt tot strenge maatregelen over te gaan, zoals Petrus Delenus, die de rebellen „omnium fontem dissidiorum" noemen, spijtig moet kon stateren. Eindelijk worden nog twee complices tot het kolloquium binnengeropen: „rogat ordine (episcopus) quid habeant adversus ministros ecclesiae germanicae quod causantur; respondent tandem se hoc habere solum, quod causam Adriani Hamstedii ministri ad episcopum londinensern retulerint."

Met een paar dreigementen in algemene termen worden ze tenslotte tot een minnelijke schikking aange maand: „Denique episcopus Londinensis iussit illos de conditionibus cogitare ut secundum illas studeant satisfacere ecclesiae; sin minus ipsos experturos aha, ad tollenda offendicula." 3)

Daarmee hadden de broeders feitelijk het pleit verloren en komt er aan de klopjacht op hun uitgestoten medechristenen een einde. De klopjacht De opzet, hun tegenstanders het land uit of de gevangenis in, was mislukt, dank zij de meer gematigde stemming van de Engelse regering en Elisabeth. De zwakke. Edmund Grindall moet een wenk gekregen hebben van hogerhand. De broeders konden hem niet meer tot krasse maatregelen bewegen. Plotseling komt een ongekende rust.

Van Meteren c.s. kunnen adem scheppen. Maar als dezen ruim vier maanden later een schriftelijke poging doen tot eerherstel, komt duidelijk aan de dag, dat de stemming van de broeders nog geen ziertje verbeterd is en ze antwoorden, dat ze de geëxcommuniceerden niet als broeders *maar als aan de satan prijsgegeven beschouwen*, totdat ze zich verzoend hebben. Ditmaal laten ze Grindall er wijselijk buiten. Diens populariteit vindt men niet onaardig gekenschetst in deze woorden, die „Peter in de Graye hondt" (d. i. de hazewindhond) gebruikt: „dat hij den bisschop van Londen int aengesicht geseyt heeft: „My lorde, so you hadde popes power, you wolde be more cruel then the pope him self ."4)

Zo nu en dan komt er nog eens een dreigende rimpel op de vloed der voorbijsnellende aardse dingen en kapittelen de broeders iemand, die de afgesnedenen als gewone mensen behandelt,

1) Van Schelven, p. 218.

2) ib. p. 219. 5) ib. p. 226. 3) ib. p. 294,

met ze feestviert, hun partij opneemt, of — wat erger is, — met één van hen trouwt, zoals Maria met Emanuel.

Een schone gelegenheid om hun macht te doen voelen, krijgen de heren ook in de eerste helft van 1562. Elisabeth wil tot „Endenization of vrijburgerschap. " (zie het volgende hoofdstuk) overgaan van de getrouwen der beide vluchtelingenkerken; maar omdat ze haar gunsten niet aan Jan Rap en zijn maat wegschenkt, moeten ze een testimonium hebben van hun predikanten en van de bisschop van Londen. 1) De heren zijn er dadelijk bij om te zorgen, dat geen afgesnedenen in dat voorrecht zullen delen. 2) Dus ook de andere leden moest en voorzichtig zijn. Petrus de More was dat niet en Rascop, ook *Raascop* genoemd, *nomen sit omen*, beschuldigt hem 20 Jan. onder getuigen, dat hij gezegd heeft: „Dat men se, die afgesnedenen, afgesneden heeft ende noyt haer schult bewesen. Maer men soude het hem niet naseggen, opdat hij niet zijn dennyschap verliese; dat hij sijn schult hebbe bekent om sijnder huysvrouwe wille, daer hem noyt schult was bewesen." 3)

Uit deze uitlating van Petrus de More, door Raascop overgebriefd, kan men de gevolgtrekking maken, dat Van Meteren zijn onder Eduard VI verworven vrij burgerschap bij deze gelegenheid moet verloren hebben, omdat hij geen schuld heeft willen bekennen. 4)

Twist met Antwerpen.

Het optreden van de kerkenraad vond ook buiten de gemeente niet aller instemming. De aartsbisschop van Westminster deelt op 4 Maart 1562 aan Delenus en Utenhovius mee, dat hij gehoord heeft, „that there is greate division, ranter and rnalycy and sedition among them, and that they most cruelly and wrongfully had handeled with Adrianum H. and excommunicated him etc."6)

Drie maanden later krijgen ze het aan de stok met de broeders uit Antwerpen, waar men ze toch al niet bijster gunstig gezind was, over een brief, waarin ze dezen de les gelezen hadden. Na een paar dagen heen en weer praten met enige overgekomen broeders moeten ze 6 Juni 1562 terugkrabbelen: „Oeck zo bekenden wij dat wij wel behoirden onsen brief minnelicker gescreven te hebben."6) „

Eyntelick na veel woerden, jae bidden enoe smeeckens van ons glieschien so hebben zij die onschuldige aenghenomen." 7) Dat er aan de verzoening nog wel iets ontbrak, blijkt uit het genotuleerde

1) Van Schelven, K. Pr. p. 278.

2) ib. p. 280.

3) ib. p. 284, vlg.

4) ib. p. 295.

5) ih. p. 320.

6) ib. p. 322.

op 20 Augustus.1) Het geschil liep eigenlijk over de vraag, of men het recht had geweld te gebruiken tegen de overheid, zoals „uitbrekinge der ghevanckenisse," of verzet tegen arrestatie van geloovigen, wat P. Delenus voor niet en de Antwerpenaars voor wèl geoorloofd hielden.

Van de gelegenheid maken een paar afgesnedenen gebruik om te trachten de Antwerpsche broeders op hun hand te krijgen. Ze laten geen middel om tot eerherstel te komen onbeproofd, omdat ze zich onschuldig voelen, maar ze worden met een kluitje in 't riet gestuurd. 2)

Toch is het, alsof er een mildere tijd nadert en Van Haemstede ook nog eens gerehabiliteerd zal worden. Heeft men hem gewaarschuwd? Van uit Antwerpen misschien? Vandaaruit is een brief naar Londen gezonden, die Zondagmiddag 5 Juli in de kerkenraad besproken wordt, met „tijdinge van Adriana Hamstedio, als of t hij wilde te Londen comen om sijn schult te bekennen.")

Op Zondag 19 Juli verschijnt hij plotseling te Londen: „ . compt opentlick in de kercke, hoort die predicatie." 4)

De volgende dag reeds krijgen de broeders een Latijnse brief van de bisschop met een Engelse, aan de overheid van Londen gericht, om Van Haemstede gevangen te nemen. Ze zijn doodsbenauwd voor nieuwe beroering en verzoeken de bisschop de zaak geheel zelfstandig te behandelen zonder hen te moeien, omdat Van Haemstede als balling niet tegen de kerk maar tegen de overheid gezondigd heeft.

De gehele Maandag loopt hij nog vrij rond en komt zelfs op de beurs. Dinsdag komt hij weer openlijk in de kerk, maar dezelfde dag wordt hij „omtrent den husen van

Hary Houck," bierbrouwer, gevangen genomen. De volgende dag, 22 Juli, stuurt hij door de handen van Dr. Hieronymus Godfridus, Henrick Houck en „Emanuël de afgesneden" de door hem opengebroke brief van de Endensche broeders aan „den dienaren der duutscher ghemeente begerende antwoert." Overeenkomstig de instructie van de bisschop, die men voorleest, wordt geantwoord, „dat dese zaecke niet ons alleen aengaet, maer oeck die Fransoysen ende die bischop; dat men met hen mosten spreken etc..... Hierover comt grote laster ende veel quacdsprekens om A. H. gevanckenisse willen, d'welcke zij t'onrecht wijten die duytschen ghemeente. Donderdagmiddag, 30 Juli; belooft de bisschop aan Petrus Delenus

1) Van Schelven, K. Pr. p. 349.

2) ib. p. 319.

3) ib. p. 328.

4) ib. p. 331

89.

en Johannes Utenhovius „die dienaers beider ghemeente onbemoyt te laten ende te handelen met A. H. in teghenwoordigheit sommiger Engelser predicanten, om A. H. tot wederroep ende schuldbekeninge te doen comen, oft anders te laten uutsenden." Daar ontmoeten ze ook Myles Coverdale, die zich verwondert „van die verkeertheit A. H."

„Hem wordt betoont die brief Henrici Bullingeri van die selve zake tuygende, namelick dat Petrus Martyr op alle argumenten Jacobi Acontii van A. H. wegen tot hem gescreven, geantwoordt heeft ende die selven gheconfuteert."

Dinsdag 4 Augustus zendt de bisschop aan Johannes Utenhovius een brief, waarbij hij voegt een herroepingakte aan Adrianus aangeboden „cum consensu d.d. Coverdali, Witheadi, Crowley, Philpoti" en tevens de „revocationem Hadriani qualem ipse offert," die de broeders qualificeeren als: „fucatam illam, duplicem et valram Adriani H. revocationem." 1)

Het was een verloren zaak. De Engelse regering wilde niet terugkomen op 't vroeger gevelde vonnis, nu Van Haemstede in zijn houding volhardde. Zo wordt, volgens Ruytinck's Gheschiedenissen, 19 Augustus de beslissing genomen 2) door „den raedt der Coninginlijcker Majesteyt, om binnen vijftien dagen te vertrecken uut het gantschen coningrijcke van Engelandt; uut het selven gebannen te sijn op den hals so hij daarna int zelve gevonden werde."

Ondertussen mag hij niet meer disputeeren, waarvoor „Harm Hoeck of Leeke ende Peter in die grawe hond" voor L 100 borg blijven. 3) Van Haemstede is toen met de stille trom vertrokken en sterft 't volgende jaar in Oost-Friesland.

Voor warme aanhangers als Van Meteren, die in deze slotakte van het drama nog wel getrouwd is, moet het een deprimeerende historie geweest zijn. Gelukkig heeft hij troost kunnen zoeken bij de geleerde Acontius, die bij hem kwam inwonen. De overgebleven afgesnedenen, want enkelen hadden zich reeds weer verzoend, hebben zich moeten „behelpen niet de Engelsen ghemeente; hae sunt maculae inter vestras charitates," schrijft Petrus Delenus in zijn „memoriaelboexken." 4)

Hij streeft naar verzoening

Pas in 1570 heeft Van Meteren pogingen aangewend om weer in 't kerkverband opgenomen te worden. Het zullen zware stappen geweest zijn. Maar hij had zich het heftigst

1) Van Schelven, K. Pr, p. 337 vlg.

2) p. 53.

3) Van Schelven, K. Pr. p. 350.

4) ib. p. 361.

90

verweerd tegen de dienaren en had dus ook het meeste kwaad bloed gezet. Wat hem ertoe gebracht heeft zijn schuld te gaan bekennen, terwijl hij zich zo lang de verongelijkte is blijven voelen? 't Was in die tijd, dat er een ommekeer gekomen was in het kerkelijk regiem door de overwinning van de z.g. diakenpartij op de kerkeraadspartij na jarenlange hevige twisten. 1) Maar 't was niet alleen een machtskwesitie. Het oude regiem had geregeerd door belijdenis en tucht, het nieuwe wenste meer vrijheid voor individuele gevoelens; dus de oude tegenstelling tussen dogmatici en vrijzinnigen. Nu is voor Van Meteren pas het ogenblik gekomen te trachten weer in het kerkverband— een minder knellend verband — opgenomen te worden. Maar 't is een lange procedure geweest. Toen de broeders langzamerhand uit de opgediepte paperassen tot de ontdekking kwamen, met wie ze te doen hadden, hebben ze het hem niet gemakkelijk gemaakt.

We worden over de kwesitie, eigenlijk maar ten dele, ingelicht door de notulen van de kerkenraadsvergaderingen van 10 Nov.1569 —17 Mei 1571, uitgegeven door A. Kuyper: Kerkenraads-Protocollen der Holl. Gemeente te Londen. Utrecht, 1870. (Werken der Marnix-Vereniging, Serie I, dl. 1.) Ze breken af, als de zaak bijna zijn beslag gekregen heeft en dan vernemen we uit het Archivum van Hessels 2) alleen, dat de beslissing pas twee jaar later, 31 Mei 1573, gevallen is, zonder enige verklaring voor zo'n uitstel. Misschien is er een fout in de datering.

Het verloop van de geschiedenis in deze Protocollen is merkwaardig genoeg, om het in bijzonderheden te volgen. Er blijkt uit, dat Vrijdag 6 jan.1570 voor de kerkenraad is verschenen: „Emanuel Demetrius, voortijts afghesneden om Adriaen Haemstedii sake, versouckende metter ghemeinde te versoenen ende verenighen, begherende nae te commen sulcx als de dienaers adviseren souden voor goet, salvo, dat met God ende sijne conscientie bestaen mochte. Ende om elckanderen te bet te ghemoete te commen, gaf over seker schrift, in twelcke de handel sijnder saeke vervatet was, zo hij seyde. Dese saeke wierdt aldus verdraghden (d. i. verdaagd) om middeler tijdt tscript t'oversiene ende tsamen te communiequeren,ende daernaer sonde men hem in consistorien ontbieden. 3) Hij maakte dus geen voetval. Dat geschrift zouden we natuurlijk

1) Van Schelven, Vluchtel. K. p. 175.

2) Arch. III, p. 13. No. 54.

3) Kuyper, Kerk. Pr. p. 64.

91

wel willen kennen. In elk geval heeft 't de broeders niet bijzonder verzoeningsgezind gestemd,want ze laten niets meer van zich horen. Daarom verschijnt hij Zondag 12 Nov. 1570, dus ruim tien maanden later, weer in de kerkenraad. 1)

Hij herinnert aan zijn „excommunicatie over hem ghegheven, 8 zo 9 jaren gheleden." De juiste datum schijnt hij zelf niet meer te weten; dat was Zondag 4 Mei 1561, dus meer dan 10,5 jaar geleden. Zo'n lapsus is zelfs voor een aanstaand historieschrijver heel gewoon. Hij vertelt verder, dat hij aan de kerkenraad, die hem veroordeeld heeft „acte van zijnder excommunicatie" aangevraagd heeft, „ende die niet (heeft) connen vercrijghen. Versouct derhalfven an de consistorie, dat se voorseyde acten vordere ende hem wille laten zien, op dat hij wete zekerlick, hoe verre hij hem in dese saeke te versoenen hebbe, ende onderwerpt sich daerover den oordele der consistorie. Es hier gheadviseert gheweest, dat men D. Gottfridus" (deze was in die dagen geschorst)

„ende de voorgaende consistorie opontbieden zal jehens Donderdaeghe, ende hemlieden oplegghen, over te bringhen alle de stucken ende de papieren der kercken, concernerende de saeke, diese onder hen hebben, want se de consistorie van doene heeft om ghewichtighe oorsaeken; ende Emanuel was voor andwoorde ghegheven, dat de consistorie metten eersten, dat mueghelick werdt, in de zaeke zal handelen."

En hiermee kon hij gaan. Intussen vernemen we, hoe de broeders met de kerkelijke stukken omsprongen. Zo is de door hem overgerekte apologie zeker ook bij één van de heren blijven hangen.

Maar hij versaaft niet. Hij zit ook tussen twee vuren. Aan de ene kant duldt de burgerlijke regering niet, dat er mensen rondlopen, die met hun kerk overhoop liggen, aan de andere kant verlangen de broeders een ondubbelzinnige schuldbelijdenis.

Donderdag 8 Febr. 1571, dus weer drie maanden later: „Verscheen Emanuel Demetrius, eertijts afghesneden om zeker zaeken, spruitende uuter zaeke Adriani Hamstedii, versouckende, als tanderen tijden, dat de consistorie zijne zaeke wille overzien ende oordelen wat hij schuldich es te doene, om metter ghemeinte te versoenen. De dienaers belooft metten eerste gheleghentheit daer af te handelen." 2) Dan volgt betrekkelijk gauw weer een merkwaardige vergadering

1) Kuyper, Kerk. Pr. p. 238.

2) ib. p. 276.

92

op Donderdag 15 Maart 1571. In de kerkenraad zijn ontboden Jacob Saal, Jan Enghelram, Claude Dotignys en Franciscus Marquinas, eertijds ouderlingen, toen Van Meteren „afghesneden" werd. Deze heren blijken nog steeds geen vrienden van de smekeling te zijn. Hun wordt gevraagd: „wat eygentlick de oorsaeken ende causen der excommunicatie waren, ende om wat cause de presentatien, bij Emanuel metten zijnen angheboden, niet anghenomen zijn geweest, offline, dit zelve al gheweten, alsdan bij de consistorie te delibereren, watse nae God ende Zijn Woordt in de zaeke te doene heeft.

De broederen gaven voor andtwoorde, voor zo vele hemlieden anghijnck, die jeghenwoordich waren, dat de afsnijdinghe gheschiedde, om zijn qualick spreken, overscrivinghe over zee, turberen ende afzonderen van de ghemeinte, ende dat hij niet wilde bekennen, dat Adrianus gheleert hadde ende ghesustinert zodane dwalinghe, daeromme hij te vooren gheëxcommuniceert hadde gheweest; zeggende oock, dat men onrechtelick met Adriano gehandelt hadde. Ten surpluse, dewijle dattet wel tien jaeren of het gheleden zijn dat den excommunicatie geschiedde, zo refereren zij hem totten scriften hemlieden ghetoot, ende tot het memoriaelboucxken van Petro Deleno saligher, met verclaerende, gheen ander scriften oft bewijsera van de zaecke thebbene. Dan Franciscus zeyde, hij hadde etlicke copien, die hij beloofde in te bringhen, zo hij se vonde." 1) En hij heeft ze gevonden en 't goede voorbeeld gegeven ze terug te brengen, waar ze hoorden. 2)

Het optreden van Marquinus en dus indirekt van Van Meteren, die de zaak aan 't rollen bracht, is oorzaak geweest, dat nog een ander hoogst belangrijk archiefstuk tot ons gekomen is en wel het „memoriaelboucxken" van Petrus Delenus.

Op Zondag 18 Maart 1571 komt de zaak weer ter tafel en stellen de broeders de te volgen gedragslijn vast, waarbij geen sprake is van zachtzinnigheid: „In de zaeke van Emanuel Demetrius es besloten, dat men hem op zal ontbieden jehens

Donderdaeghe, ende hem noch eens afvraeghen: of hij hem absolut click ende zonder eeneghe exceptie oft reseruaetie wilt onderwerpen ende beloven nae te comen sulcx als de consistorie in de zaeke oordelen ende goetvinden zal. Ende zo hij verklaert dat jae, zo zal men metten eersten de zaeke communicieren metten Fransscher

1) Kuyper, Kerk. Pr. p. 298.

2) ib. p. 303.

Blz. 93

kercke, die voermaels oock over d'excommunicaetie gheseten heeft; ende voorts met huerlieden adjunctie adviseren, wat men breeder in de zacke te doene heeft." 1)

Volledige onderwerping

Wat besloten is, geschiedt Donderdag 21 Maart 1571: „Emanuel Demetrius es verschenen, ende heeft voor andtwoorde ghegheven up de vraeghe, hem ghedaen, naevolghende den besluyte des letsten consistoriedaechs, dat hij naecommen wilde sulcx als de consistorie, met adjunctie des Coetus, in zijne zaeke goet vinden ende ordonneren sonde; hem absolutelick daeronder submitterende."

Na deze onomwonden verklaring was er niets meer, dat definitieve afdoening van de zaak op korte termijn tegenhield. Franciscus Marquinius bracht bovendien de volgende Zondag, 25 Maart, nog de beloofde kopieën, „die hij hadde van der zaeke Hamstedij, om te zien of dezelve dienen mochten totter zaeke Emanuelis,"

Dit moeten de kopieën geweest zijn van No. 49, 49a en 49b, 2) die in 1561 als akten van revocatie voor aanhangers van Van Haemstede gediend hadden. Hessels plaatst nu alles chronologisch verkeerdelijk op 19 April 1561, in plaats van op 31 Mei 1573, nota bene sprekend van een: „Latin Petititon of Emanuel Demetrius."3)

Van Meteren zal zich dus met deze kopieën akkoord hebben moeten verklaren. Maar hoe dat in zijn werk gegaan is, vernemen we niet meer, want deze protocollen breken plotseling met Donderdag 17 Mei 1571 af, zonder dat nog iets over de zaak ter sprake gekomen is.

Op diezelfde Zondag, 25 Maart, vindt men nog een uitvoerige passage ten bewijze, dat het memoriaelboucxken over de zaak Haemstedii niets anders kan geweest zijn dan de door Van Schelven uitgegeven Kerkenraads-Protocollen van 1560-1563. „Marguinas verclaerde voorts, hoe daar eenen consistoriebouck rustede onder 4) Do. Gottfrido, daerin de acten van de zaeke Hamsteden vervaetet zijn, van welcken bouck hij Franciscus tanderen tijden dickmael versocht heeft inspectie thebbene, om zeker redenen hem daertoe porrende. Ende overmidts hij daertoe niet hadde connen gheraeken alsnoch, duer tweygheren D. Gottfridi, ende dat Gottfridus oock de consistorie denzelven bouck weygherende was, zo can hij hem voor gheen trouwe herder houden; j ae, so langhe

1) Kuyper, Kerk. Pr. p. 300. 9

2) Arch. II. p 149, vlg.

3) Aren. 1111. p. 13 en 226.

4) berustte bij.

94

hij zulcx blijft weygherende, zecht, dat hij niet weerdich en es zijn voeten up de stoel te stellen. D. Gottfridus presenterde den consistorie den bouck te tooghene, verclarende datter gheen acten van de zaeke Hamstedii in en staen, twelcke, indient zo bevonden wierdt, zo zal Franciscus zijn schuld bekennen van zijn onrechte ende

onordentlicke beschuldiginghe. Franciscus was hiermede te vreden." 1)
 Deze Franciscus Marquinius is niet op zijn mondje gevallen. Maar hij kan het weten. Hij was toentertijd ouderling en heeft er zelf bijgezeten, dat Ds. Petrus Delenus het verhandelde ter vergadering opschreef in een boek, door hem nauwkeurig aangeduid met: „memoriaelbouczken van Petro Deleno saligher," en nu: „consistoriebouck daerin de acten van de zaeke Hamsteden vervaetet zijn." Ds. Gotfried Wingius moet het pleit wel verloren hebben en daardoor is het boek weer in 't bezit van de kerk gekomen. Maar ook dit vernemen we niet, wegens de afbreking van de notulen op Donderdag 17 Mei 1571.

Dat Van Meteren werkelijk weer in het kerkverband opgenomen is, vernemen we dus in Archivum III, en dat zou dan pas 31 Mei 1573 geweest zijn.²⁾ Maar moeten we deze opgave per se als juist beschouwen? Hessels hoeft althans niet gespaard te worden. Iedereen, die zijn Archivum heeft leren gebruiken, kent zijn misslagen. Iedereen, die het gaat gebruiken, wachte zich ervoor.

Het gaat over een kopie van drie documenten, die om te beginnen — we hebben het reeds opgemerkt — door Hessels verkeerd geplaatst worden. „It is endorsed: „Recepta in Consistorio 31 May 1573 per Emanuelem Demetrium." "Deze heeft zich dus, zo oppervlakkig geoordeeld, aan dezelfde procedure moeten onderwerpen als zijn lotgenoten van 1561. In werkelijkheid is er een aanmerkelijk verschil, blijkend uit de inhoud van een afzonderlijk in 't Latijn gesteld dokument, gehecht aan die kopie. Dit is ongetwijfeld door de coetus zelf (d. i. de verenigde kerkenraad van de Nederduitse, Waalse en Italiaanse gemeenten) en niet door Van Meteren, zoals Hessels beweert, opgesteld, blijkens de woorden: „Emanuel Demetrius tandem coetui trium exterarum ecclesiarum scriptum exhibuit, cuius hic affixum est exemplar." 3)

Akte van berouw.

De inhoud valt in twee delen uiteen:

1. Nu Van Meteren openlijk erkend heeft, dat hij ernstig gezon-

1) Kuyper, K. Pr. p. 303.

2) p. 13.

3) Zie facsimilé, plaat VII.

digd heeft tegen de kerk wegens het verwekken van tumult, willen de broeders hem weer opnemen. Dat slaat dus op het gezamenlijk de kerkenraadsvergadering binnenstormen, wat door niemand zal verontschuldigd worden. 1)

2. Wat betreft de afsnijding als *verdacht van anabaptistische ketterij*, oordelen de broeders, dat hij zich vroeger door woord en geschrift voldoende daarvan gezuiverd heeft. Volgt bekrachtiging van de superintendent van de vluchtelingenkerken „Ed. London." (Edwin Sandys ? Edmund Grindall?). Inderdaad, hieruit spreekt een geest van verzoening. Nu worden voorwaarden gesteld, waaraan Van Meteren kan voldoen, zonder zijn overtuiging geweld aan te doen. Geen eis meer tot sanctionering van het felle optreden van Utenhovius en Petrus Delenus in causa Hamstedii.

Wat ligt nu meer voor de hand, dan te veronderstellen, dat er op de een of andere wijze een vergissing in 't spel is en we moeten lezen, niet Zondag 31 Mei 1573, maar Donderdag 31 Mei 1571, dat is veertien dagen na de laatste Donderdagse kerkenraadsvergadering, waarvan de notulen tot ons kwamen? Dan zijn er toch al meer dan twee maanden verlopen sedert VanMeteren op 21 Maart verklaard had, „dat hij naecommen wilde sulcx als de consistorie, met adjunctie des Coetus, in zijne zaeke

goedtvinden ende ordonneren zoude; hem absolutelick daeronder submitterende." Dus tijd genoeg voor de broeders om de kopie en het consistorieboek van Petrus Delenus onderzocht te hebben. En na zo'n ondubbelzinnige verklaring van de schuldige moest toch immers de absolutie op korte termijn volgen, is althans een uitstel van meer dan twee jaar ongerijmd. Bovendien zat nu een van zijn beste vrienden, „Jan de Radermakere," in de kerkenraad. 2) Die moet toch ook 't zijne bijgedragen hebben om de zaak tot een spoedige en waardige beslissing te brengen.

Er kan nog een ander bewijs bijgebracht worden voor de juistheid van deze redenering. Dank zij het met zoveel volharding herwonnen lidmaatschap kon in de „Return of Aliens" d.d. 11 Nov. 1571 voor 't eerst achter zijn naam opgenomen worden: „Douch Church." 3) Want is het niet onwaarschijnlijk, dat een vreemdeling het in die tijd gewaagd zou hebben daarvoor een valse opgave te verstrekken? Wat hij dan toch ook met zijn geweten overeen

1) Van Schelven, Kerk. Pr. p. 158.

2) Kuyper, Kerk. Pr. Register i. v.

3) Pub. Hug. Soc. X 2, p. 26.

had moeten kunnen brengen en daarvan behoeven we nu Van Meteren gelukkig niet te verdenken.

En hiermee is 't conflict met zijn kerk ten einde en we horen nooit meer van een nieuw. Maar 't moet een diepe stempel op zijn gemoed gedrukt hebben. Hij heeft aan den lijve ondervonden, dat godsdienstige hartstochten een troebele bron zijn voor de daden, die eraan ontspringen, of zoals hij zelf zegt: „hoe schadelijk een overmatige godsdienstijver is."

Maria Hoboken verloofd

De rol, in de causa Haemstedii gespeeld door Maria van Loobroeck, die te Hoboken een hagepreek gehoord had en uit Het Steen te Antwerpen door vrienden gered was, is een heel andere.

In 't begin der woelingen treffen we ze reeds vlak bij elkaar aan. Nadat Van Haemsteoe 15 Dec. 1560 Londen verlaten heeft, blijkt Emanuel 21 Dec. al tot de „praecipui" van diens aanhangers te behoren, terwijl Maria acht dagen later, 29 Dec., voor de kerkenraad verschenen is en zich bezwaard gevoeld heeft over 't partijdig optreden tegen de verdrevene. 1)

Is het louter toeval, dat Maria en Emanuel hier zo dicht bij elkaar verschijnen met betrekking tot dezelfde zaak? In elk geval zijn de partijgangers van Van Haemstede door de vervolging van de kerkenraad bijeengedreven. Waarschijnlijk hebben die twee elkaar bij Johannes Baptista leren kennen. Zelfs is Maria in 1562 bij Baptista gaan wonen, want op 16 April staat genotuleerd: „De Maria Hoboken 2) quae nunc agit apud Baptistam, invitis omnibus Maria Hoboministris, rogatur in consistorio quid remedii. Cum aliquid fuerit leen verloofd. certi significabitur episcopo londinensi." 3) Deze Maria is natuurlijk weer Marie van Loobroeck, die te Hoboken een hagenpreek gehoord had. Er is hier iets met haar gaande, wat niet gezegd wordt, maar de heren niet smaakt. Wanneer ze zekerheid hebben, zullen ze er de bisschop bijhalen. Dat kan niet anders zijn, dan haar verloving met Emanuel, want hij trouwt haar ongeveer drie maanden later op raad van Baptista Bartelotti „als van de Heere hem toegeschickt," zoals het n.b. in zijn Levensbericht luidt.

Maar dat is in elk geval toch niet zo glad gegaan, als Ruytinck het voorstelt. Want de

heren hebben moeite genoeg gedaan, om

- 1) Van Schelven, Kerk. Pr. p. 92 en 94.
- 2) Door Van Schelven niet geïdentificeerd.
- 3) Van Schelven, Kerk. Pr. p. 306.

97

dat huwelijk tegen te houden. Maar hoewel de dienaren haar afgeraden hebben „tegen Gods wille mit erghernisse der ghemeente een afghesnedenen" te trouwen, 1) toch heeft ze Emanuel getrouwd. Over hun bruidsdagen zal wel een donkere schaduw gehangen hebben en ze moeten in voortdurende angst geleefd hebben, dat alles toch nog mislukken zou. Want van trouwen voor hun eigen gemeente, — wat wij het burgerlijk huwelijk noemen, bestond nog niet, — kon voor een „afgesnedenen" geen sprake zijn.

Dat had Dionysius Balensis 5 December 1560 ondervonden. Wegens zijn aandeel in de zaak Van Haemstede, werd de afkondiging van zijn huwelijk („publicatio matrimonialis") uitgesteld, totdat hij ongelijk bekend had. 2)

Overigens kwam het herhaaldelijk voor, dat iemand, om welke reden dan ook, buiten zijn eigen gemeente trouwde. Dat gebeurde dan gewoonlijk in de Engelse parochiekerk. Steeds hebben de broeders getracht, dat te beletten. En in 1572 is dat ook gelukt. Orders werden uitgevaardigd, dat geen parochie-geestelijke een huwelijk mocht voltrekken tussen vreemdelingen zonder de toestemming van de vreemdelingenkerk. 8) Voor de naleving zorgde de bisschop van Londen, tegelijk superintendent over de vreemdelingen. Wie voortaan in Londen tegen de zin van de kerkenraad in 't huwelijk wilde treden, moest dat in 't geheim zien klaar te spelen.

Een voorbeeld daarvan geeft: J. H. Hessels, Register of the Attestations etc. preserved in the Dutch Reformed Church Austin Friars. London, 1892. Onder de „Confession of Guilt" vindt men op 15 Mei 1575, dat Mayken Vanden Wortele wil hertrouwen in de Hollandse kerk, daar ze tijding heeft, dat haar man in de oorlog bij Haarlem is gesneuveld. De kerkenraad raadt haar aan nog op verdere informatie te wachten. In stilte trouwt ze nu „outside the Community."4)

In No.3086 bekent de weduwe Margaretha schuld, omdat ze in de Engelse kerk trouwde zonder de gebruikelijke bekendmaking in haar eigen gemeente. 5)

Toen Van Meteren „afgesneden" was, is hij waarschijnlijk bij de Engelsen of Italianen ter kerke gegaan en daar ook getrouwd door de parochiegeestelijke „after the legal matrimonial proclamations" of „banes of matrimonye." Daar Mayken tot de Nederduitse Gemeente behoorde, moest de Engelse Parson deze de weet doen

1) Van Schelven, K Pr. p. 394.

2) ib. p. 85 en 96.

3) Moens, Hist. Intr. p. XXIV

4) Van Schelven, K. Pr. p. 220.

5) ib. p. 221.

98

en driemaal afkondiging verzoeken, waaraan de kerkenraad toen nog, hoe ongaarne dan ook, gevolg moest geven.

Toen ze eenmaal getrouwd waren, heeft Maria toch geen vrede met de gang van zaken gehad. Ze heeft spijt gekregen, over wat ze gedaan had en ze heeft zich ook in die geest uitgelaten. Een alles behalve plezierige gewaarwording voor haar man. Maar hij schijnt te trots geweest te zijn, zich gekrenkt te tonen en liet haar stilletjes betijen. Toch moet dat een nieuwe schaduw op hun jong geluk geworpen hebben. Toen de

broeders gehoord hadden, dat ze berouw gekregen had, werd Zondagmiddag 18 Maart 1563 besloten, dat Joannes Lamoot aan Hans Visch en Antonys Scheerslyper zou vragen, haar aan te spreken, 1) waarvan ze Zondag 28 Maart verslag gaven: Donderdag zal ze voor de heren verschijnen. 2) Dan (1 April) bekennt ze: „dat zij tegen God ende die gemeente ghesondicht heeft, trouwende een afgesnedenen, ende betuyght tselve met tranen. Haer werdt aengheseght, dat die dienaers proximo dominico sullen spreken hoe men sal op het minnelickst moghen die ghemeente voldoen etc. Ende het sal haer op toekumpstigen Maendage te kennen ghegheven werden doer Mr. Jacop Surgijn." 3)

De volgende Zondag, 4 April, stellen de heren nauwkeurig vast, hoe met haar gehandeld zal worden: „An agnoscat in Deun et ecclesiam peccasse quum excommunicato nupserit," enz. 4)

Donderdag, 8 April, verschijnt ze weer: „Zij bekennt, dat sij gesondicht heeft teghen God ende zijn ghemeente, trouwende een afghesneden, ende is wel te vreden met die maniere haer van den dienaren aenghegheven om die ghemeente aen te geven op thokumstige Paesch-Dingsdage voir middaghe; sulcx mit haer name sal aengheven." In margine: „Jae medt consent haers mans, so sy seijt." Nu konden de heren tevreden zijn: „Hierop werdt sy van den dienaren opghenomen mit handen ende monden tot versoeninge." 5)

Zondag 11 April komt de zaak weer ter tafel en wordt aan de mogelijkheid gedacht, dat ze terug zal krabbelen. 6) En werkelijk, Paas dinsdag is ze niet verschenen. Waarom is moeilijk te gissen. Want de volgende dag, Woensdag 14 April, komt ze toch. Petrus Delenus bestijgt de kansel en houdt een toespraak over Apocal.3, op de zaak toepasselijk gemaakt, waarvan het volgende her een

1) Van Schelven, Kerk. Pr., p. 479.

2) ib. p. 482.

3) ib. p. 393.

4) ib. p. 394.

5) ib. p. 396.

6) ih. p. 397.

plaats vinde: „sij heeft bewillight die raedt der dienaren te volgen, dat men 't die ghemeente soude aenseggen in haerder teghenwoirdigheit, opdat sij also mit der ghemeente mochte verenigen, tot welcke vereninge der ghemeente haer man Emanuel, als sy seijt, noyt afgeraden, maer veel altijd toegeraden; waeruut te verhoppen staet, dat Emanuel mochte gewonnen werden, insonderheit so onse suster zijn huysvrouwe daer nerstelick doer des Heeren ghenade toe arbeide.1) Emanuel heeft het voor hem geëffende pad niet ingeslagen. Daar zouden nog een tiental jaren overheen gaan.

Als naklank lezen we op Dinsdag 8 Juni, dat Gerardus de Haen de gevolgde procedure toch wel wat kras gevonden heeft en het afkeurde als „niet schriftmatigh," iemand „op de hooghte" (vermoedelijk om de kansel) schuld te laten bekennen, „jae dattet een cake gelijk zij." 2)

De heren hebben het evenwel goed weten te praten. We voelen, dat Van Meteren zelf door deze mond zijn hart gelucht heeft en weinig animo had onder dit juk door te gaan. We vernemen dus nog bij toeval, dat de schuldige voor 't front van de troepen, staande op een verhoging, vernederd werd. Mayken heeft veel zelfverloochening gehad om zich ook daaraan te kunnen onderwerpen En zo zijn we dan volledig in de draconische techniek van de heren ingewijd, dank zij de door henzelf verschafte

voortreffelijke bron.

De pest van 1563.

Reeds dreigde, terwijl de Nederlandse Vluchtelingenkerk in Londen steeds door het vuur van nieuwe inwendige twisten over leer en kerkregering verteerd werd, een andere ontzettende ramp die geheel West-Europa in die dagen teisterde. Een ongewoon hevige pestepidemie, door de Engelse troepen, die van Havre terugkeerden, overgebracht, maaide van de Londens bevolking duizenden weg en richtte ook onder de leden van de Londens kerk een grote slachting aan. Het betreft hier natuurlijk troepen, die repatriëerden vóór de capitulatie van Hávre op 26 Juli 1563, anders zou de voorstelling in verband met 't volgende onjuist zijn. 3)

Het eerste bericht in de kerkenraadprotocollen omtrent deze algemene catastrofe dagtekent van 1 Juli. De nu volgende vergaderingen zijn bijna uitsluitend gewijd aan het bespreken van de maatregelen, die genomen moeten worden voor ziekenbezoek, het

1) Van Schelven, Kerk. Pr, p. 402.

2) ib. p. 420.

3) cod. Vl. K. p. 152. Ruytinck,,Gheschiedenissen, p 58

100

verschaffen van geneeskundige bijstand en steun aan de slachtoffers, het verlenen van hulp bij het maken van testamenten, het begraven van de talrijke doden, het gaande houden van de eredienst, het tegengaan van de besmetting — waarbij zelfs de vraag aan de orde kwam, of pest besmettelijk is. 1) De auteur van de protocollen, **Ds. Petrus Delenus**, voerde 18 Augustus 1563 voor 't laatst de pen en viel als slachtoffer, evenals zijn vader. Zijn weduwe, Anna de Buischon, trouwde reeds 14 Nov. met Gerardus van Bedtburch. 2)

De tweedepredikant, Nicolaus Carinaeus, 3) die de notulen slechts tot 5 Sept. 1563 kon voortzetten, trof hetzelfde lot als zijn ambtgenoot. De Spaanse gezant Alvarez de la Quadra, bisschop van Aquila, viel 24 Aug. 1563.

En ook Emanuel verloor zijn Mayke. Ruytinck zegt: „Ende alsoo de Heere tot beproevinghe onses gheloofs ende lijtsaemheys, onse vreucht vermenght met droefhey, soo ist dat de Heere tot hem ghenomen heeft dese weerde Huysvrouw van Emanuel den 13 Deeembris 1563 in welck Jaer (soo vande Peste als van andere sieckten) sterven tot Londen wel 23.760 persone n. 3)

Het moet haar een troost geweest zijn heen te gaan met het zalige gevoel, dat ze zich verzoend had met haar kerk en haar God, wiens roepstem ze reeds in Antwerpen gevolgd had, daarbij ternauwernood aan de dood ontsnappend.

Jacobus Acontius

Zodra Van Meteren getrouwd was, had hij een kostganger gekregen, met name de Italiaan Jacobus Acontius, die bij hem kwam inwonen, indien we althans de uitdrukking van Ruytinck „ter tafel gaan" als zodanig mogen opvatten. 4) Van Meteren woonde toen in de Themestrete in de Tower Warde.

Als Acontius tot zijn dood bij hem heeft ingewoond, dan moet hij gestorven zijn voor het opmaken van twee vreemdelingenlijsten in 1567, waar hij niet genoemd staat als huisgenoot. 5) In 1571, als Van Meteren verhuisd is naar Saynt Dennis Backechurche in de Langbourne Warde, woont er een andere Italiaan bij hem in: „Inmate, Polefortune. Italian." 6) Een uitstekende oefening in 't Italiaans voor een aanstaand historieschrijver.

Deze Acontius, eigenlijk Giacomo Contio geheeten, geboren te

- 1) Van Schelven, K. Pr. p. 430.
- 2) 15. p. 499 en 502.
- 3) N. N. B. W. I, 584.
- 4) Zie: Verdam, Mal. Wdb.VIII. 29, waar „tafelier" wordt verklaard als „kostganger, commensaal."
- 5) Pub. Hug. Soc. XI, p. 338 en 366.
- 6) ib. p. 417.

101

Trente, dus geen Spanjaard, 1) was in zijn tijd beroemd als jurist, filosoof, theoloog en ingenieur, dus een man met veelzijdige talenten. 2) Toen hij tot 't protestantisme overging, werd hij uit zijn vaderland verdreven. Hij week uit naar Zwitserland, woonde daarna in Straatsburg en werd vervolgens door Elisabeth met alle gastvrijheid opgenomen. Zij liet zich welgevallen, dat hij zijn beroemdste werk aan haar opdroeg: „De stratagematibus Satanae in religionis negotio, per superstitionem . . ." Bazel, 1565. Het verscheen in talrijke uitgaven en vertalingen. „Das Werk zengt von einer groszen religiösen Duldsamkeit, die den Verfasser seiner Zeit verhaszt machte." „Le but de l'auteur était de réduire à un très petit nombre les dogmes nécessaires à la religion chrétienne et d'établir une tolérance réciproque entre toutes les sectes qui divisent le christianisme." 3)

De invloed van een dergelijke persoonlijkheid op het jeugdig gemoed van de 26-jarige Van Meteren moet inderdaad groot geweest zijn. Ze hebben elkaar waarschijnlijk leren kennen in de causa Haemstedii. Want Acontius is van de aanvang af een warm en bekwaam verdediger geweest van Van Haemstede en heeft met grote felheid diens tegenstanders, waarvan Utenhovius de ziel was, bestreden. De moeilijkheden begonnen 3 Juli 1560 en werden dadelijk op de spits gedreven door een uiterst scherpe formulering van de z.g. anabaptistische afdwalingen. Na verschillende heftige disputen komt het 2 Sept. in de Maandagse coetusvergadering van de Nederduitse en Waalse kerken tot een colloquium, waarin Petrus Delenus verdedigt, dat het artikel over de aanneming van het vleesch uit de maagd Maria fundamenteel is, wat Van Haemstede bijkomstig (circumstantia) noemt. Als zijn getuigen had hij meegebracht: Magister Gulielmus, Acontius, en Joannes Baptista. 4)

Deze twee Italianen zijn met hun vriend Emanuel Van Meteren de ziel van het verzet tegen de verdrijving van Van Haemstede geweest. Ongetwijfeld heeft de toenmalige kerkenraad vooral de invloed van Acontius op zijn jeugdige vriend verderfelijk genoemd.

- 1) N. N. B. W. I. 1015 op Van Haemstede. Hij werd 1 Oct. 1561 denison, of vrijburger, vroeg in 1559 een patent voor de uitvinding van een soort machine en in 1563 „to recover lands al Erith overflowed by the Thames (Plumstead Marshes) in 1564 droeg hij een werk „on the use and study of history" op aan Sir Robert Dudley, de latere Earl of Leicester. (Page. Pub. Hug. Soc. Vol. XIII, p. XLIV en 1)
- 2) Allg. D. Biogr., Biogr. Universelle en Van Schelven, VI. Kerken, p. 68. ,
- 3) Van Schelven. Protoc. p. 38 en vgl. p. 459.

102

Dat is heel iets anders dan Ruytinck ervan maakt in zijn Levensbericht „Het Huyshouden aenvanghende, so gingh bij hem ter Tafel een Edelman van Trenten, met namen Jacobus Acontius, die veel ghesien, ghehoort, ghedaen, gheschreven ende gheleden hadde, oock seer familiaer metten Keyser Maximiliaen weest hadde, ende door

wiens ghemeensame redenen Emanuel veel schone dingen leerde ende merckte." Ook hier heeft Ruytinck de historische waarheid te kort gedaan door een man te prijzen, die hij volgens zijn beginselen verfoeien moest.

De dagelijkse omgang met iemand, die in godsdienstige verdraagzaamheid zijn tijd ver vooruit was, moet intussen gunstig gewerkt hebben op het gemoed en de zelfstandigheid van oordeel van Van Meteren. En dit moet zijn historiewerk later ten goede gekomen zijn.

103

NEGENDE HOOFDSTUK

HET ENGELSE VRIJBURGERSCHAP

In het vorige hoofdstuk is een paar maal het Engelse *denizonship*, een aan vreemdelingen toegekend voorrecht, ter sprake gekomen, wat we in navolging van een kleinzoon en naamgenoot van Emanuel Van Meteren vertaald hebben niet vrijburgerschap.

Toen deze in 1680 een aantal portretten en manuscripten van zijn grootvader aan de kerkenraad van de Hollandse gemeente te Londen in bewaring gaf, voegde hij daar een inventaris, door hem „memorieken" genoemd, bij. Daaruit blijkt, dat ook Van Meteren dit voorrecht bezeten heeft, want het vermeldt: „Grote Vaeders Indenisatie ofte vrij Borgher, ende Engelse Denison makende voor hem ende sijn nacomelingen, onder de grote zegel van Coninck Edoward den Sesten, inden sesten Jaer van sijn Regeringe." 1)

Ofschoon alle overige berichten met het bestaan van dit nauwkeurig beschreven gezegelde document in conflict komen, kan het niet maar zo als een mystificatie op zij geschoven worden, maar zal getracht moeten worden deze tegenstrijdigheid op te lossen.

Over dit onderwerp is in „The publications of the Huguenot Society of London" als Vol. XIII verschenen: „Denizations and Naturalizations of Aliens in England by William Page. Lymington, 1893," met een belangrijk „Preface," waarvan een dankbaar gebruik gemaakt is.

Reeds onder de regering van Eduard III werd het noodzakelijk een Act uit te vaardigen, waarbij onderscheid gemaakt werd tussen geboren Engelsen (natural born subjects) en vreemdelingen (aliens). De laatsten genoten het niet te benijden voorrecht van dubbele belastingbetaling en gemis aan zekere rechten (disabilities). Voor het heffen van belasting werd soms een nauwkeurig onderzoek ingesteld naar het aantal vreemdelingen en bij tijden

1) Arch. III, p. 2653 en vgl. p. 2628.
Blz. 104

werd hun een speciale opgelegd. De twee manieren, waardoor ze daaraan konden ontkomen, waren het verkrijgen van een „Act of Naturalization," of „Letters of Denization," natuurlijk tegen een bepaalde recognitie. De eerste werd verleend bij een „Bill in Parliament" en stelde de ontvanger in alle opzichten gelijk met een „native." De laatsten werden verleend door de Kroon en hadden geen terugwerkende kracht. Het verschil was groot. Vreemdelingen waren niet bevoegd tot het bezitten van land en konden hun kinderen dus ook geen land vermaken; een denizen bleef onbevoegd kinderen, vóór de endenization geboren, land te doen erven. In 't algemeen werden denizens gelijk gesteld met inwoners, wat betreft lasten, bezittingen, uitoefening van beroep, maar zonder terugwerkende kracht, zoals bij „naturalization;" in sommige plaatsen mochten ze niet wonen zonder speciale vergunning en ook mochten ze geen staatsambten bekleden.1)

De beperkende bepalingen, speciaal voor vreemde handwerkslieden ten opzichte van het houden van leerlingen en knechts, golden niet in sommige wijken, „liberties" genaamd, waarvan St. Martin's le Grand en Blackfriars de voornaamsten waren.

Volgens de belastingrol van 1540 woonden in Aldersgate Ward „in the precincts of St. Martin le Grand" op 6 Engelsen 204 vreemdelingen, naar de namen te oordelen allen Nederlanders. De „liberty of Blackfriars" was bijna uitsluitend door vreemdelingen bewoond. Volgens deze rol bestond toen een derde der Londens bevolking uit vreemdelingen, bijna allen handwerkslieden. 2)

Op de vreemdelingenlijsten werd aangetekend, wie vrijburger waren en ook werden afzonderlijke lijsten van denizens opgemaakt, b.v. verscheidenen onder de regering van Elisabeth. Maar van een groot aantal personen, die op deze lijsten als vrijburger opgegeven staan, ontbreekt de officiële inschrijving in de State Papers in het Rijks-Archief (Public Record Office). Ze kunnen verloren gegaan zijn; het kan ook een verzuim zijn, want sommigen zijn wel twee- of meermaal ingeschreven. De burgemeester van Londen schijnt ook de macht tot endenization gehad te hebben, blijkens een brief van de Privy Council d.d. 28 Maart 1552, waarin hem verzocht werd „to make denizen one Martin Allemayne," waarvan de inschrijving intussen ontbreekt. Indien dus iemands naam niet gevonden wordt in de „Grants of

- 1) Standard Dictionary of the English Language i. v.
- 2) Page, p. XXII.

105

Denization" door Page in de „Patent Rolls" gevonden, is dat nog geen bewijs, dat zo iemand geen „letters of denization" ontvangen heeft.

Ook de naam van Emanuel Van Meteren wordt niet bij Page afgedrukt, wat dus geen bewijskracht heeft. Wel vindt men er: „Demetrius Francis, from the dominion of the King of Spain 29 Nov. 1568. Demetrius Peter, idem, 22 Nov. 1571. Demetrius James from parts of Germany 29 June 1596."

Of dat familieleden van Emanuel waren, is niet uitgemaakt. Men ontmoet ook verscheidene bekende namen, zoals: „Delene Galterus from parts of Brabant under the obedience of Charles, Emperor of the Romans 3 May 1539," de vader van de bekende predikant van de Hollandsche kerk.

„Alasco John Baron of Poland, professor of Sacred Theology and Barbara his wife, and also John, Jerome, Barbara and Susan his children with grant to John Alasco of an annuity of L. 100, 27 June 1550" en „Utenhovens John" 29 Okt. 1550, de beide stichters van deze kerk. „Acontis James, from Tridenti" 8 Okt. 1561, die bij Van Meteren gewoond heeft.

Een vreemdeling werd door een verblijf van twintig jaar als een onderdaan van de Engelse kroon beschouwd. Maar ook dit was geen evangelie, want onder Hendrik VIII werd iemand, die zestig jaar in 't land gewoond had, nog gedwongen, mogen we wel zeggen, „letters of denization" te kopen. Bovendien is dit geval niet op Van Meteren van toepassing, omdat hij — zoals we zien zullen — als handelman een bijzonder bevoorrechte positie innam.

Dat overigens het voorrecht van vrijburger geen veilig bezit was, bleek in 1558, na 't verlies van Calais op 7 Jan., want de derde Maart werd een Bill uitgevaardigd, waarbij alle „Letters Patent of Denization," aan Frans en verleend, werden ingetrokken. Zo iets zal met de endenization van Van Meteren ook gebeurd zijn, toen hij wegens zijn ageren in zake Haemstedius geëxcommuniceerd was. Maar als curiositeit heeft hij het ongeldig verklaarde document toch bewaard.

Ten opzichte van de kwestie krijgen we bepaalde gegevens, wanneer we de namenlijsten nazoeken, die afgedrukt zijn in: „The Publications of the Huguenot Society of London," Vol. X, Part I, (1900) II, (1902) en III (1907), als „Returns of Aliens dwelling in the City and Suburbs of London," bewerkt door de heren Kirk. Wie

deze lijsten met die zee van verhaspelde namen wil gebruiken,
106

is voorlopig nog niet te benijden, want er bestaan geen registers op. De bewerkers deden in het voorbericht van Part I, p. XV mee: Until an index of the whole work can be compiled, it is hoped that the Index of Localities in and near London will enable inquirers after any individual stranger, when once discovered, to trace him from list to list without much trouble." Welke hoop niet in vervulling is gegaan en ook niet gaan kon, omdat 't zeer heterogene lijsten betreft. Trouwens, tot 't maken van een register op zo' n warboel zal wel niemand in staat zijn, zonder een grondige revisie van de reeds geleverde arbeid.

De eerste maal, dat we de naam van Van Meteren ontmoeten in verband met zijn vrijburgerschap, is in „An Account of strangers in the several parts of London and Westminster," 1) opgenomen in de Catalogus van de Landsdowne Mss., gedateerd: „At Easter 1567." (d.i. 30 Maart.)

Onder de hoofden „Byllyngesgate Warde" en wel „At Somers Key nighe the Theames side" vindt men: „Emanuell van Metre hath a warehouse upon ye said Key, by the Crane." Met anderen krijgt hij de uitdrukkelijke toevoegingen: „Dowch" (Dutch) en „Not denizeins." Stelliger kan het niet. En dit heeft nog slechts betrekking op zijn pakhuis, waarheen zijn beroemde neef, de geograaf Ortelius uit Antwerpen, al in Danckaerts' tijd zijn brieven adresseerde. Want even verder, in dezelfde lijst, krijgen we nog een nieuwe bevestiging. Daar staat hij weer gerangschikt onder „Dutchmen" en „No denisens." 2)

We vernemen nu, waar Van Meteren woont, nl. in de „Tower Warde ... Emanuel Demetries, Hester his wife, And dweil in the signe of the Galley in Themestrete, Haunce Roue Hawnce Stowte having a warehouse upon Somers Key, Abraham Vandolden, Cornelian, servante with Demetries, Cornelian, Demetrius wifes sister."

Achter „Demetries" staat „XVII (Yeres)" en ook achter Hester, wat betekent, dat ze zolang in Londen wonen. Voor Van Meteren is dit getal juist, want in 1550 liet zijn vader hem naar Londen komen. Voor Ester van den Corput is 't niet juist, want ze is pas in 1564 met Van Meteren getrouwd (zijn tweede vrouw) en met hem naar Engeland gegaan.

1) Pub. Hug. Soc. X, p. 331.

2) ib. p. 338.

Hij woont dus in de Theemsstraat in het huis met de Gallei, in vroegere tijden de gewone vorm van zeebouwend vaartuig, zoowel handels- als oorlogsschip, met of zonder roeiers, door Van Meteren herhaaldelijk in zijn Memoriën genoemd. In een handelsstad als Londen waren evenals in Amsterdam schepen natuurlijk een dankbaar onderwerp om in hout of steen gehouwen een huis een naam te geven. In Amsterdam droeg het perceel Nieuwe Teertuinen 33, dat voor spoorwegaanleg moest vallen een houten schild, waarin een vaartuig met twee masten gesneden was, genaamd de „Roode Galy." 1) Voor de handelsman Van Meteren wat datze gevelsteen wel toepasselijk. Of bewoonde hij een houten huis met houten schild? Misschien is het een uithangbord geweest; maar dat had in de eerste plaats reclame ten doel, ofschoon de bestemming van een huis snel kan veranderen. Hij deelt zijn pakhuis met Hans Rous en Hans Stoute. Zijn knecht is Abraham van Belden, zijn dienstbode Cornelia en zijn schoonzuster, Cornelia van den Corput, woont bij hem in.

Terugkerend naar het endenization-onderzoek in de „Publications of the Huguenot Society," vinden we nog verscheidene plaatsen, waar Van Meteren genoemd wordt, maar alle ter bevestiging van een niet-vrijburgerschap.

In Vol. X, Part III begint een lijst van 1568 uit de Lansdowne Mss. Onder 't hoofd „Tower Warde" en „St. Dunstons Parrish in the East" staat: „Emanuall Demetrius, a Dutch marchant, and Hester his wif, Agnes and Sara, their children; Abraham Vandeldyne and Nicholas Mynymans, their servantes, their landlorde ys Mr. Alderman Draper. Duch VI." 2)

Zonder toevoeging van denizen en ook van kerkgenootschap, zoals bij anderen. Deze lijst is trouwens om te onderzoeken, naar welke kerk de vreemdelingen gingen, uit vrees voor verkeerde, vooral anabaptistische elementen. Wie tot geen kerk behoorde en zich niet behoorlijk kon rechtvaardigen, moest 't land verlaten. Als niet-denizen kon Van Meteren ook in geen eigen huis wonen, waarom zijn huisheer genoemd wordt, tevens als adres voor informatie. Want in die tijd dienden de opgaven ook om vast te stellen, „what houses be pestered with greater numbers of strangers than hath of late been accustomed." In 1568 was zo'n onderzoek wel geboden, want duizenden Nederlanders

1) Buiten, Geillustr. Weekbl. 1925, No. 31.

2) Pub. Hug. Soc. X', p. 347.

3) ib..p. 368.

Blz. 108

zochten een goed heenkomen naar Londen en veroorzaakten daar woningnood. En tengevolge van dit onderzoek zal Van Meteren hebben moeten verhuizen, zoals in 1571 blijkt.

Nu volgt een „Return of strangers in London," die verondersteld wordt te zijn van Mei 1571. Onder „Langbourne Warde,

Saynt Dennis Backchurche" vinden we: „Emanuell Demetrius, and his wyffe, of Antwerpe, III yeares in this ward, marchant; Elizabethe Curriar, his syster; Abraham Vandeldin, his man servant; and III little childern. Inmate, Polefortune. Italian. Douch 8." Geen „denizen" zoals bij anderen. 1) Daar hij al drie jaar in de nieuwe wijk woont, is hij in 1568 verhuisd. Tot zijn dood blijft hij daar wonen en hij werd dan ook begraven in de kerk van St. Denis.

Van 't zelfde jaar is nog een lijst, 10 Nov. 1571, waarmee Vol. X begint: „Emanuell Demetris, marchant, borne in Antwarpe and Hester his wife, came into this realme about VI yeares past, and have one man servant, viz. Abraham Vandelden, and Netkyn, Betkyn and Moykyn, his wives syster. Douch VI. Douch (NederDuits) Church." Geen opgave van denizen, zoals bij anderen. 2) Die ongeveer zes jaar kan alleen op Ester slaan, die in 1564 in Londen kwam, want voor haar man is 't 21 jaar.

Ten overvloede zij nog gewezen op een lijst van vreemdelingen met opgave van beroep, kerkgenootschap en vrijburgerschap van ongeveer 1583, waarin Emanuel Demetrius voorkomt, maar ook zonder de toevoeging van Denizen. 3)

De conclusie moet dus zijn, dat hij het onder Eduard VI verworven vrijburgerschap later verloren heeft. Dat dit onder de regering van Maria Tudor zou geweest zijn als straf voor degenen, die 't land verlieten, of niet tot de moederkerk terugkeerden, is onwaarschijnlijk, want dan zou hij zijn voorrecht in 1559, toen Elisabeth de troon beklom, automatisch teruggewonnen hebben.

Hij moet het door de een of andere crisis verloren hebben en dat kan niet anders zijn dan wegens zijn partijtrekken voor Van Haemstede en zijn daarop gevolgde

excommunicatie. Een aanhanger van een Anabaptist was een vijand van de regering. Zoo- als de trouw gebleven leden van de Hollandse kerk het voorrecht in die dagen geschonken werd en de scheurmakers uitgesloten werden, zo werden de afgesnedenen, als consequentie, ervan

1) Pub. Hub. Soc. X2, p. 417.

2) ib. X2, p. 26.

3) ib. X1, p. 271.

109

vervallen verklaard. Dat hij het later niet herwonnen heeft, kan zijn oorzaak daarin gevonden hebben, dat hij als koopman toch al een meer bevoorrechte positie innam, dan andere vreemdelingen, zoals handwerkslieden, want onder Elisabeth werden vreemde kooplieden beschouwd als bevorderaars van de welvaart van het rijk en daarom vrijgesteld van bepaalde belastingen. Doordat het ongeldig verklaarde document tot het jaar 1680 bewaard gebleven is, — na die tijd schijnt het verloren gegaan te zijn, — werden we voor de moeilijkheid gesteld dit probleem op te lossen.

TIENDE HOOFDSTUK

ZIJN TWEDE HUWELIJK MET ESTER VAN DEN CORPUT — HAAR FAMILIE

Enige maanden na de dood van zijn eerste vrouw, Maria van Loobroeck, 13 Dec. 1563, is Van Meteren hertrouwd: „Ettelijke maenden na dese droefheyt (de sterfte ophoudende) soo heeft Emanuel ghesocht syn Huysghesin te herbouwen door het trouwen wande tweede Huysvrouw, ende also hij t' Antwerpen ghereyst was om sijn affairen, gherocht in 't gheselschap van Jofvrou Esther winden Corput, dochter van Nicolaus vanden Corput Secretaris van Breda, Sone van Jan vanden Corput eertijds Borghe meester der selver stede; ende de Heere wende henlieder bcyder herten soo tot elck anderen, dat na sekeren Lijdt met consent ende gelucwensinghe haerder ouderen de trouwe voortganh, ende quam met een huysvrouw verrijct na Londen An. 1564. Bij deze huysvrouwe (dewelcke noch leeft) heeft hem de Heere verrijct met 13. kinderen waer van nu ghenc 1) noch overigh zijn, namelijk 3. Sonen ende 6. dochters."

Men stelt allicht de vraag, of Ester in Antwerpen tijdelijk of voor vast vertoefde en bij wie. Als het bij familie geweest is, komt daarvoor in aanmerking haar tante Johanna, gehuwd met Henricus Smetius a Leda, toentertijd geneesheer te Antwerpen. 2) 't Is ook mogelijk, dat ze vertoefde ten huize van een oom Severijn van den Corput (1543 —1575), die in Antwerpen moet gewoond hebben, want zijn enige zoon, Johannes Corputius, 3) noemt zich Antwerianus. Deze schrijft 7 April 1598 in Den Haag in het Album amicorum van zijn neef Van Meteren een Latijns distichon en dito spreuk, waarbij deze woorden: „Haec D. Demetrio cognato meo intimo in perpetuum amicitiae vinculum in Indiam Orientalem

- 1) sic! lees: neghe.
 2) N. N. B. W. II, 339.
 3) Balen, Beschrijvinge van Dordrecht, (1677) p. 1018.
 111

profecturus stripsi Johannes Corputius Antwerpianus. Hagae Comitibus 7 Aprilis Ao. 1598." 1) Van Meteren schrijft daar zelf onder: „Hic moritur hoc anno in freto Magellanico."

Deze Johan van den Corput komt als „vaendragher van den Admirael" voor op de rol van het schip De Hoop, 2) een der vijf schepen, die onder Jacques Mahu en Simon de Cordes 27 Juni 1598 van Rotterdam uitzielden om langs Brazilië, de Straat van Magelhães', Chili, Peru en de Philippijnen naar China en Japan te varen om daar handel te drijven en zoals Van Meteren het uitdrukt „lanx Cabo de bonne Esperance, des Weerelts Cloot omseylende, weder thuyt te keeren." 3)

De afloop van deze tocht meldt editie 1614 op 1607: „Van de Magellaensche Schepen, die over 9 Jaren (n.l. 1598) uytvoeren onder Jacques Mahu ende de Cordes, etc., die door de strate meest om hals quamen, zijn nog enige Schepen tot Japan gheraecht met weynich volcks, vande welcke noch enich volck ende retour (nl. kruidnagelen) gekomen is " 4) Het journaal der reis vermeldt de begrafenis van Johan van den Corput in Straat Magelhães bij de tegenwoordige Fortescue Bay, in Mei 1599. 5)

Van Meteren hertrouwde te Antwerpen. En niet zonder reden. Zo ontkwam hij aan de moeilijkheden, die de broeders in Londen hem, de geëxcommuniceerde, bij zijn eerste huwelijk in de weg gelegd hadden. Dit tweede huwelijk is natuurlijk in het geheim — zover dat in een stad als Antwerpen noodzakelijk was — voltrokken door een dienaar van de nieuwe religie, die vrij zeker geweten heeft, dat hij met een „afgesnedene" te doen had, maar die de te Londen gevolgde procedure in zake de excommunicatie afgekeurd heeft.

Want daar in Antwerpen was Van Haemstede van 1556 tot 1559 een, vooral onder de welgestelde, gevierd predikant geweest met een grote toeloop van hoorders. Daar is waarschijnlijk ook gedrukt zijn beroemd martelaarsboek „De Geschiedenisse Ende Den doot der vromer Martelaren."

De behandeling hem te Londen aangedaan heeft daar grote verontwaardiging gewekt, waarvan de brief door Carolus aan Johannes Utenhovius, 16 Mei 1561 te Antwerpen geschreven, de tolk is. 6) Karel is een oudere stiefbroer van Jan en noemt zichzelf: „tuus agnatus,

- 1) Oud-Holland, 1897. p. 203.
 2) Wieder, Reis van Mahu en de Cordes, (1923) I, p. 62, 77 en 78.
 3) ed. 1599, fol. 407ab.
 4) fol. 571d.
 5) Wieder. I, p. 189.
 6) Arch. II, p. 162.
 112

amore ac religione frater," „amicus ac consanguineus" en Jan noemt hij: „mi cognate." Hij laat zich scherp uit, zegt b.v. dat hij gehoord heeft, dat Van Haemstede om onvoldoende, om niet te zeggen onbetekenende redenen verbannen is; dat hij juist en gezonder schijnt te oordelen, met Uw verlof gezegd, dan de hele falanx van zijn tegenstanders; zo oordelen hier degenen, die een gezond oordeel hebben. Gij schijnt weinig te vermoeden, welke rol hij hier gespeeld heeft. Wat zullen zijn talrijke

hoorders uit alle standen zeggen, wanneer zij vernemen, dat ze de man uitgestoten hebben, die in Antwerpen twee duizend mensen in de waarheid heeft ingeleid en daar met zoveel bijval enige jaren predikant was? De brief was aan 't juiste adres gericht. Waar dergelijke opvattingen omtrent het gebeurde in Londen gehuldigd werden, was Van Meteren geen veroordeelde, geen „afgesnedene," maar een verongelijkte, een slachtoffer, een held. Zijn aanstaande schoonouders, van een bekende Bredase familie, aarzelden niet hun toestemming te geven tot een huwelijk met deze jeugdige weduwnaar van goeden huize, wiens familie, uit dezelfde stad geboortig, hun natuurlijk niet onbekend was.

Brief aan Huygens

Wat een verschil met zijn eerste huwelijk te Londen, toen hij zich van alle zijden omringd zag door vijandige landgenoten, die hem verguisden en dwarsboomden, waar ze konden en toen zijn eigen vrouw er ten slotte toe gebracht werd in de kerk openlijk te belijden, dat zij gezondigd had tegen God en zijn gemeente, door met hem te trouwen. Neen, Ester van den Corput bleef met haar man één lijn trekken tegenover een kerk, die hem uitgestoten had en eerst in Aug. 1574, nadat hij weer in 't kerkverband opgenomen was, laten ze er voor 't eerst een kind dopen, n.l. Otilia, naar zijn moeder genoemd. 1)

Uit een brief d.d. 3 Sept. 1605 van Van Meteren aan C. Huygens blijkt, dat dit huwelijk in de maand Augustus voltrokken is, hij 29 en zij 20 jaar oud: „Ick hebbe desen Augusti 41 jaer ghehowt geweest, als UE. huisvrouw een cleyn kint was. Ick was in Julio lest 70 jaer out, mijn huysvrouwe 61." Christiaan Huygens Sr., de vader van Constantijn en de grootvader van de beroemde wiskundige Christiaan, is 5 Sept. 1592 gehuwd met Suzanna Hoefnagel, geboren te Antwerpen 28 Okt. 1561, jongste dochter van Jacob Hoefnagel en Elisabeth Vezeler. 3) Onder de

1). Moens. p. 18, Baptisms: 22 Aug. 1874, Demetru Otilia. 1. (i. e. fine) Jurmannelis (sic! lees: Immanuelis).

2) Van der Monde, Tijdschr. v. Utrecht. VIII, p. 213.

3) N. N. B. W. I, 1117.

talrijke vrienden, die Van Meteren te Antwerpen had, behoorde ook de familie Hoefnagel en al schrijvend komt bij deze zeventigjarige de liefelijke herinnering op aan de bijna driejarige Suzanna van Aug. 1564, uit zijn bruidsdagen te Antwerpen.

Voor biografische bijzonderheden aangaande de familie van Ester moet verwezen worden naar de artikelen op Van den Corput N. N. B. W., II en III, waar echter verzuimd is kennis te nemen van de gegevens in: Balen, Beschrijvinge van Dordrecht, (1677) pagina 1015 en volgende.

De familie Van haar grootvader was Mr. Johan van den Corput, eerst griffier, later burgemeester te Breda. Hij was in 1492 te Breda geboren en stierf 1569 te Lemgo. Hij huwde 17 Okt. 1525 de nog geen zestienjarige Anthonia Montens. (Geboren 15 Dec. 1509—t 1578) Uit dit huwelijk werden achttien kinderen geboren, waarvan er tien jong gestorven zijn. In leven bleven Nicolaas, Bartholomeus (1533— 1610) , Johanna (1534-1589), Anthonie (1536-1573) , Hendrik (1536-1601), Johan (1542-161 I), Severij n (1543-1575), Elisabeth (1552-1587).

Nicolaas moet wel het oudste kind geweest zijn, aangezien zijn dochter Ester in 1605 (Juli) 61 jaar was en dus in 1544 is geboren. Misschien is hij geen zoon van Anthonia Montens, omdat hij dan op een leeftijd van achttien jaar al vader moet zijn, maar is hij geboren uit een voorafgaand huwelijk en dus een halfbroer van de bovengenoemde

acht kinderen. Daarvoor bestaan evenwel geen nadere gegevens, terwijl niet alleen zijn geboortjaar en de naam van zijn vrouw, maar ook de datum van zijn huwelijk en zijn sterfjaar onbekend zijn. Er blijft dan ook iets onzekers.

Van de andere kinderen is Bartholomeus sekretaris van Breda en vervolgens van Antwerpen geweest; daarna secretaris der weeskamer te Dordrecht; nog later heeft hij te Alkmaar gewoond, waar hij is overleden. Johanna huwde Smetius a Leda, eerst geneesheer te Antwerpen, vervolgens hoogleraar in de medicijnen te Heidelberg. Haar tweede man was Janus Gruterus, hoogleraar in de geschiedenis, ook te Heidelberg. Anthonie is de grootvader der moeder van de Raadpensionaris Johan de Wit. Hendrik is de bekende Dortsche predikant en Johan de beroemde vestingbouwkundige. Elisabeth huwde met **Franciscus Junius**, hoogleraar in de theologie te Leiden.

Het is onzeker, of de „Nicolas van Cuput Duch Marchaunt,"

114

die op 1583 in de Cecil M. S. vermeld staat, nogmaals op 19 Juli 1585 („in the Parishe of St. Denis, Nicholas van Correputte"), 2) en 5 Sept. 1586 Gheertruyt van Mechelen, weduwe van Andries van Londen, trouwt, de vader dan wel een broer van Ester geweest is. De geslachtslijst bij Balen geeft haar vader „verscheyde kinderen," waarvan er slechts twee met name genoemd worden, nl. Ester, gehuwd met Emanuel van Meteren en N ... (sic), gehuwd met Joachim Ortel, agent der Staten-Generaal te Londen. Een broer van Ester moet David geheten hebben. 3)

Uit de Publications of the Huguenot Society leren we zusters van haar kennen, n.l. in een lijst, gedateerd Easter 1567: „Cornehan(t) Demetrius wifes sister;" 4) in een lijst van Mei 1571: „Elizabeth Curriar (lees: Corput ?) his syster;" 5) in een lijst van 10 Nov. 1571: „Netkyn, Betkyn, and Moykyn, his wives systers" 6)

De mogelijkheid bestaat, dat we in Elizabeth Curriar de naam hebben van Van Meterens getrouwde zuster. Waarschijnlijk is, dat Elizabeth dezelfde is, als de daarop genoemde Betkyn of Betje; Netkyn kan Nelkyn 7) zijn voor de eerstgenoemde Cornelia en Moykyn is natuurlijk een foutieve lezing voor Mayke of Maria. Nadere bevestiging van elders was wel gewenst, maar we kunnen toch besluiten tot minstens drie zusters van Ester. De toestand in het vaderland was in 1571 onder Alva meer en meer kritiek geworden en het is alleszins verklaarbaar, dat ze een goed heenkomen naar Londen gezocht hebben.

Behalve met deze dochters van Nicolaas, met de genoemde zoon David en Johannes Antwerpianus, die in 1598 in de straat van Magelháes stierf, moet het N. N. B.W. nog aangevuld worden met Antonia, dochter van Nicolaas' broeder Bartholomeus Van den Corput. 8)

Ruytinck zegt van Ester: „dewelcke noch leeft." Dat is in 1614. Ze woont met haar dochter, n.l. Constantia, in „Bishopsgate Warde, St. Hellens" en wordt voortdurend vrijgesteld van het betalen

1) Pub Hug. Soc. X', p. 336.

2) ib. p. 383.

3) Album amicorum Oud Holland 1897 p 209

4) Pub. Hug. Soc. X p. 338

5) tb p. 417.

6) ib. X6, p. 26.

7) Later de vrouw van Joachim Ortel?

8) Pub. Hug. Soc. XIII, p. 240: „Van den Corput, Anthoni, daughter of Bartholomeus Van den Corput, from Brabant. Now the wife of Thomas Bull, of the City of London merchant, 1 Aug. 1599. (Pat. 41 Eliz. p. 16, /n 1) Re-admission of Thomas Bull, into the Company of Merchant

Adventurers after expulsion for marrying a foreign wife, 14 June 1594 (Cal. State Papers. Domestic. Elz.1591-94 p. 521)." Vgl. boven, p. 78. Ze sterft in 1640. (Balen, Dordrecht, (1677) p. 1017)

115

van zekere belasting, 't laatst in 1622. 1) Erg welvarend zal ze het in haar laatste levensjaren niet gehad hebben, want ze wordt geschat op „XX s." (20 shilling) inkomen, waarvan ze „III s. IIII d." (3 sh. 4 pence) belasting moest betalen, dat is 't zesde deel. 2)

1) Pub. Hug. Soc. X', p.151, 243, 253, 260: „Certificate 16 March, 19 James I (1622), exempting from the second payment of the second subsidy, granted 18 James I (1621)." In 't volgende „Certificate 15 Juli, 22 James I (1624)," komt ze niet meer voor, maar dan verschijnt haar zoon Jaques Desmaster in the Warde of Tower." Ze is dus ongeveer 80 jaar geworden.

1) Haar schoonzoon „David Stanere", getrouwd niet Abigaël heeft voor £ 10 inkomen 23s.4 d. te betalen. „James Cole" nl. Ortelianus stond aangeschreven voor £ 30 en 5; Abraham Van Delden, een vroegere knecht van Van Motoren, voor £ 120 en £ 30. (p. 241 en 243): Lay Subsidies London, 27 Sept. 19 James I (1621). Als een soort Croesus van zijn tijd vinden we in 1549 John Pope met £ 1500 en £ 60, door weinigen geëvenaard (Vol. X. 1°. I, p. 167). James Cole Sr. moet 't dan doen met £ 10 en 20 d. (p. 173). In 1582 staat Emanuel Van Meteren te boek voor £ 40 en £ 4. (Vol. X. P. II, p. 233) en dat is in 1599 nog zo. (Vol. X. Part III, p. 69).

ELFDE HOOFDSTUK

HUN DERTIEN KINDEREN

Ruytinck zegt, dat van de dertien kinderen van Van Meteren er negen hem overleefden, nl. drie zonen en zes dochters. Ook het grafschrift in de St. Denis-Kerk te Londen spreekt van: „Esther de Corput Liberiq. 9" en 't slot luidt: „Obiit die 8 Aprilis. Anno 1612. Cum vixisset Ann. 76. Mens III." (sic; lees IX; ook dit is in de latere uitgaven niet verbeterd, wat toch wel zonderling is.) Dit 8 April 1612 is in de nieuwe stijl 18 April 1612 en niet 1613, zoals Hessels ervan wil maken, 1) want hij stierf „int 77. Jaers sijnes Ouderdoms" 2) en leefde dus 76 jaar en 9 maanden.

Het mag een merkwaardig feit genoemd worden, dat het mogelijk is een volledige lijst van de namen van al deze kinderen samen te stellen uit diverse gegevens, die elkaar toevallig geheel dekken. Die gegevens vindt men in:

1. Brief van Van Meteren aan Huygens van 3 Sept. 1605. Van der Monde. VIII, p. 213.

2. Moens, Dutch Church Registers.

3. Pub. Hug. Society, Vol. X, Part I en II.

4. Hessels, Archivum.

Die namen zijn: Agnes, Sara, Lucretia, Jacob, Constantia, Ottilia, Suzanna, Maria; Paulus, Abigaël, Magdalena, Carolus en Nathaniel. Overleefd hebben hun vader drie zonen: Jacob, Paulus, Carolus en zes dochters: Lucretia, Constantia, Ottilia, Suzanna, Abigaël, en Magdalena.

Jong gestorven moeten zijn: Agnes en Sara, in 1568 genoemd. 3) Blijkens een brief d.d. 13 December 1567 uit Antwerpen, kende Abraham Ortellius het bestaan ervan, want hij zegt aan 't slot heel grappig: „gruet ons de vrienden, voor al u huysvrouwe

ende dochteren onse nichten;" 4) de oudste is dan hoogstens drie jaar.

- 1) Arch. 1, p. 891b.
- 2) Ruytinck's Levensbericht.
- 3) Pub. Hug. Soc. X', p. 347.
- 4) Arch. p. 55.

117

Maria is in de ouderdom van dertig jaar gestorven met Kerstmis 1604, (dus geboren 1574) en Nathaniel, zijn jongste zoon, gedoopt 4 Aug 1586,¹⁾ stierf in 1603, dus waarschijnlijk zestien jaar oud. „Mfyn jongste sone starff vande Paesse (lees: peste) over twee jaer; ende kermisse (lees: kerstmisse) lest heb ick mijn dochter Maria begraven, dertig jaren out, die met in den Hage was. Also hebbe noch drie sonen, al mannen noch onghowt, ende zes dochters, waervan vijf ghowt, daer de (lees: die) viere vast kinderen cryghen; dan Susanne niet; ende d'een dochter Constantia is noch onghowt " 2)

De reis, die Maria met haar vader maakte naar Den Haag en waarop Huygens haar heeft leren kennen, zal geweest zijn Juli-Juli - Okt. 1602. Van Meteren heeft zijn Album amicorum bij zich gehad en een zevental vrienden in Middelburg, Leiden, Nijmegen en Den Haag hebben er toen in geschreven. In Middelburg waren dat twee zonen van Johannes Radermacher, nl. Johannes Jr. Londinensis op 31 Juli 1602 en Samuel Antwerpianus op 3 Aug. 3) We mogen er de conclusie uit trekken, dat Van Meteren gedurende die tijd met zijn dochter bij zijn jeugdvriend gelogeerd heeft.

Dan gaat hij naar Leiden, waar „Jo. Calandrinus Lucensis" er 20 Aug. in schrijft. 4) Vervolgens naar Den Haag, blijkens hetgeen Simon Venius 24 Aug. schreef. 5)

Daarna naar Nijmegen naar: ...Johannes Biel I. U. D. eiusdem civitatis syndicus," die op 30 Aug. dateert. 6) In Den Haag schrijven nu 22 Sept. Philippus Sicken Embdensis 7) en 2 October Joannes Ameling. 8)

We gaan over tot de behandeling van de negen kinderen van Van Meteren, die hem overleefden. In een vreemdelingenlijst, die verondersteld wordt te zijn van Mei 1571, vindt men „Emanuel De metrius and IIII little children." 9) Behalve de genoemde Agnes en Sara, moeten dat Lucretia en Jacob geweest zijn, want hij noemt de eerste in de brief aan Huygens zijn oudste dochter en Jacob, naar zijn grootvader, wordt door zijn oudste zoon Emanuel in 1680 ook de oudste zoon van de geschiedschrijver genoemd. 10) Lucretia is vóór Jacob genoemd, omdat ze 14 Juni 1586 al trouwt met

- 1) Moens, p. 50.
- 2) Brief aan Huygens. De verbeteringen zijn volgens 't handschrift, dat berust in de Koninkl. Academie v. Wetensch. in Amsterdam en welwillend ter beschikking werd gesteld.
- 3) Oud-Holland 1897. p. 168.
- 4) ib. p. 208.
- 5) ib. p. 190.
- 6) ib. p. 180. I. U. D. 1. e. Juris Utriusque Doctor.
- 7) ib. p. 207.
- 8) ib. p. 206.
- 9) Pub. Hug. Soc. X', 417.
- 10) Arch. III', p. 2653.

118

Abraham Derkinderen; 1) ze is op zijn vroegst in 1568 geboren en dus op de leeftijd

van hoogstens achttien jaar in het huwelijksbootje gestapt. Ze heeft in 1605 zeven kinderen, waarvan „een dochter howbaer, langer dan de moeder. Daer mochte ick wel out- grootvader van worden. 2) Of deze wens vervuld werd, weten we niet. Die huwbare dochter is weer hoogstens achttien jaar. 3)

In een ledenlijst d.d. 31 Okt. 1594 komen voor in de Lymstreete Suzanna en „Emanuel van Meteren and his wyfe, Jacob, Suzanna and Mary their children." 4) We mogen de gevolgtrekking maken, dat deze kinderen in volgorde van ouderdom geplaatst zijn en als lidmaten vermeld staan na afgelegde belijdenis. Dat Lucretia niet genoemd staat, is duidelijk, want ze was al in 1586 getrouwd. Agnes en Sara zijn dood. Paulus (lees: Carolus) en Nathaniel (gedoopt tussen 1578 en 1586) worden niet genoemd, omdat ze nog geen belijdenis gedaan hebben. De moeilijkheid zit in 't feit, dat Constantia (bleef Constantia en ongehuwd) en Ottilia (huwt in 1600) niet genoemd staan. Het ligt Ottilia voor de hand te zeggen: omdat ze jonger waren dan Suzanna en Maria en dus nog geen belijdenis gedaan hadden. Maar dan moet het jaar, waarin Ottilia gedoopt werd (22 Aug. 1574), foutief zijn opgegeven. Zonder nadere gegevens is dit niet te achterhalen.

Zijn oudste zoon Jacob draagt evenals zijn vader bij in een fonds tot steun van begaafde studenten 5) en Ortelianus benoemt hem tot executeur testamentair. 6) Hij staat aangegeven als koopman, wonend in Limestreet Warde, vrijburger, in Engeland geboren, maar van Hollandse ouders. 7) In 1624 komt hij na de dood van zijn moeder in aanmerking voor vrijstelling van een bepaalde belasting. 8) In 1625 prijkt zijn naam op een lijst van „quabetaelders." 9) Zijn vrees, bij de broeders als wanbetaler te boek te staan, is niet groot.

Constantia bleef ongehuwd en met haar moeder samenwonen. Ottilia, naar haar grootmoeder genoemd, staat dus vermeld in de doopregisters bij Moens: „22 Aug. 1574 Demetrij Ottilia f. (i. e.

1) Moens, p. 121 en 211.

2) Brief aan Huygens.

3) De koopman Abr. Derkinderen en Lucretia woonden in de Algate Street in Lijmstreete Warde. In 1598 heeft hij £ 10 inkomen. In 1600 worden geldsommen genoteerd, die vreemdelingen betalen voor hun particuliere handelszegels: Abr. Derkinderen £ 100, Jacques Coal Jr. £ 100. Abr. van Delden £ 600. (Pub. Hug. Soc. X', p. 27, 109, 150) In het testament van Jacques Coal Ortelianns van 3 April 1628 krijgt hij niet een 12-tal anderen een ons goud om er een ring van te laten maken, terwijl hem tevens alles, wat hij Ortelianus schuldig is, wordt kwijtscholden. (Arch. I, Preface, p. LX)

4) Pub. Hug. Soc. X', p. 469.

5) ib. p. 211.

6) Arch. I, p. LX.

7) Pub. Hug. Soc. X', p. 154.

8) ib. p. 268.

9) Arch. III°, p. 2907. Men zie verder de registers, die dienaangaande nog stof van allerlei aard leveren.

filia) Jurmannelis." Dit dwaze Jurmannelis in plaats van Immainuelas, wat natuurlijk in het M. S. zal staan, heeft haar identificatie tot heden belet, want de namen Demetrius en Van Meteren komen in de vreemdelingenlijsten in alle schakeringen voor, zonder dat men kan denken aan familieverband. Ze huwt in 1600 met James of Jacques Alewijns, zijdetwijnder. Ze wonen in een voorstad van Londen „St. Catharine and Eeastsmithfeeld." Blijkens het testament van Cool Jr. van 31 Dec. 1627 is Alewijns dan al overleden, want hij beheert de gelden van de weduwe. 1) Ottilia

leeft in 1638 nog en woont samen met twee dochters, Ester en Anna. 2) Suzanna is wel gehuwd, maar bleef kinderloos. (Brief aan Huygens) De naam van haar man kennen we niet. Misschien heette hij Bonnel, want een ledenlijst van 1638 noemt: „265-7. Jacob Bonnel, Nathanael syn broeder ende Susanne syne suster." 3) Nu volgen nog vijf kinderen uit de doopregisters, maar het zijn slechts vier verschillende namen: Paulus (15 April 1578), Abigael (27 Dec. 1579), Magdalena (8 Jan. 1583), Paulus (19 Maart 1585) en Nathaniel (4 Aug. 1586) , overl. 1603.4)

Daar drie zonen de vader overleefden en we alleen nog maar Jacob hebben, kunnen we Paulus I niet laten doodgaan om zijn naam vrij te krijgen voor Paulus II, want we hebben ze allebei nodig, maar — met een kleine verandering van de naam van één van beiden in Carolus, waartoe het M.S. misschien wel het recht geeft, klopt de zaak. Toen Van Meteren stierf, waren alle drie zonen nog ongehuwd. 5) Van twee, Jacob en Paulus, weten we, dat ze daarna getrouwd zijn.

Omtrent het bestaan van een Carolus Van Meteren vinden we verschillende berichten, die doen vermoeden, dat het een zoon van Emanuel is geweest. Hij was notaris. 6) Paulus van Meteren woonde in 1617 in de Lymstreet (Langborne Ward). Hij was met een Engelse vrouw getrouwd, lid van

1) Arch. I p. LX.

2) Arch. III'. p. 1783, No. 122-124.

3) ib. p. 1684.

4) Moens, p. 50.

5) Brief aan Huygens.

5) Pub. Hug. Soc. X', p. 154: „Carel van Meteren notari us." Ibidem, p. 216: „Charles Demetrius, publicque notary, home in the City of Londen, whose parents were Netherlanders, who acknowledge noe other soveraigne then the King-of England." En bovendien is het testament van Jacob Cool Jr., opgemaakt 31 Dec. 1627 én waarvan „James Demetrius" executeur zou zijn, door here rechtsgeldig gemaakt blijktens deze passus: „Again subscribed in the presence of Charles Demetrius, Notary public, 3 April 1628. Again confirmed 24 April 1628 with additional bequests." (Arch. I. p. LXI)

120

de Hollandsche Gemeente en, evenals Carel Demetrius, „free Denyson." 1)

Van Abigael weten we, dat ze 27 Dec. 1579 gedoopt is en 6 Okt. 1601 in het huwelijk trad met David Stainer. In 1604 en 1605 werden kinderen van hen gedoopt. 2)

Van Van Meteren's dochter Magdalena weten we alleen, dat ze 8 Januari 1583 gedoopt is en haar huwelijk niet kinderloos bleef; van zijn jongste zoon Nathaniel, gedoopt 4 Aug. 1586, dat hij in 1603, dus op zestienjarige leeftijd stierf aan de pest. 3) Voor de verdere klein- en achterkleinkinderen zij verwezen naar 't Archief van Hessels en de Registers van Moens, die echter zeer onvolledig zijn. Waarschijnlijk is slechts een zeer klein deel hunner namen tot ons gekomen. Daar wordt als laatste Van Meieren genoemd Abraham Demetrius, getrouwd met Sarah Beyer, die 7 Okt. 1717 een dochter Maria lieten dopen. Dat daarna de mannelijke linie uitstierf, is wel beweerd en is ook wel mogelijk. 't Zal moeilijk te bewijzen zijn. Waarschijnlijker lijkt het, dat een aantal leden van de mannelijke linie, vooral door huwelijk en betrekking in het Engelse volk opgegaan en zo aan controle ontsnapt is, zoals natuurlijk in nog meerdere mate met de vrouwelijke linie het geval geweest is. Ook in Amerika komt de naam Van Meteren voor.

1) In de State Papers, Domestio. James I, Vol.102, van 6 Nov.1618, staat hij vermeld onder

Langborne Ward: „Paul Demetrius, borne in London, have lived heer all my life time, by profession a marchant, and doe acknowledge the King of England for my soveraigne." (Pub. Hug. Soc. X, P. III, p. 154 en 208) In de doopregisters hij Moens (p. 50) worden 4 kinderen van hem genoemd: Abraham 19 Febr. 1615, Jacobus 21 Aug. 1616, Philippes en Anna 13 Aug. 1618, dus waarschijnlijk een tweeling. Als testis, d. i. doopgetuige, trad op; „Esther, Vidua Emanuel van Meteren."

2) Hij schijnt al in 1599 ouderling geweest te zijn, (bij Moens als zoodanig niet vermeld) want de bisschop van Londen, Richard Baneroft, schrijft 2 (12) Mei van dat jaar een brief aan de kerkenraad, waarin hij zich beklagt over de hardvochtigheid te genover arme debiteurs van „one. David Stannerie, an Elder of your congregation, which is so obstinate that by no means or perswasion he will bein treated to ende as the rest of the Creditars doe" (Arch. p. 1039.

2) In 1618 wonen ze in Bishopgate Warde; hij is geboortig uit Keulen en wordt „a denizin" genoemd. (Niet bij Page) „David Stainere, borne in Collonia Agripina, a denizin and a sworne subject to our King of Englande." (P. Hug. Soc. X', p. 194) In 1625 wordt hij genoemd als David Staneere, Bishopsgate Warde St. Buttolphes, inkomen E X. (p. 284) In 1638 is hij dood en wordt zijn vrouw in de ledenlijst genoemd: „de Weduwe David Stanier Abigael met haere dochter." (Arch. 1112, p. 1784, No. 235-6)

3) In dat jaar stierven in één week 3385 personen aan de pest. Van de Holl. gem. stierven 670 personen, uit 370 gezinnen; 52 families stierven uit. (Ruytinck, Gheschiedenissen. p. 178)

121

TWAALFDE HOOFDSTUK

ZIJN GEVANGENSCHAP TE ANTWERPEN

Na de behandeling van de kinderen van Van Meteren, van wie geen enkele door Ruytinck met name genoemd wordt, — zeker omdat hij dit voor de gewone lezer, ergo voor het debiet van 't boek, te onbelangrijk achtte, — zijn we genaderd tot zijn verhaal over de gevangenschap te Antwerpen van 2 tot 20 Mei 1575. 1)

Want ook Van Meteren zelf heeft de vervolging om het geloof, en nu, na die van zijn eigen geloofsgenoten, van Spaanse zijde, aan den lijve gevoeld. En dat was geen gekheid, want zijn leven heeft aan een zijden draad gehangen. Dat hij de dans ontsprongen is, dankt hij zeker niet aan de goedertierenheid van het Spaanse regiem en slechts in geringe mate aan de tussenkomst van zijn vrienden te Londen en te Antwerpen, zoals hij zelf schijnt te menen, maar aan de omstandigheid, dat hij gevangen genomen werd te Antwerpen, een stad, waar de magistraat zich, in het belang van haar wereldhandel, altijd ten sterkste gekant heeft tegen elke geloofsvervolging. Dat en de vrees voor weerwraak moet de doorslag gegeven hebben, want er waren inderdaad redenen genoeg om hem tot de strop te verwijzen.

Ruytinck heeft deze gebeurtenis zo belangwekkend gevonden, dat hij er een gehele foliobladzijde aan gewijd heeft. Het is inderdaad een levendige beschrijving geworden, die niet nalaat ons ook nu nog te boeien. Daarom schrijven we het relaas, ter wille van de lezer, die geen uitgave bij de hand heeft, in extenso af, vooral ook, omdat het in de eerste persoon, dus in Van Meteren's eigen woorden wordt gegeven, waardoor de historische getrouwheid niet in Het relaas bij 't gedrang gekomen is met de stilistische gaven van Ds. Ruytinck. Ruytinek. Tenzij we moeten veronderstellen, dat deze het ook hier

1) In de uitgave van 1663 staat abusievelijk 1565, waarop Witsen Geysbeck in de Ree. ook der

Recensenten van 1829 voortborduurde.

122

wenselijk geoordeeld heeft de nodige correcties aan te brengen in de houterige stijl van de auteur, wat volstrekt niet onwaarschijnlijk is, maar dan toch wel een vormkwestie zal gebleven zijn, daargelaten de verkortingen, die hij zegt aangebracht te hebben:

„Een van de voorneemste zwaarigheden die hem overquamen, durende zijn huwelijck, was zijn gevanckelickheyt tot Antwerpen Anno 1575, alwaer hij om zijn affairen ghereyst was, die van hem zelve int lange is beschreven ende van ons vercort. Den tweeden Mei s'noenens, gaende valide borse 1) (schrijft hij) na mijnen Cousyn Abraham Ortels, daer ick t'huys was, wierd ick ghevangen (2 Mei 1575) ghenomen door een Spaengiaert met namen Juliaen de La Sierna, arresteerd. Lieutenant van Comergo 2) den Provoost van den Hove, die met ses ofte acht Hellebardiers vergheselschap was; sy vinghen my wt den name vande Commandeur major, Gouverneur Generael des Lands 3) ende vatten my aen als een straetschender, my knevelende aen elcken arm; hier en hielp geen vragen oft spreken, maer wierd tussen twee Hellebardiers, den Spaengiaert voorgaende na Backers toorn ghevanghen ghebrocht. Ick was hier door seer verslagen; s'ontnamen my mijn brieven, sleutel ende Tafelboecxken ende vraeghden of ick niet by Sr. Andries in Gallicien t'huys hoorde; ick seyde hun datse den onrechten man voor hadden; sy niet temin syn stracx 4) na mijn logijs gegaen, ende hebben al mijn schriften 5) boecken ende brieven wegghenomen. Ick was vol bevens ende liet my het argste voorstaen, te weten datse my pynighen souden ende ter doot brengen; s'avonts wierden wij ons vierder in een cleen berderen 6) huysken ghesloten, daer maer dry cleene gaten in en waren een vuyst groot, daer wy de lucht door cregen; s'anderdaeghs zeer ontrust synde, quam een oude vrouwe tot ons, die de gevangenen aelmoessen brocht, ende op my siende 7) vraeghde of ick Emanuel ware. Ik seyde ja, ende daer op vernam hoe sy my kende. Sy seyde my dat ick goeden moet soude hebben, dewijle vele goeden vrienden als Hoefnagels, Hofman &c. voor my solliciteerden. Dit gaf my wat moets, ende begaf my te ernstiger tot den gebeden ende tot het bedencken myner verand woordinghe; s'avonts over Tafel seyde den Cipier dat s'anderdaegs eenen spaenschen quat-doender soude sterven ende datmen een Misse voor hem soude doen, ende dat wy die souden commen

1) beurs,

2) d. i. Camargo.

3) Requesens.

4) dadelijk.

5) geschriften.

6) planken.

7) mij aanziende.

122

hooren. Dit beviel my heel qualyck, bleef dieshalven in mijn bedde ligghen, badt den Heere vicrighlick, die my met synen Geest bijstont. S'noenens daer na seyden my d'andere gevangenen dat den Cipier te hove ende alom verbreydt hadde, dat ick ghecn Hij wil geen Misse en hadde willen hooren, ende also d'occasie daer toe weder voorviel, soo seyde ick den Cipier dat ick geen Misse en moghte hooren dewyle ick een Engelsman was, ende dat sulcx in Engelant de breucke 1) van 100. marc onderworpen was, &c; den Cipier nam sulcx aen ende en quelde my niet meer. Twee ofte dry dagen dus perplex geseten hebbende, niet 2) hoorende nocte vernemende, soo en dede ic anders niet dan God bidden, ende dencken hoe ick my best sonde verantwoorden. Ick en konde niet welresolveren of ick my als Poorter van Antwerpen

wilde defenderen ofte als Engels. Met desc gedachten my becomingende, soo quam de dochter vanden ondersluyter 3) stillekens aen t'slot van mijn deure roepen Engelsman Engels-man. Ick vraegde wat sy wilde. Sy seyde: Ick sonde my als een Engelsman verantwoordende ende dat ick dien dagh vande Raeds-heere Bone sonde gheexamineert lijn, maer t soude wel syn &c.; dies resolveerde niet vertsaeht te wesen ende moet te scheppen, God danckende voor synen bystant. Den sevenden Mey na noene quam Raeds-heere Boone, nam my alleen inde eetkamer, hiet my neer sitten, hadde al myn Pampieren voor hem, belaste my op mijnen Eet, op al dat hy vragen sonde de waerheyt te seggen. Hiertegen wende ick veel redenen voor, ende bemaende 4) hoochlick syn eerlijckhcyt ende oprechtigheydt; daerop bad hy my sulckx 5) op syn woord te doen, ende sonde wel doen; dies merkende dat hy my gunstigh was, ende met mijne vrienden ghesproken hadde, soo accordeerde ick hem. Hy begon mijnen naem, geboorte ende vrienden op te schrijven, hy vraegde of ick diversche lieden tot Londen ende t'Antwerpen niet en kende als Pieter Luls, Jan Radermacker, Jan Niket &c. Item wat dat ick maecte met den Psalmboeck Eobani Hessi in Latijns veers, ende met een duytsch 6) Tractaetken vande Hollandschen Vredenhhandel; of ick vande leste verraderije der stadt Antwerpen niet en 7) wiste. Wat contributien dat van de secrete Raden ende die van Londen aen den Pr. van Oraengen gedaen wierden, of ick yemand ontraden hadden den Coninck de begeerte van (lees: begeerde) Schattinge te

1) boete.

2) niets.

3) ondercipier.

4) deed een beroep op.

5) nl. de waarheid te zeggen.

6) Nederlands

7) niets.

124

geven. Wat brieven dat Daniel Rogers Secretarius vande Engelchen Ambassadeur my gegeven hadde &c.

Op alles gaf ick (Gode sy Lof die my sterckte) corte ende voorsichtige antwoordt, beriep my voorts op myn Heere Jan Boyschot ende den Heere van Swevighem, die wel wisten hoe ick my in Engelandt hadden laten employeeren in saecken van de Entre- cours, ende int afdoen vande Generale arresten; dit schreef hij mede al op, ende dede my tselve achter na onclerteekenen; hierentussen quam de tijdinge mijner gevanghelicheyt tot Londen, die mijn huysvrouwe ende d'andere vrienden seer bedroefde.

Marten de La Faille vercreech vande Heer Boyschot, Ambassadeur in Engelandt, brieven in mijn Faveur, Johan Rademaker verworf schrijven vande Secretarius Walsingam aende Engelsen Courtmeester t'Antwerpen, datmen my als een Engels soude aentrecken; de goede vrienden t'Antwerpen hebben wt mynen naem een petitie aende groten Commandeur overgegeven, soo dat eyndelick (na dat ick dickwils bedocht hadde hoe ick my tot het sterven sonde schicken) on ierwaght tot my wedergccomen is den Raeds-heere Bone, recht soo ick wtgelesen hadde het boeck Ludovici Vivis de Immortalitate animae, my van Abr. Ortels tocgestiert, ende seyde dat hy syn Exce belast hadde my t'ontslaen, al hadde hy grote oorsaecke om tegen my met rigeur te procederen; hier op raede hy my met den eersten na huys te reysen, sonder nochtans commissie te hebben my te bannen ofte sulckx te gebieden. Hier op clacorde ik mijn saecken inde ghevanghenisse, ghe rocht los den 20. May 1575, den welcken dagh my altijd sal heyligh sijn; dies dankte den Heere van ganscher herten, nam oorlof aen myn goede Vrienden die haer met my verblijden ende quam weder tot

Londen den 30 May, tot vreught van myn huysgesin ende andere vrienden."

Hij maakte dus één van zijn vele zakenreizen naar Antwerpen, om er ook de beurs te bezoeken. Hij logeerde natuurlijk veilig en wel bij zijn beroemde neef Abraham, die dan ruimschoots gelegenheid had hem op de hoogte te brengen met het nieuws van de dag en met wat er op wetenschappelijk gebied, in het bijzonder wat geschiedenis betrof, omging. Daar vond hij de weer verschenen nieuwstijdingen en vlugschriften van vriend en vijand verzameld en door Ortelius voorgelicht kon hij zich in de wereldzaak -

20 Mei 1575 in vrijheid gesteld.

125

van hun beider vertrouwde vriend Plantijn en verder bij de vele andere Antwerpsche drukkers en boekhandelaars voorzien van wat zijn belangstelling had en in Londen niet zo gemakkelijk te krijgen was. En daarmee gewapend kon hij, het nuttige met het aangename verenigd hebbend, de terugreis 'aanvaarden. Door de zee van het oorlogsterrein gescheiden kon hij de zaken met een nuchterder blik beschouwen en beoordelen, dan de deelnemers aan en de ooggetuigen van de strijd zelf, en na elke periode van afwezigheid was hij in staat de veranderingen te constateren, die zich intussen langzamerhand voltrokken hadden.

Toen hij de 2de Mei om 12 uur van de Beurs naar zijn gastheer ging, werd hij, omdat men hem voor een ander aanzag, op straat door Juliaen de La Sierna namens de provoost Comergo (d.i. Camargo) gearresteerd, geboeid en tussen twee hellebardiers in naar de gevangenis, n.1. de Bakkerstoren, gebracht. Daar werd hij aan den lijve onderzocht en ofschoon uit de op hem bevonden bescheiden bleek, dat men zich vergist had en dat hij niet de persoon was, die bij „Sr. Andries in Gallicien," 1) woonde, toch hield men hem vast, op grond van hetgeen men hem ontnomen had. Deze Camargo was de beste handlangster en speurhond van de Bloedraad, maar hij was er niet afkerig van zich te laten omkopen. We zullen hem zo aanstonds weer ontmoeten. Men had een gelukkige greep gedaan en Camargo lachte in zijn vuistje. Iemand, die zoo- veel paperassen, op de oorlog betrekking hebbend, bij zich had, kon geen gewoon mens, moest een verdacht individu, een spion zijn. Dat risico loopt in oorlogstijden een geschiedenisliever en zeker was dat in die dagen het geval.

Onder hetgeen men hem ontnam, bevond zich ook zijn *Album amicorum*, tenzij dit bij Ortelius in beslag genomen is. In elk geval is dat bij deze gelegenheid in handen van zijn vijanden geraakt, die hem niets en ook dit niet teruggegeven hebben.

De vijanden ontnamen hem ook zijn „tafelboecxken." Witsen Geysbeek ziet daarin terecht zijn zakboekje. 2) Kiliaen vertaalt het met: „tabella deletilis, pugillares, tabella dealbata petit livret de planchetes cirées." Het is dus een soort boekje, waarin men verschillende dingen aantekende, die later weer uitgewist

1) Blijkbaar een particulier en geen logementhouder, want Gallicie was een wijk van Antwerpen, waar ook Ortelius woonde.

2) Recensent ook der Recensenten, XXII, 2de stuk, 1829.

126

konden worden en zo bleef het bruikbaar. Men treft 't woord ook aan in een brief van Jeronimus Schollier aan Abraham Ortelius d.d. Madrid 6 Nov. 1576: „U.L.sal myn believen te adverteren oft Madrit inden stedeboeck staet, want ick dat nyet en vinde in

mijn tafelboecxken ende en wete nyet ofte dat vergheten hebbe daer in te stellen ofte dattet met haesticheyt by comen is daar nae nyet soo wel ghesien te hebben; soo het daer nyet inne en staet, wete de selve hier wel te betomen." 1) Hier is dus ook een aantekenboekje bedoeld. Dat Van Meteren het bijzonder onaangenaam gevonden heeft, dat men 't hem onder deze omstandigheden afnam, laat zich denken. Aan een zakboekje vertrouwt men al gauw dingen toe, die men nu niet direct onder de ogen van Jan en alleman en zeker niet van zijn vijanden wil gebracht zien.

Toen de Spanjaarden eenmaal ontdekt hadden een goede vangst gedaan te hebben, haastten zij zich naar de woning van Ortels, 2) die natuurlijk overvallen is en dus niets in veiligheid had kunnen brengen. Daar hebben ze Van Meteren's hebben en houwen in beslag genomen. Het vermoeden, met een spion te doen te hebben, kon er alleen door versterkt worden.

Zoals dat bij een spion hoort, werd hij van alle communicatie met de buitenwereld afgesneden; maar zijn vrienden zagen toch kans om de dodelijk ongeruste man, die het ergste vreesde en zich al zag pijnigen en ter dood brengen, moed te doen inspreken en mede te deden, dat ze voor hem aan 't werk waren. Speciaal genoemd worden Hoefnagel en Hofman.

In 't N.N.B.W. 3) wordt gezegd, dat het Joris Hoefnagel(s) is geweest. Dit was de bekende miniatuurschilder, die in 1543 te Antwerpen geboren en in 1600 te Weenen gestorven is. Aanvankelijk had hij zich aan de studie gewijd, maar weldra trad hij in de leer bij de miniatuurschilder Frans Bol, die in 1593 te Antwerpen sterft. 4) Hoefnagel vervaardigde te Praag zijn beroemde reeks

1) Arch. I, p. 144.

2) In de tijd woonde Ortels bij of achter de St. Andries Kerk in Gallicien, zoals uit de adressen van 4 brieven van 1574, 1579 en 1581 blijkt. (Hessels, Arob. i, p.111, waar hij Ballisien afdrukt, 145, 209, 256), In 1561 woont hij in de Corte Ridderstrata „inden gulden herdt." (p. 26) In 1563 in de Cannnerstraet „in de vette Hinne," (p. 30) In 1570 „inde Oude Iombartstrat tegen over Den gulden Hert in die Lelie." (p. 68 en 72) In 1589 in de Gasthuisstr. of Rue de „lhospital." (412 en 455) En eindelijk in 1594 in de St. Michielstr. „in de Lawerboom," of „au Laurier." (p. 593, 570, 674 en 675) Als hij op reis was, zorgde Plantijn voor zijn correspondentie. (p. 173, 218, 221) Deze woonde in 1589 „inde gulden passer inde cammerstrate." (p. 405)

3) II. 1155.

4) Allg. Deutsche Biogr. XII. 550.

dierenminiaturen in vier delen, waarvoor hij het in die tijd reusachtig honorarium van duizend goudkronen per deel moet ontvangen hebben. Aan een misboek met miniaturen werkte hij acht jaar. Toen Ortelius in 1578 voor de derde maal Italië bezocht, deed hij dat in gezelschap van deze schilder, die ook meegewerkt heeft aan zijn *Theatrum Orbis Terrarum*. Georgius Hoefnagel was de tweede, die in 't nieuwe *Album amicorum* van Van Meteren schreef, 6 Dec. 1575. De eerste was zijn schoonvader, Nicolaas Van den Corput Aug. 1575 en later nog eens 25 Okt. 1577.1) De voorstelling van de uitgever van het Album, dat hij „op de keerzijde van fol. 116 . nog enige dichtregelen" schreef, is onjuist, want Van den Corput heeft natuurlijk, wat hij Aug. 1575 dateert, eerder geschreven, dan dat d.d. 25 Okt. 1577. Uit een soort bescheidenheid schreef hij op de laatste bladzijde, d.i. fol. 116 verso, ofschoon zijn schoonzoon hem de eer bewees de eerste inschrijver te mogen zijn. Hierbij dient niet uit 't oog verloren te worden, dat men bij gebrek aan het album zelf elkaar losse bladen toezond, om bijgehouden te worden. Als dit hier het geval geweest is, dan is

dat verkeerd gebeurd en had men het andersom moeten plaatsen, zodat fol. 116 recto de laatste bladzijde werd. In Londen woonde in 1571 een Giles Hofnagle 2) en herhaaldelijk staat genoemd een Jaques Hoefnaghel, die in de Tower Warde woonde en blijkens zijn inkomen van £ 70 (in 1578) een welgesteld man was. 2)

De naam van een andere goede vriend, die voor Van Meteren „solliciteerde," zal niet Hofman, maar Hooftman moeten luiden, want het is de bekende, zeer rijke Antwerpse koopman, Aegidius Hooftman, bij wie Johannes Radermacher van 1557-67 te Antwerpen in de leer was en die hij later ook in Londen vertegenwoordigde. 4) Dit wordt nog nader bevestigd in de Publications of the Huguenot Society, waar we op 't jaar 1568 lezen: „Of the Italyan Church: John Roth ermaker (sic) is factor for Gilles Hostman;" (sic) vervolgens: „John Radermaker, borne in Acon, Gyles Hostmans factor," met een noot in margine van het M.S.: „Habet testimonium D. Hieronymi. He is borne ander thempyre (i. e. under the domynyon of the king of Spain) and desireth libartie for his owne persone and goodes, and wille deciare ye goodes perteynyng to Gyles Hoffman."5)

Radermacher schrijft in zijn boven

1) Oud-Holland, 1897. p. 166 en 209.

2) Pub. Eug. Soc. X', p. 476.

3) ib. X', p. 202, X2, p. 155, 202 en 213.

4) Arch. I. p. 773.

5) Pub. Hug. Soc. XI. p. 387.

128

aangehaalde brief van 1603, dat zijn vroegere patroon door weinigen van zijn landgenoten in rijkdom en door geen in handelservaring geëvenaard werd. Voor zijn zeehandel kocht hij alle kaarten, die te krijgen waren. Die kwamen afzonderlijk, dikwijls in reusachtig formaat, in de handel en werden opgerold. Hooftman is op 't idee gekomen, dat het gemakkelijk zou zijn een aantal kaarten van gelijke grootte tot één geheel bijeen te binden.

Dit idee deed hij Ortelius aan de hand en zo is de eerste Atlas ontstaan. Deze koopman liet voor zijn eetkamer een vijftal panelen schilderen door Richard de Vos, gebeurtenissen uit 't leven van Paulus uit de Handelingen der Apostelen voorstellend, waarin de ongeveer veertig personen de gezichten kregen van zijn bedienden of verwanten. „GillesHoffman" was een overtuigd protestant en leende koningin Elisabeth aanzienlijke geldsommen. Daarom maakte de prins van Oranje na de beeldenstorm van diens bemiddeling gebruik om in onderhandeling te treden met Gresham, de Engelse agent te Antwerpen, over het vragen van steun aan zijn koningin voor de verbonden edelen. Waarvan het resultaat echter nihil was. i) Ze had het niet op die beeldenstormers en andere fanatieke protestanten, die ze als opstandelingen beschouwde. 2) Het compromis was voor haar een conspiratie. Van Meteren noemt „den treffelijcken Coopman Gielis Hoftman" ook in zijn Historiën.3)

Alva had hem gedwongen een zijner schepen af te staan, om het tot oorlogsschip te verbouwen. Maar toen de Spaanse vloot 16 Nov. 1573 van Antwerpen zeilde om Middelburg te gaan ontzetten, raakte het aan de grond en verongelukte.

Hooftman was een zeer weldadig man en voorzag b.v. ook zijn bediende Radermacher steeds van voldoende geld voor 't kopen van boeken om zijn studielust te kunnen bevredigen; hij moet schik gehad hebben in de ijver, waarmee deze en zijn vriend Emanuel zich samen aan de wetenschap wijdden. En toen hij van de gevangenneming

hoorde, sprong de invloedrijke man dadelijk in de bres, om te trachten de man, die hem als jongmens zoveel belangstelling ingeboezemd had, te redden. Toen Van Meteren dit vernam, heeft het hem wat moed gegeven. Zo'n hulp was inderdaad niet te versmaden.

Na een paar dagen van angstige spanning kwam de dochter van

1) Brugmaas, Engeland en de Nederlanden van 1558-1565. p. 196,

2) ib. p. 205, vlg.

3) ed. 1608, fol. 884.

de onderportier hem uit de onzekerheid redden, of hij zich als poorter van Antwerpen dan wel als Engelsman zou verdedigen en riep hem door 't sleutelgat toe: als Engelsman, erbij voegende, dat hij die dag door raadsheer Bonen, die inmiddels van zijn bescheiden kennis genomen zal hebben, zou ondervraagd worden, maar dat het goed zou aflopen.

Zijn vrienden, we denken ook aan Abraham Ortelius, lieten niets onbeproefd; ze hadden zich ook in contact gesteld met deze raadsheer en hebben hem, zo 't schijnt, op hun hand weten te krijgen. Tevens waren ze tot de conclusie gekomen, dat de verdachte zich het best als Engels burger zou kunnen verdedigen. Misschien hebben ze daarbij deze edenering gevolgd: Emanuel had zijn vrijburgerschap, hem onder Eduard VI verleend, verloren door zijn excommunicatie, maar vanzelfsprekend herwonnen, doordat hij weer in het kerkverband opgenomen was. Bovendien kon iemand, die langer dan twintig jaar in Engeland woonde, in de rechten van „denizen" treden.

Mr. Boonen.

Voor raadsheer Bonen verwijzen we naar J. Kok. Vaderlandsch Wdb., waar genoemd wordt Karel Boonen, lid van de Hoge Raad van Brabant. In Antwerpen werd hem in 1573 een zoon geboren, de bekende Jacob Bonen, over wie P. L. Muller een artikel schreef in Allg. Deutsche Biogr. 1) Deze werd aartsbisschop van Mechelen en kwam onder verdenking van Jansenisme te staan. Vondel droeg hem zijn Altaergeheimenissen op. Een broer van deze Jakob zal zijn Fabius Boonen (1575-1622), beroemd kanselredenaar, bijgenaamd „de moker der ketters." 2) Engelbertus Boonen, Dr. in de godgeleerdheid, die in 1574 kanunnik te Maastricht werd, is misschien een broer van onze raadsheer.

Het standpunt door deze ingenomen bij het verhoor van de verdachte is allesbehalve te verdedigen. Hij had te onderzoeken, of hier sprake was van spionage en verboden verstandhouding met de vijand. Nu, een spion was Van Meteren stellig niet, in dat opzicht konden de vrienden de regering volkomen gerust stellen en alles wat ten opzichte daarvan enige twijfel mocht wekken, zou gemakkelijk op te helderen blijken door open kaart te spelen. Bonen kon dus de beklagde in gemoede de raad geven de waarheid te spreken, omdat men hem stellig verzekerd had, dat hij met geen spion te doen had.

Was Van Meteren schuldig?

De moeilijkheid was, of er sprake was van verboden verstand-

1) III, E. 138.

2.) N N. B. W. I, 409, vlg.

houding met de vijand. Van Meteren was in geen geval naar Antwerpen gekomen om de Spanjaarden afbreuk te doen; in dat opzicht ging hij volkomen vrij uit. Dat hij in Engeland door woord en daad had bewezen, aan de zijde van de opstand te staan, was een andere zaak. Maar indien men er in Antwerpen toe overging al degenen, die vijandig stonden tegenover het Spaanse regiem, te arresteren; dan had men niet alleen de vreemdelingen, maar ook de helft van de burgers moeten opsluiten. In dit opzicht kon de beklagde dus naar recht en billijkheid bezwaar maken, zich vrij uit te spreken en was van beide zijden voorzichtigheid geboden. De zaak werd enigszins vergemakkelijkt door de omstandigheid, dat de onderzoeker bewerkt was door de vrienden van zijn gevangene en dat hij kon laten blijken, dat hij hem als resultaat daarvan gunstig gezind wilde zijn.

En dat was stellig nodig. Iemand, die in Londen anti-Spaans is, is in Antwerpen geen vriend van de koning. Dat moet bij een eerlijk mens uit woord, uit geschrift en zelfs uit daden blijken, zonder dat men gekomen is met het vooropgezette doel zijn vijanden te benadelen. Hier was dus de glibberige kant bij het onderzoek. Daar waren natuurlijk ook te Antwerpen door Van Meteren stellig dingen gedaan, die ontoelaatbaar genoemd moesten worden voor iemand, die zich op het enge standpunt van vijand tegenover vijand stelt.

Of Mr. Boonen in alles *con amore* opgetreden is, valt te betwijfelen. We vermoeden, dat hij ondanks zichzelf door de magistraat der stad en een aantal invloedrijke burgers, voortgestuwd is op de weg tot redding van de beklagde, wiens lot voor hem ondergeschikt was aan de handelsbelangen, waarmee hij wèl rekening moest houden, wilde hij zichzelf niet ongeschikt verklaren voor zijn betrekking in een wereldhandelsstad als Antwerpen in die dagen. Het was een broeinest van ketterij, waar men gemakkelijk ongemerkt kon komen en gaan, of zich schuil houden, waar de ruimdenkende stadsregering zich bij de voorgenomen invoering van nieuwe bisdommen hardnekkig tegen een zetel had verzet. Antwerpen had in 1566 geweigerd de lettres patentes van 't bosch van Segovia (17 Okt. 1565), waarbij Philips strenge handhaving van de plakaten eiste, af te kondigen, afkerig van alle gewetensdwang. Granvelle achtte 't aantal Calvinisten, dat er in de menigte opging, grotei dan in Genève. De synode der consistories van

131

protestantse kerken zetelt in 1566 bijna permanent in die stad. 1)

De vragen door Mr. Boonen gesteld getuigen niet alle van even grote takt. Een zevental legt Ruytinck ons voor. Uit het „& c.“, waarmee hij ze beëindigd heeft, zou men de conclusie kunnen trekken, dat we hier een geval hebben, waarin hij in toepassing brengt: „van hem zelve int lang beschreven ende van ons vercort.“ En dat is misschien de reden, dat we eigenlijk alleen de neteligste vragen te hooren krijgen, jammer genoeg zonder de antwoorden.

Eerst wordt aan Van Meteren gevraagd, of hij diverse lieden in Londen en Antwerpen kende, b.v. Pieter Luls, Jan Radermacher, Jan Niket, enz. We vermoeden, dat deze heren niet best aange schreven stonden bij de Spaanse regering, wat voor Radermacher misschien uit zijn brieven kan aangetoond worden, en dat ze daarom bij name genoemd worden. In die volkomen gewettigde vraag zit dan iets compromitterends, want waar men mee verkeert, daar wordt men mee geëerd. En Van Meteren kon niet ontkennen, dat Radermacher tot zijn beste, zijn intiemste vrienden behoorde. Jan Niket is me niet van elders bekend. 2)

Pieter Luls zal wel dezelfde zijn als Peter Lull of Lulle, die in de Pub. Hug. Soc. een paar maal genoemd staat. Hij werd 8 Nov. 1565 vrijburger, was geboren in

„Lembrok," in „the dominion of the Emperor" en wordt borstelmaker en ook koopman genoemd. Hij woonde in Billingsgate Ward en ging naar de Engelse parochiekerk. 3) Een Mattheus Luls, in 1567 in Tower Ward wonend, was ouderling van de Franse kerk 4) en in 1578 van de Hollandse. 5)

De tweede vraag betreft het psalmboek in Latijnse verzen van Eobanus Hessus; wat of hij daarmee uitvoerde. („maecte") Het bezit daarvan kon voor de beklagde in de ogen van de dienaren der Spaanse inquisitie, gevoegd bij zijn onwil om de mis bij te wonen, allesbehalve als een aanbeveling gelden. Wilde hij daarmee propaganda maken tegen de moederkerk? Verboden boeken was gevaarlijk goedje, dat menigeen aan de galg geholpen had. En die Heijns Eobanus Hessus was in zijn tijd een vrij zonderling heer geweest. 6) Waarschijnlijk heette hij Koch. Zijn drievoudige naam koos hij naar de Zondag, waarop hij geboren werd, de heilige van zijn geboortedag en zijn vaderland. Hij bezat ongetwijfeld

1) Brugman, a. 4.44., p 190..

2) Misschien moet het in verband getal gebracht worden met een Amsterdams handelshuis Niket. (Hessels. Arch. Register i. v.)

3) Pub. Hug. Soc. X', p.362 en X', p. 444.

4) ib. X', p. 398 en 203.

5) Moens, p. 209.

6) Herzog en Allg. D. Biogr. i. v.

132

dichterlijk talent, maar geen karakter. Daar hij meende, dat geregelde bezigheid zijn dichtvuur doofde, zwierf hij van de ene betrekking in de andere. Hij was een berucht drinker en bracht door zijn prestaties zijn vriendenkring in verbazing en tot vertwijfeling, maar verwoestte er zijn eigen gezondheid mee, zodat hij in 1540 op 52-jarige leeftijd stierf. Hij leefde in chronische geldverlegenheid en was een specialiteit in 't afzetten van zijn vrienden en wie hij verder met zijn verzen vereerde. In Erfurt was hij enige jaren professor in 't Latijn en kreeg de titel van „Rex" van de vrolijke Thüringse vriendenkring. Aanvankelijk vereerder van Erasmus, die hij in Rotterdam bezocht heeft, werd hij zijn doodsvijand, toen deze hem openlijk bespote. Toen Erfurt Luthers werd, werd hij 't ook, niet uit overtuiging, maar uit persoonlijk belang. Tot de belangrijkste producten van zijn dichterlijk talent behoren zijn zeer smakvolle, vrije vertalingen van de Ilias en de Psalmen, waarin hij een ongelofelijke beheersing van 't Latijn en een fijn inzicht in de betekenis van zijn origineel ten toon spreidt. Ze verschenen in talrijke uitgaven en werden als wonderwerken geprezen. Zijn Psalmen beleefden in zeventig jaar tijd meer dan veertig drukken. Ook Van Meteren heeft van deze „verderfelijke" kost genoten, of willen genieten, waar hij bij Mr. Boonen weinig eer mee in kon leggen. Hij heeft zich natuurlijk verontschuldigd met te zeggen, dat 't slechts voor eigen gebruik of voor Londen was, of dat hij niet wist, dat 't zo 'n „gevaarlijk" boekje was

Dat „duytsch tractaetken van den Hollandschen Vredehandel" Vredehandel zag er voor de Heer Bonen nóg verdachter uit. De officiële onderhandelingen werden in 't voorjaar van 1575 te Breda geopend. Weldra bleek, dat er tussen de koning en de opstandelingen geen vergelijk mogelijk was.

De pamflettcatalogi hebben verschillende nummers, die op deze vredesonderhandelingen, die officieus al in 1574 gevoerd werden, betrekking hebben. Van Meteren kon natuurlijk in Mei niet in 't bezit gevonden worden van boekjes, die 't gehele verloop ervan behelzen. 1) Hier moet sprake zijn van een pamflet, waarin de

vooronderhandelingen gepubliceerd worden, zoals die te vinden zijn in: „Sekere Brieven waer inne den aenghevanghen Vredehandel

1) Zoals Thysius 191, Muller 137, Meulman 167 en 168, Knuttel (Kon. Bibl.) 233, 234 en 239.

133

deses Jaers LXXIII van het Nederlantsche oorloghe vervaetet is: Mitsgaders de Requeste der Staten van Hollandt, Zeelandt, ende heur toeghedaene Steden, aen de Conincklicke Maiesteyt ghesonden: De antwoorde ende wederantwoorde derzelfder. Ghedruct tot Delft MDLXXIII 1) Deze stukken zijn grotendeels in extenso afgedrukt bij Bor. 2) Het zijn brieven van Marnix, Frédéric Perenot, Junius en stukken gewisseld tussen de koning en de Staten van Holland en Zeeland.

Als Van Meteren in zijn Memoriën verhaalt, wat er tussen Aldegonde, Champigny (d.i. Frédéric Perenot) en Dr. Junius, Gouverneur van Vere, verhandeld is, voegt hij er extra bij, dat dit „in drucke te lesen is geweest." En zijn gedachten zullen teruggedaen zijn naar de tijd van zijn gevangenneming en 't afgenomen boekje, waarover hij zich te verantwoorden had.

Als een merkwaardigheid zij hier vermeld, dat van dit boekje in 1576 een Engelse vertaling verschenen is: „Certain Letters wherin is set forth a Discourse of the Peace that was attempted and sought to have bin put in effecte by the Lords and States of Holland and Zeland in ... 1574. Also a Supplication put up by the saide States of Hollande and Zeland and other places of the Low Countryes to the King; togheter with the aunswere and a Reply uppon the same, and divers other particularities.... Imprinted at Londen by Thomas Marshe. Anno 1576." 1) Nederlandse pamfletten, in 't Engels vertaald, behoren in die tijd tot de luge zeldzaamheden; we moesten bij Knuttel tot No. 562 (The Apologie or defence, of Prince William of Grange..., At Delft, 1581.) zoeken, om het tweede voorbeeld te vinden.

Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat Van Meteren in Londen de belangstelling gewekt heeft voor dit voor hem zo gedenkwaardig boekje met onderhandelingen en dat hij het daarom in het Engels vertaald heeft, daarbij „diverse andere bijzonderheden," voegend. Dit zou dan zijn eerste schrede zijn op het pad van de historische publicaties. Een vergelijking van Knuttel 224 en 242 niet zijn Memoriën kan dienaangaande misschien zekerheid brengen.

Van ditzelfde pamflet verscheen in 1575 een Latijnse vertaling. 4) Bij Meulman wordt als No. 256 ook nog een in 't Frans gesteld pamflet genoemd, dat gedateerd is van 1574. Het spreekt

1) Knuttel 224, Muller 135.

2) ed. 1679. I, p. 533 en 544.

3) Knuttel 242.

4) Knuttel 223 en Thysius 188.

van een vredehandel, „que lon avait commencé à mettre en train tran 1574;" daarvan kan ook een Nederlandse druk bestaan hebben. Een Hoogduitse uitgave vindt men in: „Niderändische Friedshandlung. Und was sich deszwegen vor und nach verlauffen; vom Jar 1574. Zum theil ausz Frantzösischer Sprach in hoch Deutsch bracht 1575."

1) Het is ook niet onmogelijk, dat Van Meteren in 't bezit geweest is van Knuttel 238, dat een antwoord bevat, de 1st April 1575 door Requesens overgegeven op het antwoord van de Prins en de Staten op zijn „propositie," waarvan Knuttel 237 een Franse

kopie is. 2) De gehele vredehandeling wordt door Van Meteren vrij uitvoerig en zaakkundig besproken. 3)

Mr. Boonen riep hem dus ter verantwoording over dit pamflet, 4) gepubliceerd van de zijde der opstandelingen en waarin vooral Dr. Junius hun standpunt en hun rechten uitvoerig verdedigt, tegenover de argumenten van Spaanse zijde bijgebracht. Het bezit van zo'n boekje moest iemand uiterst verdacht maken. Had hij met zijn psalmboekje van Helius Eobanus Hessus de schijn op zich geladen propaganda te willen maken tegen de moederkerk, door dit traktaatje ging hij nog een stap verder en bewees hij in verstandhouding te staan met het Noorden, en ook tegen het Spaanse bewind en de koning zelf te willen ageren. Hij kan er zich alleen uit gered hebben door zich te beroepen op zijn gewoonte om alles, wat de opstand betrof, te verzamelen. En dat konden zijn vrienden in Antwerpen, dat konden ook de afgevaardigden van Spaanse zijde te Londen, bevestigen.

Hem werd ook gevraagd, of hij iets wist „wande leste verraderije der stadt Antwerpen," wat natuurlijk wil zeggen, of hij daaraan medeplichtig was. De zaak lag nog vers in het geheugen en 't onderzoek was nog warm. Een zeer beknopt verhaal van de aanslag met zestig schepen op 12 Dec. 1574 vindt men bij Van Meteren, in latere drukken wat aangevuld. 5) Vrij uitvoerig wordt de aanslag verhaald door H. J. Van Lummel, „Margaretha van Kalslagen of de mislukte aanslag op Antwerpen, 12 Dec. 1574." 6)

Van Lummel noemt de bron voor zijn verhaal niet. De aanslag zou gepleegd worden van uit Vlissingen, waar de Prins na de overgang van Middelburg verbleef. Een twee à drie duizend soldaten,

1) Knuttel 240.

2) Vgl. ook No. 235 en 236.

3) ed. 1599. fol. 81c-85a

4) Knuttel 224.

5) ed. 1599. fol. 130 cd.

6) Vuur Drie-Honderd Jaren. Volksbladen ter herinnering aan de schoonste bladzijden uit onze Geschiedenis (1573— 1574).

die meest in Luikerland geworven werden, zouden door de goedgezinde burgers verborgen worden en een vloot van zestig schepen zou de aanslag steunen. De hoofdaanleggers in de stad waren Maarten Ney, deken van de Rekenkamer te Antwerpen, Michiel Van der Wiele, deken van 't schippersgilde, Griffier Martini, gehuwd met de Hollandse vrouw Margaretha van Kalslagen, Andries Koppier, haar broer, zegelaar der brouwers, Jonker Josua van Alveringen, Heer Van Hofwegen en kapitein Ruichaver, de bekende watergeus.

Maar de bisschop van Luik kreeg argwaan door het werven van troepen in zijn gebied en waarschuwde de Spaanse regering. En op St. Luciëndag, op dezelfde dag, dat de aanslag van Valdez op Utrecht mislukte, trok de Groot-Commandeur Requesens met twintig vendelen Walen onder Mondragon onverwacht de stad binnen. Verscheidene mensen werden gearresteerd, maar slechts een zestal, waaronder Van der Wiele, kon op voldoende grond schuldig verklaard en onthalsd worden. Andries Koppier stierf aan de gevolgen van een onderzoek op de pijnbank, maar verried niemand.

Zijn zuster, Margaretha van Kalslagen, redde door haar grote koelbloedigheid Ney, Van Alveringen en Ruichaver, die in haar buis waren en die zij onder de tafel verborg, toen de politie een inval deed, waarna ze erin geslaagd zijn naar het Noorden te vluch-

ten. Ondanks het strenge onderzoek, geleid door de pas genoemde provoost Camargo, was het nog niet gelukt voldoende licht over de zaak te doen opgaan, doordat de hoofdaanleggers door de vlucht ontkomen waren.

Waarschijnlijk was ook de gezochte persoon, die de oorzaak geworden was van Van Meteren's arrestatie, bij de zaak betrokken geweest. Nu hoopte men in deze gevangene een nieuw spoor gevonden te hebben tot het ontdekken van de medeplichtigen en zijn vrees op de pijnbank gelegd te worden, was waarlijk niet denkbeeldig. Want dat hij van deze aanslag kennis gekregen had, is toch wel zeer waarschijnlijk te noemen, al heeft hij dan ook niet tot de aanleggers behoord. In zulke omstandigheden kan het respect voor de pijnbank dubbel groot zijn. Vooral ook bij dit deel van het verhoor zal de beklagde zijn „corte ende voorsichtige antwoorden" nodig gehad hebben.

Het verder onderzoek naar de aanslag is later toch doodgelopen, doordat Camargo zich voor vier duizend gulden liet afkopen; waarvoor hij enige jaren later in Spanje het schavot besteeg.

De nu volgende door Boonen gestelde vragen omtrent de sommen, die de Secrete Raden voteerden en de Nederlanders in Engeland bijeen brachten voor de Prins om de oorlog tegen Spanje te voeren, kunnen we weinig ridderlijk noemen. Als fatsoenlijk mens tracht men een vijand, die men toevallig in handen gekregen heeft, maar toch niet als een schurk wil behandelen, geen geheimen te ontlokken, waardoor deze met bloedend hart zijn eigen partij moet schaden. En ook hier is dus grote voorzichtigheid geboden geweest. Want Mr. Boonen was stellig op de hoogte gebracht van het feit, dat zijn gevangene te Londen een werkzaam aandeel genomen had in het inzamelen van gelden voor de Prins.

Omtrent deze geldinzamelingen levert het tweede deel van Hessels' Archivum een uitvoerige toelichting. Ingevolge een verzoek om hulp van „Guillaume de Nassau," gedateerd: „De Delft ce dernier D'octobre 1573," zijn een 25-tal personen, waaronder Van Meteren, „ghecompareert om de briefven vanden Prince te communiceren op den XIII Decembris 1573." In de brief van 31 Oktober 1573, gericht aan: „Nos treschiers et bien amez (sic) les Ministres Anciens Diatres et aultres des Eglise Franchoise, Flammende et Italienne," dringt de Prins in vrij krasse termen op 't verlenen van hulp aan, want hij heeft ondervonden, dat hij met mensen te doen heeft, die veel minder helpen dan ze kunnen en die zich verdedigen met uitvluchten en de brutaalste beschuldigingen. In dit opzicht gaat 't verst een document van Nov. 1568. 1)

De Prins had nl. Monsieur de Lumbres 2) naar Londen gezonden om hulp te vragen. Deze heeft zich vrij scherp uitgelaten, want de uitgewekenen beklagen zich, dat degenen, die niet zullen willen lenen, reeds bij voorbaat door de Lumbres uit naam van de Prins verklaard zijn voor: „rebellen, verlaeters vande ghemene saeke, vyanden des vaederlandts, hemlieden interdicerende alle trafficque te watere oft te lande ende confisquiert hare goederen. Want voorwaer dit en competert niemandt dan den Coninck. Ende ten es niet gheloofvelick dat den Prince meninghe heeft den Ceuninck uut synen Lande te stopten, ende hem selven daervan met ghewelde heer ende meester te maeken. Indien men hier teghen werpt den prin ce zalt doen als generael gouverneur, daer j eghens dient gheconsiderert dat hem dien tytyle nyet toe en compt, noch

1) Arch, II. p. 476 en 304, vlg.

2) N. N. B. W. VI. 515: Gislain de Fiennes, etc.

noint en dede, ende een gouverneur en mach oock syne commissie niet excederen, sonderlinghe in sodane handelinghen . Ende als men dese saeke wel insien wilt, so en can den Prince hiermee nyet weynich ghediff amert worden. Want tguene dat den Ducq dAlva hem als een crime capitael upgheleit heeft, namelick als dat hij altyts vanden beghinne ghestaen heeft, naar den staet van gouverneur generael vande Nederlanden, dat soude hiermede gheverifiert worden etc. Tes insghelycx van quaeder consequentie, dat men trembursement vande gheleende pfennighen belooft te doene up de goederen van de ecele.slasticquen, temporisaers etc. Item dat - mense tocsecht vryheit van assysen, tollen, imposten ende diergheliken lasten. Want voorwaer dit ware naectelickghe usurpert up de autoriteit ende domeinen vanden Cueninck. Waer uut ontwijfelick volghen wilt eene generale confusie, mutinerie, ende verderfvenisse des Landts. Ten es niet ghenouch dat de saeke recht es diemen beghert, maer men moet oock rechte middelen bruycken om daertoe te commen."

Zo zijn de mensen, wanneer er een aanslag op hun beurs wordt gedaan. Ook met hun hulp moest onze vrijheid bevochten worden. Het zal voor Van Meteren geen gemakkelijke taak geweest zijn hen tot helpen te bewegen. Dat hij er zich niet aan onttrokken heeft, hadden we van hem verwacht. Of zou raadsheer Bonen in zijn plaats anders gehandeld hebben?

Dan vraagt hij hem, of hij iemand afgeraden had de koning belasting te betalen. Ook deze vraag komt in dergelijke omstandigheden eenvoudig niet te pas. Hier zijn we op hetzelfde terrein van de dialectiek van onze voorouders als bij de vraag, of men voor de Prins mag contribuieren?

Over dergelijke kwesties kan een gevangene zich toch niet vrij uitlaten, als hij weet, dat er zijn hals mee gemoeid is. In die dagen, het was vóór 1581, behoefde men, met de opstand sympathiserend, de koning geen belasting te weigeren, omdat men hem de gehoorzaamheid nog niet opgezegd had en tegelijk kon men contribuieren voor de prins van Oranje, omdat deze streed vóór de slecht ingelichte koning tegen de verderfelijke tactiek van diens eigen dienaren.

Of Van Meteren dit standpunt ingenomen heeft tegenover zijn rechter van instructie en of deze het heeft kunnen billijken, we weten er niets van. Misschien heeft hij eenvoudig in ontkennende zin geantwoord, zonder zich rekenschap te geven van de portée van de vraag. Maar het lijkt er erg op, dat de vrager de beklagde in een valstrik heeft willen lokken.

Dat Van Meteren zich natuurlijk met dergelijke vraagstukken omtrent het recht van de opstand bij herhaling heeft bezig gehouden, blijkt op verschillende plaatsen van zijn rijk gedocumenteerd werk. Juist in de tijd van zijn gevangenschap waren er weer moeilijkheden met Engeland over de handel gerezen, die trouwens al van vroeger dateerden. Ze vonden hun oorsprong in het traktaat, dat de prins 15 Mei 1573 had afgesloten met Mr. Richart Goddaert en Jorge Southake, afgevaardigden van de Merchant Adventurers te Londen. Hierbij werd hun toegelaten de vaart over de Schelde naar Antwerpen om er hun laken aan de markt te brengen. Passementen, baai, saai en dergelijke zouden uitgesloten zijn, omdat daarmee de Nederlandse vluchtelingen in Engeland in hun nering zouden geschaad worden. Als contraprestatie voor 't verlot om handel met zijn vijanden te mogen drijven, zouden deze gecommiteerden de aankoop van wapenen en buskruit in Engeland vanwege de prins bevorderen. 1)

Van dit verlot werd door vrije kooplieden of entreelopers misbruik gemaakt, terwijl de „Avonturiers," zoals Van Meteren de Merchant Adventurers noemt, chicaneerden tegen de hoge licenten. Tegen deze misbruiken maakten de Zeeuwen hun plakkaten. In

antwoord op een scherpe protestbrief door Daniël Rogers, als secretaris van de ambassadeur in Engeland, gezonden, dienden Charles de Boisot, gouverneur van Zeeland en zijn broer Louis, de admiraal, namens de Raad van Zeeland bij koningin Elisabeth 28 Mei 1575 een declaratie in, waarin zij zich verdedigden tegen de verschillende ingebrachte beschuldigingen van onwettige oorlogvoering door de prins van Oranje, heffing van belastingen en schending van de „Contracten van Entrecoursen. Zij schrijven, dat „de cause ende niet den Persoon d'Oorloghe wettich maakt," dat ze in de noodzakelijkheid gebracht waren om leven, goed en vrijheid te verdedigen tegen een vreemde tyran, die tegen alle recht het land was ingedrongen, waarmee ze natuurlijk Alva bedoelen. De prins was een wettelijk persoon, als vrij vorst van zijn prinsdom Oranje, wiens rechten in de Nederlanden verkort („gevioleert") werden, op bevel van „den qualyckgeinformeerden Souverayn," door dezulken, die zich zo verre vergaten hun een onwettige oorlog aan te doen, terwijl de vorst

1) Memoriën, ed. 1608, fol. 95c.
Blz. 139

zelf in het grootste deel van de Nederlanden geen oorlog of vrede maken mocht zonder consent van de Staten, wat dan met voorbeelden nader wordt bewezen. 1) Hierbij merken we op, dat deze dingen nog niet behandeld staan in de editie van 1599 en natuurlijk ook niet in die van 1605, zodat de auteur hier pas op zeer gevorderde leeftijd wat dieper op de zaak ingaat.

Mr. Bonen informeerde ook naar de koeriersdiensten door Van Meteren verricht en vroeg, welke brieven Daniël Rogers, secretaris van de Engelse gezant, hem meegegeven had. 2)

Daar Van Meteren de bedoelde brieven vóór zijn gevangenneming bezorgd had, heeft hij, indien het nodig mocht zijn geweest, een slag om de arm kunnen houden. Dat overigens het meenemen van brieven naar een vijandelijk land een gevaarlijk karweitje is, ook al is 't zonder spionagebedoelingen, behoeft geen betoog. Dat de Spaanse regering er controle op hield, was haar recht. Deze vraag was dus volkomen correct.

Als getuigen á décharge noemde de gevangene: „mijn Heere Jan Boyschot ende den Heere van Swevighem" met betrekking tot zijn aandeel in de onderhandelingen over liet „Entrecours ende int afdoen van de Generale arresten."

Jan Baptist van Boisschot, geboren 1516 te Antwerpen en aldaar overleden in 1580, was een Nederlands staatsman, die meest gebruikt werd voor onderhandelingen bij handelsverdragen. Hij was Meester in de rechten en bekleedde het ambt van „Raedtsheere ende Advocaat Fiscael." Hoewel streng katholiek en loyaal was hij tegen kettervervolging en de antinationale strekking van de Spaanse regering. Hij behoorde dus tot de middenpartij en had van twee kanten de slagen op te vangen. Zo wierpen de Brusselsche patriotten hem in 1576 als Spaans gezind in de gevangenis, ofschoon hij in politiek opzicht weinig van hen verschilde. 1) Uit hetgeen verder in het verhaal van de gevangenschap volgt, blijkt, dat hij op dat ogenblik ook als gezant te Londen vertoefde en dat Daniël Rogers zijn secretaris was.

François Halewijn, heer van Sweveghem, werd in April 1564 als buitengewoon gezant naar Londen gezonden om Elisabeth geluk

1) Memoriën, ed. 1608, fol. III, cd.

2) Koningin Elisabeth gebruikte hem dikwijls in gezantschappen naar de Nederlanden en

elders. In 1576 zendt zij hem met Mr. Robert Beate naar Zeeland om te onderhandelen over het prijs maken van Engelse schepen. (ib. fol. 112e)

3) Allg. Deutsche Biogr. Artikel van P. L. Muller.

Blz 140.

te wensen met het tot stand komen van de vrede van Troyes (11 April), waarbij Calais definitief voor Engeland verloren gaat Dit was evenwel slechts een voorwendsel, want inderdaad kwam hij om tengevolge van de gerezen handelsmoeilijkheden het terrein te komen verkennen en inlichtingen te wagen over een nieuw edict door Elisabeth 23 Maart 1564 (O. S.) uitgevaardigd, waarbij alle Nederlandse schepen uit Engelse havens geweerd werden. Aan Van Meteren is het ware doel van zijn komst ontgaan, want hij noemt hem in zijn werk niet, wanneer hij deze twisten over de handel beschrijft. 1) Brugmans wijst in dit verband op een paar brieven van Van Sweveghem van 6 Mei 1564 en van Elisabeth van 7 Mei, beiden aan Margaretha, de landvoogdes, waaruit blijkt, dat hij daarover met de koningin geconfereerd heeft en dat ze hem de verzekering gegeven heeft, dat ze haar kooplieden toegestaan heeft om op Hamburg en Emden handel te gaan drijven, wat natuurlijk als een dreigement bedoeld was. 2)

In 1574 bevonden Van Sweveghem en Johan Boyschot zich beiden in Engeland, om „het different van de onderlinghe Arresten te eyndigen ende afrekeningen te maken," terwijl ze tevens belast waren met het nemen van voorbereidende maatregelen voor de komst van een vloot uit Spanje, die, met een dito uit Antwerpen, Holland en Zeeland zou aanvallen. Maar er kwam niets van, want de vloot uit Spanje kwam niet en de boel in Antwerpen liep in de war door mouterij der Spaanse troepen en de tijdige aanvallen der Zeeuwen. 3)

Wat Van Meteren bedoelt met het „afdoen vande „Generale arresten," waarvoor hij zich „in Engelandt hadden laten employeeren," wat de heren Van Sweveghem en Boyschot „wel wisten," maakt hij ons zelf in zijn geschiedwerk duidelijk.

In 1568 had Philips aan Alva 4) per scheepsgelegenheid geld gezonden. In het Kanaal gekomen werd de vloot door vrijbuiters of oorlogsschepen van de prins van Condé aangevallen en vluchtte een groot „Biscays" schip met „ontrent 200 duysent Pistoletten, dan de Spaengiaerden seggen 400 duysent Ducaten," in een Engelse haven. Toen koningin Elisabeth vernam, dat 't geld aan Italiaanse kooplieden van Genua behoorde, weigerde zij het

1) ed. 1599, fol. 246.

2) Brugmans, p. 115.

3) Memoriën, ed. 1608, fol. 98 1/c.

4) Zie de portretten, plaat VIII en IX.

verzoek, het naar Antwerpen te laten gaan en leende het zelf, „wesende 59 kistkens met Spaensche Realen!" Zodra Alva dit door de Spaanse gezant Don Huerao Despes vernam, gaf hij 24 Dec. 1568 bevel de Engelse kooplieden te Antwerpen en elders te arresteeren en goed bewaakt in het „Engels Huys" gevangen te houden. Schepen en lading werden aangeslagen en later te zijnen bate verkocht. 't Zelfde geschiedde ook in Spanje. Natuurlijk namen de Engelsen ten opzichte van de Nederlandse schepen dezelfde maatregelen en weldra had men in Engeland veel meer schepen, goederen en gevangenen dan in Spaanse handen gevallen waren. Toen Alva zag, dat hij achter 't net vischte, zond hij „Raedtsheere" Christoffel d'Assonville, die niets bereikte. In Okt. 1569 zond de koning als nieuwe onderhandelaars Chiapin Vitelli, Markies de Cetone,

met Doctor Fonck en secretaris de la Torre, die ook niets uitrichtten. Evenmin slaagde Van Sweveghem, vergezeld van Tomaso Fiesco, een Genuees koopman, in 1571 naar Londen gezonden. Eindelijk in 1573, dus na vier jaar, toonde de koningin zich tot onderhandelen bereid, omdat ook de Engelse kooplieden grote schade leden en begonnen te mopperen. De handel werd voorlopig voor twee jaar hersteld en intussen zouden de geschillen in zake de aan beide zijden in beslag genomen schepen en goederen, d. i. „de generale arresten,” tot oplossing gebracht worden. Van 's konings wege verschenen in Engeland Van Sweveghem en Mr. Jan Boyschot en nu werd de schade van de beide partijen berekend. De onderlinge kontrakten en entrecoursen werden de 21 Ste Augustus 1574 bevestigd volgens het afscheid van het Kolloquium van Brugge van 1566. De Engelse kooplieden werden door de koningin schadeloos gesteld, ook de eigenaars van het geld. De Nederlandse kregen niets. Hun schade werd berekend op twintig tonnen Goud 1).

Uit de zaakkundige en uitvoerige bijzonderheden, door Van Meteren over de loop der geschillen gegeven, blijkt, dat hij er zelf nauw bij betrokken geweest is en de heren goede diensten heeft kunnen bewijzen. Het was een buitenkansje voor hem zich tegenover Mr. Boonen op twee zulke onverdachte namen te kunnen beroepen. En dat zijn diensten door de heren op prijs gesteld zijn, bewijst de brief, die Mr. Boyschot op verzoek van Marten de la Faille

1) cd 1608, fol. 61c-62a,
142

te zijnen gunste heeft willen schrijven. Dat zal zijn effect, zowel op Boonen als in Brussel, niet gemist hebben.

Marten de la Faille.

Marten de la Faille leren we kennen in de Pub. Hug. Soc. Zijn naam wordt natuurlijk nogal verhaspeld. Het schijnt een Italiaans koopman geweest te zijn: „de la Falia.” Van Meteren blijkt onder de Italianen uitvoerige connecties te hebben! Het was een zeer rijk man, wiens inkomen in 1578 op £ 300 staat aangegeven, terwijl niemand anders de 100 haalt. Hij woonde in de Candlewekestreete, Ward St. Martyn Organs en wordt in 1578 vrijgesteld van een belasting. In 1586 wordt hij nog genoemd. 1)

Een tweede brief, zeker van meer gewicht dan die van Mr. Boyschot, werd, door toedoen van Van Meteren's beste vriend Johan Radermacher, geschreven door een van de Engelse staatssecretarissen, Francis Walsingham en was gericht aan de „Engelsen Courtmeester t'Antwerpen,” d w z aan het hoofd van de factorij of court van de Merchant Adventurers te Antwerpen, zetelend in een door de stad gesticht gebouw, het Engelse huis, boven reeds genoemd. Toen was Antwerpen ondanks velerlei strubbelingen nog steeds de hoofd-court op het vaste land en zou dat tot 1580 blijven. 2)

Walsingham schreef aan de courtmeester, dat men Van Meteren als Engelsman zou beschouwen en dat men zich zijn lot als zoodanig zou aantrekken. Dus een dreigement met represailles in optima forma. De Spaanse regering moest wel weten, wat ze deed; ze werd bij deze officieel gewaarschuwd. En wat men in Engeland vermocht tegen onwelkome maatregelen van de Spanjaarden, dat had men ten tijde van Alva ervaren en lag nog vers in 't geheugen. Deze had toen eigenlijk volledig het loodje moeten leggen. Zijn opvolger Requesens moest zich maar eens goed bedenken, voordat hij diens voetstappen ging drukken. Ook deze brief zal de beoogde uitwerking niet gemist hebben en Van Meteren zal zijn vriend oprecht dankbaar geweest zijn, dat hij het

initiatief genomen heeft een Engels regeringspersoon op deze wijze tussenbeide te laten treden.

Bij deze brieven moet dan nog gevoegd worden een rekest van zijn Antwerpse vrienden „wende groten Commandeur" in eigen persoon gericht. Wie die Antwerpse vrienden waren, mogen we gissen. In de eerste plaats natuurlijk zijn neef Abraham Ortelius, geographus regius, de in binnen- en buitenland gevierde

1) Pub: Hug. Soe. 30. p. 201, 213, 225 en 389.

2) Te Lintum, a. w., p. 32.

143

geleerde; hij moet de opsteller van het adres en de verzamelaar van de handtekeningen geweest zijn. Dan Christoffel Plantijn, architypographus regius, wiens uitgaven in talrijke exemplaren over de beschaafde wereld verspreid werden; wel ontbreken bewijzen voor persoonlijke aanraking tussen beiden, maar daar hoeft in dit geval minder op gelet te worden. Vervolgens de genoemde schilder Joris Hoefnagel en de „treffelijke" koopman Gilles Hooftman. Uit het *Album amicorum* mogen we nog aanvullen met Arnoldus Mylins, Pieter Heyns, Hubertus Goltzius, Philip Galle, Joannes Vivianus, Emericus de Liere, enz.

Dat het nog zo lang aanliep, eer de invrijheidstelling volgde, zodat de patiënt de moed geheel verloor, behoeft ons niet te verbazen en moet niet opgevat worden als een bewijs, dat er in Brussel gearzeld werd. Men had daar wel wat anders te doen dan de particuliere belangen van een uitgeweken koopman te behartigen. Al die paperassen waren ter onderzoek in handen gegeven van een vertrouwd raadsman te Brussel en deze had zijn tijd nodig om van advies te dienen.

Om de vrees voor de naderende dood enigermate te bezweren had het slachtoffer zich de tijd gekort met het lezen van een boekje, hem door Ortels toegezonden en dat aangeduid wordt onder de titel: „Ludovici Vivis de Immortalitate animae." Deze Joannes Ludovicus Vives was een Spanjaard, die lange tijd in de Zuidelijke Nederlanden verblijf gehouden heeft. Hij is ook belast geweest met de opvoeding van de kleine kinderen van Alva. Zijn geschriften verschenen in alle talen: Latijn, Italiaans, Spaans, Frans Duits, Nederlands. Veel daarvan is bij Plantijn gedrukt. Een afzonderlijk werkje met de door Van Meteren gegeven titel wordt niet genoemd. Wel komt in: „De anima et vita" een hoofdstuk voor: „de animae humanae immortalitate," in een uitgave, die in 1555 te Leiden verscheen bij A. Vincentius, in de Bibliotheca Thysiana voorhanden. In elk geval citeert Van Meteren verkeerd, wat wel zijn oorzaak zal vinden in het feit, dat hij het boekje weer teruggegeven had en dus uit het geheugen moest opschrijven.

Ongetwijfeld heeft Ortelius zijn neef door de toezending daarvan een goede dienst willen bewijzen. Men maakte geen bezwaar het boekje van een auteur die zo goed bij de kerk stond aangeschreven als Vives, tot de gevangenis toe te laten. Weliswaar, Vives was humanist en het humanisme had een van de kerk onafhankelijke wetenschap geschapen; het had als zodanig een reformatorische kracht, waarmee het zich vrij maakte van het middeleeuwse kerkgeloof. Sommige humanisten maakten zich vrij van alle kerkelijke dogma's en konden op deze weg voortgaande tot een volslagen scepticisme vervallen. In Erasmus, Hugo de Groot en P. C. Hooft vinden we daarvan bij ons voorbeelden. Tegen dit nieuwe heidendom gorden de apologeten der oude kerk zich tot de strijd aan en onder hen verdient de humanistische apologet Vives met ere genoemd te worden, ten bewijze dat het Humanisme en Katholicisme

elkaar niet uitsluiten. 1) In 1543 deed hij zijn: „De veritate fidei christianae" het licht zien, aldus zijn fijnere humanistische geestesbeschaving dienstbaar makend aan de verdediging van het roomse geloof. 2)

Van Meteren had juist de lezing van het geschriftje van deze *defensor fidei* beëindigd, toen hij onverwacht voor de tweede maal tegenover zijn ondervrager kwam te staan, die hem in de gevangenis kwam opzoeken. Hij kwam zijn gevangene meededen, dat Zijne Excellentie, d. i. Requesens, hem overeenkomstig zijn advies opgedragen had, hem te ontslaan, ofschoon er redenen genoeg geweest waren, met alle gestrengheid tegen hem op te treden. Nu, dat was waar. Maar er waren gewichtiger redenen om niet „rigueur te procederen." Er was voldoende gebleken, dat de beklagde geen verrader of spion was. Hij moest in het belang van de stad en het land vrij uitgaan. Zulke misdadigers liepen er te Antwerpen bij duizenden rond. Deze was alleen wat meer in het oog gevallen door zijn manie van boekjes verzamelen.

Mr. Boonen raadde hem aan, ofschoon hij geen bevel had hem te verbannen, maar zo gauw mogelijk te maken, dat hij het land uitkwam.

Vrijheid.

Het was op de 20^e Mei, dat is een Vrijdag, dat hij op vrije voeten gesteld werd, nadat hij, om alle verdere verdenking te ontgaan, zijn zaken van uit de gevangenis geregeld had.

Het ogenblik, dat de gevangenis zich voor hem opende, nadat hij nog weinige uren te voren zich tot sterven bereid had, het gevoel, waarmee hij de vrije buitenlucht tegemoet getreden is en de wijde hemel heeft zien ronden boven zijn hoofd, de dag, waarop hij met dankbaarheid opzien kon tot God, die hem tot een nieuw leven riep, dat alles, het is hem zijn hele leven heilig gebleven.

1) Herzog i. v., en vgl. 1. 691.54.

2) Vgl. Prinsen; Armienzorg te Leusden in 1577.

Hij ging nu natuurlijk eerst naar zijn vrienden om afscheid te nemen; intussen zag hij uit naar een gunstige scheepsgelegenheid om zo spoedig mogelijk te vertrekken. Waarschijnlijk heeft die zich Woensdag 25 Mei voorgedaan, blijkens de datum van een kort maar zeer hartelijk briefje door Abraham Ortelius in der haast („celeri calamo") geschreven voor zijn *charissimus cognatus* Jacobus Coleus Anthracius (later noemt hij hem Ortelianus) en aan Van Meteren op 't laatste ogenblik meegegeven, want de inhoud zou overigens de kosten van verzending en vooral in die tijd niet waard geweest zijn. 1)

Spoedig daarop is Ortelius een reis gaan maken in gezelschap van de geleerde koopman Vivianus en Jeronimus Schollier 2) door de Moezel- en Rijnstreken tot Mainz, door hem zelf beschreven in: „Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes 1585." 3)

Het was op Maandag 30 Mei, dat Van Meteren, als uit den dode terug verrezen, in de schoot van zijn familie terugkeerde.

Om alles te dieper in het geheugen te griffen heeft de geredde zich neergezet en dat sobere maar gevoelige verhaal van het gebeurde opgesteld, dat ook nu nog, eeuwen na zijn dood, niet nalaat te boeien. We zijn Ds. Ruytinck dankbaar, dat hij het tot ons deed komen.

Het schijnt, dat Van Meteren een paar maanden later naar Breda gereisd is, zonder twijfel vergezeld van Ester, om daar zijn schoonouders te bezoeken en zijn redding te vieren. Hij had een nieuw *Album amicorum* bij zich. Zijn schoonvader wijdde het in op 19 Augustus 1575 .4)

1) Arch. 1. p. 130.

2) ib. p. 143 en 900b.

3) Aug. i D. Biogr. 24. p. 432, Op deze reis liet Ortelius zijn *Album amicorum* in Keulen achter. (Arch. I. p. 135)

4) Of we uit het feit, dat Georgina Hoefnagel, de tweede die in het *Album* schrijft: „ ... P. Antverpiae nat. solo. An. 1575, 6 Decem. Temperibus erumnosis,” (Oud-Holl, 1597, p. 166) de gevolgtrekking mogen maken, dat Van Meteren zich op die datum reeds weder in Antwerpen gewaagd heeft, valt te betwijfelen. Het zal wel met een vertrouwd vriend meegereisd zijn. De bijgevoegde zeer fraaie tekening in sepia, voorstellende korenaren opschietende rondom een doodshoofd; was natuurlijk een toespeling op 't doodsgevaar, waarin hij verkeerd had. (P. id est: Posuit)

DE TIENDE HOOFDSTUK

DE MEMORIËN IN VOORBEREIDING

Toen de 8^e November 1576 de Pacificatie van Gent getekend werd, 1) hoopte men eindelijk een tijd van vrede tegemoet te gaan. Ruytinck schrijft: „Durende de Pacificatie van Gent, soo hebben d e Liefhebbers des Vaderlands, Emanuels ghetrouwe vrienden, daer toe gearbeyt om hem ergens tot enigh goedt officie te voorderen, doch Emanuel ziende dat alles op 't sant ghebouwt was, vant sich daer toe weynigh ghenegen.”

Het heeft hem dus niet aangelokt door zijn vrienden aan een goede betrekking in zijn vaderland geholpen te worden, omdat hij daarvoor de tijden niet rijp achtte. En dat hij juist gezien heeft, is door de uitkomst bewezen, want weldra zou het Zuiden geheel voor de opstand verloren gaan.

In 1577 maakte Ortelius een reis door Groot-Brittannië en Ierland en was zijn neef Emanuel zijn reisgenoot. 2) Hij vertrok met Vastenavond van Antwerpen, gekweld door kiespijn, waar hij Driekoningenavond ook al last van gehad had. 3) Zijn *Album* kon hij niet meenemen, want 't was in die tijd in Keulen. 4) Ze zijn 15 April nog of weer in Londen, want dan schrijft hij daar in 't *Album* van Van Meteren en herinnert aan zijn vlucht uit Antwerpen hij gelegenheid van de Spaanse Furie: „Symbolum hoc meum addidi, cum ex direpta a barbaris Iberis Antverpia profugeram.” 5) Daarboven tekende hij een achttal ordeloos samengevoegde boekjes, waardoor zich een slang kronkelt. Was dat misschien een herinnering aan de in Antwerpen te zijnen huize in beslag genomen boekjes van zijn neef en het inquisitoriale onderzoek door Mr. Boonen in de gevangenis?

Daar Guilielmus Camdenus 4 Aug. 1577 uit. Westminster aan Ortelius te Antwerpen schrijft over diens

1) Memoriën, ed. 1599. fol. 98d.

2) Allg. D. Biogr. 24. 429.

3) Arch. I. p. 162.

4) ib. p. 164.

5) Oud-Holland. 1897. p. 165.

147

plotseling vertrek uit Londen, moet 't eind van de reis in 't laatst van Juli gesteld worden. 1) Dat deze studiereis, door Abraham voor zijn beroemde atlas ondernomen, voor beiden een bron van genot geweest is en dat Emanuel het als een groot voorrecht moet gevoeld hebben onder de voortreffelijke leiding van deze gefortuneerde en bereisde geograaf zijn tweede vaderland te hebben leren kennen, spreekt van zelf. Op reis hebben ze gelegenheid te over gehad om te spreken over hun hartstocht, de één voor de aardrijkskunde, de andere voor de geschiedenis.

Moeten we uit de pogingen, reeds in deze tijd door zijn vrienden aangewend, om Emanuel een betrekking in zijn vaderland te bezorgen, de gevolgtrekking maken, dat het met zijn handelszaak, ook tengevolge van die gevangenneming, nu al niet naar wens ging? Het heeft er alle schijn van, dat hij zijn zaken verwaarloosde om zich te kunnen wijden aan zijn historische liefhebberij. Onweerstaanbaar werd zijn belangstelling gericht op alles, wat er zowel in de Nederlanden, het toneel van de opstand, als daarbuiten omging, en daarvoor zocht hij overal connecties, bronnen, kanalen. Dat bijeenbrengen van stof geschiedde met het doel om alles te bekwaamer tijd aan de historieschrijvers aan te bieden, zegt Ruytinck, wat een bescheidenheidsfrase kan zijn, zoals er door uitgevers of auteurs zoveel gebruikt werden en worden. De dominee verzuimt natuurlijk niet erop te wijzen, dat zijn belangstelling voor de „ware" godsdienst nog groter was, dan die voor de historie. Jammer, dat hun opvattingen over de ware godsdienst zo sterk uiteenliepen en Van Meteren het altijd aan de stok gehad heeft met de mensen, die de door Ruytinck bedoelde ware godsdienst beleden. We kunnen er dan ook niets anders dan een stijlbloempje in zien: „Daer en was niet daer hy hem meer in verluste (wtghenomen den waren Godsdienst, daer in hy sich tot den eynde sijns levens neerstelick ghequeten heeft) als het ondersoek van t' gene dat in t' Vaderlandt omging ende in andere deden des weerlds, van alles zijn memorien bewarende op dat de selve ter bequamer tijdt den History-schrijvers nut moghten zijn."

Weldra had hij zoveel verzameld, dat het wenselijk werd er enige orde in te gaan scheppen. De voorraad bestond uit aantekeningen, van wat hij zelf beleefd had, uit wat anderen te zijner kennis brachten en uit wat hij uit boeken, pamfletten en

148

authentieke stukken bijeen gebracht had, of, zoals hij het in zijn „Voorreden" zelf uitdrukt: „Soo hebbe ick tot Godes eere, ende dienst van alle Lief-hebbers warer gheschiedenissen, voorstanders des Vaderlandts ende van alle goede regeringe, voorghenomen ende bestaen te vergaderen dese Memorien, soo uyt myn eyghen aenteeckeningen, van dat ick mijn leven selfs ghesien ende ghemerckt hadde, ende dat mij ter kennisse is gekomen van vele geloofwaardige, gheleerde ende ervarenere personen in saecken van State, daer ick mede verkeert hebbe, als oock mede van 't ghene ick uyt menichte van Boecken, Tractaten ende autentijckc gheschriften by een

ghebracht hadde."

En nu is het weer Abraham Ortelius, die zorgt, dat al dat werk en dat verzamelen niet te vergeefs zal gedaan zijn. Hij geeft zijn van neef Emanuel de raad, voordat zijn verzameling weer verstrooid wordt, alles „in ordere van Jaren ende tijden" te brengen, „ten gerieve van enigen bequamen ende gheleerden History-schrijver, om met een heerlycke ende aenghename style, daer uyt een perfecte Historye te mogen inne stellen."

Als Abraham tot zijn neef plompweg gezegd had: „Maak nu het boek maar persklaar," dan had hij de eenvoudige man de schrik op het lijf gejaagd en hem de ongedwongen lust van de leek in zijn liefhebberij bedorven. Nu geeft hij er juist richting aan door open en eerlijk te zeggen, dat hij niet geschikt is voor geschiedschrijver, maar dat hij zeer nuttig werk verrichten kan door het verzamelen van stof voor iemand, die wèl de nodige gaven heeft.

De invloed van Ortelius op zijn tijdgenoten uitgeoefend is onberekenbaar. Zijn geleerdheid, zijn scherpe blik, zijn grote mensenkennis, zijn edel karakter maakten hem bij uitstek geschikt om zijn medemensen, ieder overeenkomstig zijn bijzondere aanleg, te waarden en aan een levensdoel te helpen. Allen, die 't geluk gehad hebben met hem in aanraking te komen, hebben daarvan de weldadige invloed ondervonden. Hij verstond de kunst hun belangstelling voor wetenschap in 't algemeen, voor aardrijkskunde en geschiedenis in 't bijzonder, in goede banen te leiden en te verdiepen. En hij telde zijn vrienden onder alle partijen en in alle landen. Dat kunnen de talrijke door hem bewaarde brieven van zijn tijdgenoten getuigen.

Zijn neef had hij ook sinds jaren doorzien, doorgrond, wat trouwens niet zo moeilijk was, zijn talenten gewogen, zijn neiging

149

tot studie aangewakkerd en richting gegeven. Maar daarbij mocht het niet blijven. Ook de krachten van deze eenvoudige man moesten dienstbaar gemaakt worden aan de wetenschap en daarmee aan de mensheid. Wat hij in alle strengheid zijn leven lang als harde plicht van zichzelf eiste, dat verstond hij ook anderen, overeenkomstig hun talenten, in alle zachtmoedigheid op te leggen, zonder vleierij, maar ook zonder overschatting.

En had ook Emanuel geen voortreffelijke eigenschappen ? Hij was eerlijk, bescheiden, verdraagzaam; hij durfde openlijk te tonen, wat hij recht en billijk achtte; daarvoor bond hij de strijd aan, zo 't nodig was, daarvoor leed hij smaad en miskennis, wat onvermijdelijk is. Hij beschikte over een reusachtige werkkraft, die zich in de loop der tijden steeds meer op zijn historische liefhebberij richtte. Als koopman had hij een praktische kijk op de dingen dezer wereld, in 't bijzonder op handelszaken. Door zijn omgang met de besten zijner tijdgenoten heeft hij zijn blik kunnen verruimen en een inzicht gekregen in de drijfveren van het menselijk denken en willen.

Maar er is ook een keerzijde aan de medaille. Zijn praktische aanleg heeft hem door gebrek aan ondernemingsgeest, niet in staat gesteld zijn handelszaak tot bloei te brengen, zijn studieneiging was bij gebrek aan talenten ontoereikend om hem te vormen tot een wetenschappelijk man, tot een waar historicus.

Hij was ongeschikt voor de handel en hij had er ook geen lust in. Zijn vroegere knecht, Abraham van Delden, werd in korte tijd een rijk koopman, terwijl hij zelf meer en meer achteruit boerde. Het ging met hem, zoals het zo velen gaat. Waar hij een goed inkomen mee verdienen kon, daarvoor voelde hij geen animo en wat hem

geen droog brood opleverde, daarvoor voelde hij roeping. In zijn jeugd had hij de studie versmaad en de koophandel gekozen, omdat hij geen dominee wilde worden en voelde, dat hij daarvoor geen capaciteiten had. Ouder geworden verveelde hem het koopmannetje spelen en werd hij onweerstaanbaar gedreven naar een terrein, dat te glad voor hem was en waarvoor zijn bescheiden talenten niet toereikend waren.

Een geschiedschrijver moet een studiekop zijn met scherp verstand, met combinatievermogen, met scheppings- en zeggingskracht. Van Meteren miste de nodige eruditie, de wetenschappelijke voorzichtigheid en hij had ook geen stijl. Indien 150

zijn gesproken woord hetzelfde karakter heeft gedragen als dat, wat hij schreef, en dat mag toch wel verondersteld worden, dan heeft hij zich voor een geoefend oor dadelijk doen kennen als iemand, die worstelde met de vorm. Dat gebrek heeft hij zelf gevoeld. En anders heeft hij het van niemand minder dan Marnix van St. Aldegonde kunnen vernemen, toen deze hem Zondag 29 April 1584 uit het belegerde Antwerpen schreef: „Ick hebbe u.l. 1) historie aenvanck gezien ende bevalt mij zeer wel. Ick hoore dat het alhier in latyn wort overgesett; den styl schynt een weynich slap te wesen."2)

Wie bewondert hier niet de eerlijkheid, waarmee een vriend zijn vriend zijn feilen toont? Dat deze openhartigheid niet ten kwade geduid is, blijkt uit de spoed, waarmede deze brief beantwoord werd, want op de rug tekende Van Meteren aan: „Vanden 29 April, ontfangen 5 Maij 1584. Respondj 12 Maij per post." 3) Of hij zich naar het oordeel van een zo bevoegd beoordelaar als Marnix geschikt heeft, of dat hij zelf al vroeger tot dezelfde ontdekking gekomen was, is moeilijk uit te maken. Maar later komt hij erop terug en wel in de uitgave van 1608: „Want soo wy gedacht hadden dese onse slechte 4) beschryvinghe, aldus sonde in 't licht gecomen hebben, wy souden vanden eersten aen ghetracht hebben onsen corten loopenden Coopmans stijl ofte maniere van schryven te verbeteren, ende duydelijcker Duytsch gheschreven hebben"

Dus nu weten we het; hij vindt zijn stijl zelf ook niet schitterend, maar hij had zijn Memoriën ook bestemd als bouwstof voor anderen, meer bevoegden; als hij vooruit geweten had, dat ze zo gedrukt zouden worden, dan zou hij het wel anders geleverd hebben. Wat een naïveteit! De opmerking van Marnix had hij misschien wel naast zich neergelegd met de gedachte: „Dat weet ik zelf ook wel; wacht maar; want als ik mijn best ga doen, dan kan ik 't wel beter." Van die naïveteit is zijn hele werk doortrokken. Hij is zich van zijn zwakheid bewust en begint met zich te verontschuldigen en toch meent hij, dat hij wel iets beters had kunnen leveren. Bij alle zelfkennis nog niet vrij van zelfoverschatting. Zo is een mens. En zo is deze weinig begaafde man door zijn werkkraft en door de drang, die anderen en de omstandigheden op hem uitoefenden, geworden tot een der populairste historieschrijvers van de zeventiende eeuw.

1) d. i.; uwer liefde.

2) Arch. I. p. 315.

3) ib. p 316.

Onze opstand had beter lot verdiend. We hadden dat werk zo graag aan bekware hand toevertrouwd gezien. En die was niet ver te zoeken. Marnix zou daartoe de man geweest zijn. Maar in dit opzicht was hij lotgenoot van Van Meteren, dat hij zich

gewijd heeft aan een taak, waarvoor hij niet geschikt was. Hij was geen krijgsman, maar geleerde. Daardoor heeft hij, nadat hij Antwerpen aan zijn vijanden had moeten overgeven, zijn latere levensjaren in miskennis gesleten. En op het terrein, waar zijn grote kracht lag, op literair-historisch gebied, heeft hij wel kunst van grote waarde voortgebracht, maar het is toch bij detailwerk gebleven. De mogelijkheden opgetast in de gezamenlijke talenten der mensheid zijn onafzienbaar, maar komen slechts voor een nietig deel tot uiting.

Het is dus Abraham Ortelius geweest, die zijn neef ertoe gebracht heeft „sijn vergaderde pampieren vande ghedenckweerdighe gheschiedenissen, in forme van Commentarien bij een te voeghen." Volgens Ruytinck's levensbericht is dat in 1583 geweest.

Reeds in de Voorrede van de eerste editie van zijn werk verklaart Van Meteren, dat hij met wijlen zijn „na-bloetverwante, den vermaerden Geographus Abraham Ortelius ende met meer andere confererende over alle notable occurrentien ende gheschiedenissen," door hem bijeengebracht, „vermaent is, dese moeyte, arbeid ende tost niet te vergeefs te willen doen, maer geraden eens Jaers de Pampieren oversiende, daer wt te noteren ende te vergaderen wat van so veelderhande stoffe het waerste, beste ende dienlijckste sonde mogen wesen, om daer mede eenen gheleerden, welgheoeffenden Historieschrijver te dienen, ende de selve die te behandighen." Hetzelfde zegt hij in andere woorden in de voorrede van de tweede uitgave (1608), behalve dat hij nu Ortelius alleen de raad laat geven.

Het door Ruytinck genoemde jaartal 1583, als beginpunt voor Van Meteren's Memoriën, moet juist zijn. Dit blijkt uit het feit, dat Marnix er in April 1584 van uit Antwerpen over schrijven kan. Hij zal het handschrift van Ortelius ter lezing gekregen hebben en deze heeft hem tevens medegedeeld, dat de auteur het in het Latijn wilde laten vertalen.

Een ander bericht van hetzelfde jaar omtrent het bestaan van een geschiedwerk van Van Meteren, nu „Staet" genoemd, vindt men in een brief van Ortelius van 22 Nov, aan zijn neef te

152

Londen. 1) Hij is dus ook tijdens 't beleg geschreven en uit voorzichtigheid ondertekend met: „Maharbele iustior", een letteromzetting van Abraham Ortelius, om bij onderschepping door de vijanden later in geen moei clij kheden te komen. De passage luidt: „ Ik sende U.L. wederom uwen Staet met somyge andere traecttaetkes, deur een van M.Geerarts kennisse, dan ick en weete syn naeme nyt. De drucker seet hem noch al te willen drucken. Des nyt te min ick hem U.L. weder sende; het sal gedrukt worden (in ogni modo)." 2)

De tekst vloeit niet over van duidelijkheid, maar er is toch uit te begrijpen, dat het manuskript in handen geweest is van een. wellicht Antwerpse drukker en dat men het over de kondities niet eens is kunnen worden. Ortelius zendt het nu wel terug, maar met de troostwoorden, dat het in elk geval te eniger tijd gedrukt zal worden. Zijn neef behoefde niet te wanhopen. De omstandigheden waren nu wat al te ongunstig in een belegerde stad. Wij weten, dat er ook later nooit iets van een Antwerpse druk gekomen is.

De aangehaalde woorden laten ons in de onzekerheid, of we hier met een Latijnse of een Nederlandse tekst te doen hebben. In verband met de brief van Marnix, van zeven maanden vroeger gedateerd, geloven we, dat het de Latijnse vertaling is geweest, ofschoon. Fruin een andere mening voorstaat. 3) Bovendien behoren we toch rekening

te houden met de steeds nadrukkelijk uitgesproken wens van de auteur, niet zelf een Nederlandse uitgave in het licht te geven, maar dat aan bevoegde handen toe te vertrouwen. En dat er een Latijnse vertaling bestaan heeft, vernemen we uit een brief van Ortels van 18 Aug. 1592: „U.L. sal zeer wel doen met te vinden een Latijnse interpreteren tot de reste, want voorwaer het wordt hier lang werck." 4)

Deze brief heeft nog een passage, die de aandacht verdient, omdat ze, vermoeden we, ook betrekking heeft- op deze Latijnse vertaling: „Wat u.l. met Raphelinge gediscureert hebt verstaet ick. Dan hoet is oft nyt, het boeck sal moeten gedrukt worden, daer en is geen sorge voore .."

Frans van Raphelingen, de bekende Akademische boekdrukker en hoogleraar in 't Hebreuws en Arabisch te Leiden, was een zeer veelzijdig man. Hij werd te Lannoy bij Rijssel geboren, leerde

1) Arch. I. p.327.

2) d. í.: in elk geval.

3) Verspr. Geschr. VII, p. 400.

4) Arch. I, p. 524, vlg.

in Neurenberg het koopmansvak, studeerde linguïstiek te Parijs en doceerde een paar jaar Grieks in Cambridge. In 1565 huwde hij Margaretha Plantijn, werd tegen vier gulden per week corrector bij zijn schoonvader, waar ook Kiliaen, Poelman en Justus Lipsius als zoodanig werkzaam waren en werkte ook mee aan de reeds genoemde „Biblia sacra hebraice, chaldaice, graece et latine" in acht fol. deden. In 1585 nam hij te Leiden de drukkerij over, die Plantijn daar in 1583 gesticht had. Hij stierf in 1597.

Van Meteren heeft een onderhoud met hem gehad. Wanneer en waar? Misschien wijst zijn *Album amicorum* de weg.... Raphelingius en Justus Lipsius maken daarin te Leiden in het jaar 1590 een inscriptie, respectievelijk 18 en 29 Juni. 't Zelfde doen 3 en 4 Juli 1590 Jan en Hendrik van den Corput zonder toevoeging van plaatsnaam. Sedert Antwerpen in Spaanse handen was overgegaan, was er natuurlijk geen sprake meer van een Antwerpse uitgave der *Memoriën* onverschillig in welke taal, omdat het boek openlijk de zijde van de opstand koos. Daarvoor moest een andere plaats gekozen worden. Waarom het niet in Holland geprobeerd? Daar woonden ook de toekomstige koopers. En dan was Leiden de geschiktste plaats en Raphelingius de meest uitgelezen persoon.

We laten dus met een rustig gemoed het *Album amicorum* in de zak van zijn meester naar Leiden reizen. De beroemde Akademische boekdrukker wordt nu gepolst. Hij had wel oren naar een Latijnse uitgave. Maar Van Meteren behandelde de zaak uit een koopmansoogpunt en sprak over condities, over „loon". Daar kon hij niet in treden. Elke nieuwe uitgave was een waagstuk voor de uitgever en hij had geen lust bij voorbaat geld toe te geven. Bovendien wilde de auteur hem natuurlijk ook de vertaling van zijn Vlaams in 't Latijn opdragen. Dat was hem te kras. Van zijn kant had Van Meteren volstrekt geen lust zijn werk zo maar af te staan. Dat kon hij altijd nog doen. Toen Emanuel zijn neef Abraham de uitslag van dat onderhoud bij gelegenheid schreef, kon deze niet nalaten te meesmullen en hij antwoordde, dat hij dat volkomen begreep. Hij had de mislukking immers kunnen voorspellen? Hij voegt er onmiddellijk bij, dat zijn neef zich niet bezorgd behoefde te maken. We zullen zorgen, dat de Latijnse uitgave er komt. Dus de moed er maar inhouden.

Met dat overzetten heeft Van Meteren voorlopig geen haast

- 1) Allg. D. Biogr. 27. 281.
- 2) Oud-Holland, p. 184, 188 en 189.

behoeven te maken. Waarom zou hij geld uitgeven aan een vertaler, als er geen uitzicht was, dat op de „cast" de „boet" zou volgen? Dus raakte die vertaling hoe langer hoe meer bij het werk zelf en de aangebrachte verbeteringen en verbredingen ten achter. Wat ervan geworden is, weten we niet.